

Національного банку України

Із Великоднем!

Редакційна колегія:
 СЕНИЦЬ П.М. (голова)
 ВОРОНОВА Л.В.
 ГАЙДАР Є.Т.
 ГАЛЬ В.М.
 ГЕЄЦЬ В.М.
 ГРЕБЕНИК Н.І.
 ГРУШКО В.І.

ДОМБРОВСЬКІ Марек
 ІЛАРІОНОВ А.М.
 КАНДИБКА О.М.
 КІРЄЄВ О.І.
 КРАВЕЦЬ В.М.
 КРОТЮК В.Л.
 ЛИСИЦЬКИЙ В.І.
 МАТВІЄНКО В.П.
 МОРОЗ А.М.
 ОСАДЕЦЬ С.С.
 ПАСІЧНИК В.В.
 ПАТРИКАЦ Л.М.
 РАЄВСЬКИЙ К.Є.
 САВЛУК М.І.
 САВЧЕНКО А.С.
 СМОВЖЕНКО Т.С.
 СМОЛІЙ Я.В.
 СОЛТИС Я.Ф.
 СОРОКІН О.М.
 СТЕПАНЕНКО А.І.
 ФЕДОСОВ В.М.
 ЧЕРНИК І.П.
 ШАПОВАЛОВ А.В.
 ШАРОВ О.М.
 ЮЩЕНКО В.А.

Номер підготовлено редакцією періодичних видань НБУ

Головний редактор
ПАТРИКАЦ Л.М.

Заступник головного редактора
КРОХМАЛЮК Д.І.

Відділ монетарної політики та банківського нагляду
 Редактор відділу **ПАПУША А.В.**

Відділ бухгалтерського обліку, розрахунків та інформаційно-програмного забезпечення
 Редактор відділу **КОМПАНИЄЦЬ С.О.**

Відділ валютного регулювання та міжнародних банківських зв'язків
 Редактор відділу **БАКУН О.В.**

Відділ економіки, законодавчого забезпечення та комерційних банків
 Редактор відділу **В'ЮНСКОВСЬКИЙ М.І.**

Головний художник **КОЗИЦЬКА С.Г.**
 Літературний редактор **КУХАРЧУК М.В.**

Відділ реклами і розповсюдження
 Редактор відділу **ФЕСЕНКО Н.М.**

Дизайнери **ХОМЕНКО Ф.М., КОЗИЦЬКА С.Г.**
 Коректори **СІЛЬВЕРСТОВА А.І., ГОРБАНЬ Н.В.**

Оператор **ЛИТВИНОВА Н.В.**
 Фото **НЕГРЕБЕЦЬКОГО В.С., ХМАРИ В.П.**

Черговий редактор
ПАПУША А.В.

Друга сторінка обкладинки:
 фото **ГОЛЯК Т.І.**

Четверта сторінка обкладинки:
 давнища собору святої Софії в Києві.
 Фото **КРИВЕНКА В.Н.**

Адреса редакції:

просп. Науки, 7, Київ-028, 03028, Україна
 тел./факс: (044) 264-96-25
 тел. (044) 267-39-44
 E-mail: litvinova@bank.gov.ua

Журнал зареєстровано Держкомвидавом України
 09.06.1994 р., свідоцтво КВ № 691

Журнал рекомендовано до друку
 Вченою радою Київського національного економічного університету

Публікації в журналі Вищою атестаційною комісією України визнано фаховими
 Передплатний індекс "Вісника НБУ"
 та додатка "Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності" 74132

Дизайн

Редакція періодичних видань НБУ

Надруковано з готового оригінал-макета
 Інженерно-технічним центром НБУ

Формат 60 × 90 / 8. Друк офсетний.
 Фіз. друк. арк. 9,0. Умовн. друк. арк. 9,0.
 Обл.-вид. арк. 10

При передруку матеріалів, опублікованих у журналі, посилення на "Вісник Національного банку України" обов'язкове. Редакція може публікувати матеріали в порядку обговорення, не поділяючи думку автора. Відповідальність за точність викладених фактів несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець.

© Вісник Національного банку України, 2002

Національного банку України

Щомісячний науково-практичний журнал Національного банку України

Видається з березня 1995 року

№ 5 (75) ♦ Травень 2002

Номер підписано до друку редакцією періодичних видань НБУ 30.04.2002 р.

ЗМІСТ

БАНКИ УКРАЇНИ

О. Толстой	На перехресті суперечностей.....	2
О.Сугоняко	Деякі актуальні питання розвитку банківської системи України в 2001 році	3
Д.Гриджук	Співвідношення банківського ризику та засобів забезпечення банківських зобов'язань	7
О.Барановський	Боротьба з "відмиванням" грошей у банківському секторі економіки	10
	Зміни і доповнення до Державного реєстру банків та переліку операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та дозвіл Національного банку України на здійснення операцій, внесені за період із 1 березня по 1 квітня 2002 р.	15
	Банки, вилучені з Державного реєстру банків у березні 2002 р.	16
Ю.Потійко	Особливості формування і розрахунку капіталу українських банків	17
	Динаміка фінансового стану банків України на 1 квітня 2002 року	20
Ю.Качасв	Інвестиційна привабливість міст як фактор інвестиційної діяльності банків України	22

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

	Заощадження населення: економічна сутність і значення	26
	Основні монетарні параметри грошово-кредитного ринку України у березні 2002 року	28
В.Гончаренко	Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків.....	29
Т.Смвжженко	Основні мотиви та чинники формування заощаджень домогосподарствами.....	32

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА

Л.Патрикац	Свято українського підручника	34
-------------------	-------------------------------------	----

ВАЛЮТНИЙ РИНОК

О.Шнипко	Курсова політика як інструмент впливу на конкурентоспроможність економіки	36
	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України щоденно (за березень 2002 року)	40
	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України один раз на місяць (за березень 2002 року)	42

НОВІ КНИГИ

В.Бодров, В.Мартиненко	Взаємозв'язок банків і підприємств.....	42
Н.Ушакова	Рациональне поєднання теорії і практики	43

ФОНДОВИЙ РИНОК

	Ринок державних цінних паперів України у березні 2002 року	44
В.Лісовий	Викуп акціонерним товариством власних акцій.....	45

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ

М.Скорик, О.Герасимова	Функціонування кредитної установи в Національній системі масових електронних платежів: досвід Імексбанку	47
-------------------------------	--	----

МАКРОЕКОНОМІКА

А.Скрипник, С.Литвиненко	Оптимізація податкових ставок та їх вплив на детінізацію економіки	52
С.Кульпінський	Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні.....	59

ВІТАСМО!

	Церковні нагороди керівникам НБУ	63
	День народження мрії	64

НУМІЗМАТИКА І БОНІСТИКА

	Про введення в обіг ювілейної монети "Микола Лисенко"	64
--	---	----

ЮРИДИЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ

	Вексельний обіг і деякі питання регулювання банківської діяльності: практичні правові аспекти.....	65
--	--	----

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Г.Карчева	Розвиток інформаційного забезпечення банківського нагляду НБУ.....	68
------------------	--	----

АНОТАЦІЇ

	.....	72
--	-------	----

На перехресті суперечностей

Висвітлюючи кредитну діяльність банків Запорізької області, автор акцентує увагу на деяких питаннях кредитування, актуальних для багатьох банківських установ країни. Зокрема в статті порушено проблему правової захищеності кредитора, розповідається про запроваджені в Запорізькій області превентивні заходи щодо зменшення ризикованості банківського кредиту тощо.

В останні роки помітно зросла активність населення щодо розміщення коштів на рахунках у банківських установах. У 2001 році обсяги вкладів громадян у цілому по банківській системі збільшилися на 4,5 млрд. грн., сягнувши 11 млрд. грн. Позитивна тенденція спостерігається і в Запорізькій області: лише за перший квартал нинішнього року обсяги строкових коштів населення в банках зросли на 12%; у сумі вони становлять 417 млн. грн., що забезпечує майже 19% активів.

З огляду на таку динаміку, тема якісного формування активної частини балансу, тема гарантій є сьогодні найактуальнішими, нагальними і невідкладними.

Частка проблемних кредитів у цілому по банках України на початок поточного року становила майже 6%. У Запорізькій області цей показник дещо нижчий — 4%. Однак у структурі кредитного портфеля не враховано обсяги прострочених та сумнівних кредитів банків, які знаходяться у стадії ліквідації.

Економічне зростання, що спостерігається в країні ось уже третій рік, має одну особливість: на тлі збільшення обсягів виробництва та доходів ряду підприємств залишається досить високою питома вага підприємств збиткових. Це одна з головних проблем не лише нашого регіону, а й усієї країни. За статистику, в січні 2002 року майже половину підприємств області становили збиткові (у 2001 році — 38%). Це насамперед суб'єкти, що перебувають у стадії приватизації чи готуються до неї, підприємства, які займаються оптовою торгівлею та посередництвом у торгівлі. Простежується закономірність: збитки формуються у тих сферах економічної діяльності, де оперують готівкою. Непрозорість бізнесу є чи не головним чинником, що зумовлює надто високі кредитні ризики, що у свою чергу віддзеркалюється на рівні кредитної ставки для позичальника.

Нинішнього року, як ніколи раніше, загострилася проблема вартості позикових коштів. Незважаючи на зниження Національним банком облікової ставки (орієнтир вартості грошей), обов'язкових резервних вимог (нульова ставка за довгостроковими зобов'язаннями), кредитні ставки банків знижуються вкрай повільно. При обліковій ставці 10% річних, установленій із 4 квітня 2002 року, кредитні ставки в області утримуються на рівні 30%. Сьогодні суспільство підійшло до розуміння того факту, що

монетарний ресурс для подальшого зниження відсоткових ставок майже вичерпано. Необхідно посилити правовий захист кредитора. Ясність, прозорість і передбачуваність у кредитних відносинах — це основа правил гри. Надаючи позичку, банкір повинен мати впевненість у тому, що гроші будуть повернуті, а в разі неплатоспроможності позичальника кредитор зможе відшкодувати збитки, відсудивши

Олександр Толстой

Начальник Управління Національного банку України в Запорізькій області.
Заслужений економіст України

у дебітора майно, навіть якщо це майно підприємства із часткою держави. Якщо є змога не платити за своїми боргами, то що можна говорити про банківську систему взагалі?

Одним із негативних процесів у вітчизняній економіці минулого року, що знайшло відбиток у законодавстві, стали справи так званої "тіньової приватизації", коли за борги, що часто мали сумнівне походження та ціну, змінювали форму власності підприємства з державними частками у статутних фондах. Відповіддю на ці процеси став Закон України від 29.11.2001 р. № 2864-III "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна".

Закон спрямований на недопущення розвалу цілісних майнових комплексів державних підприємств, захист майна (нерухомості, основних фондів, обладнання) державних підприємств, у статутних фондах яких його частка становить не менше 25%. Захист державних інтересів здійснюється шляхом запровадження мораторію на примусову реалізацію майна, що стягується Державною виконавчою службою та за процедурою реалізації майна в процесі банкрутства. Мораторій за цим законом уведено на невизначений термін — "до вдосконалення встановленого законами України механізму примусової реалізації майна".

Але благородна справа боротьби з корупцією та злочинністю в економічній сфері несподівано виявила зворотний бік медалі. З одного боку, держава не має достатніх коштів для інвестування у виробництво підконтрольних підприємств, що стримує їх розвиток, а з іншого — закон фактично знижує кредитоспроможність цих підприємств і спричиняється до

конфлікту інтересів. Не хочеться бути злим пророком, але за цим законом може досить ефективно сховатися банальна безвідповідальність позичальників-боржників.

Що ж до банків, то вони вимушені тепер з осторогою кредитувати підприємства з державною формою власності.

Такий стан справ спонукав нас скоригувати підходи до практики кредитування зазначених у законі підприємств, зокрема тих, щодо котрих розпочато процедуру банкрутства, введено мораторій на задоволення вимог кредиторів.

На нашу думку, важливим поступом у цьому питанні був би перегляд класифікації кредитів — їх слід розцінювати як операції з високим ступенем ризику та обов'язковим формуванням резервів під таку заборгованість, коли йдеться про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, введено мораторій на задоволення вимог кредиторів, є податкова застава, наявність у заставі нерухомого майна підприємств, які мають у статутному капіталі частку державної власності понад 25%.

У березні нинішнього року ми рекомендували керівникам банківських установ області налагодити тісні контакти з регіональними відділеннями Агентства з питань банкрутства, Фонду державного майна України та обласною податковою адміністрацією для отримання баз даних щодо відповідних підприємств. Така співпраця банків і державних органів дає змогу оперативно аналізувати економічну ситуацію і, врешті, — гарантувати збереження коштів кредиторів, перш за все — фізичних осіб. Таким чином, ми робимо певні превентивні кроки на шляху до зменшення рівня ризикованості банківського кредиту. З метою якісного провадження наглядових функцій, об'єктивної класифікації кредитів територіальним управлінням за допомогою регіональних відділень Агентства з питань банкрутства, Фонду державного майна України, обласної податкової адміністрації та управління статистики створено відповідну базу даних. Узагальнивши досвід ліквідаційних комісій, що працюють в області, ми підготували й надали банкам для використання в практичній роботі огляд відповідних судових рішень. Звичайно,

ці заходи за своїм змістом не можуть істотно вплинути на ціну кредитів — вони спрямовані насамперед на об'єктивне визначення кредитних ризиків банків області, їх корекцію на прибуток банку, що у свою чергу дасть змогу дещо вивільнити відсоткову ставку від зменшення ваги “незворотних” кредитів чи невиважених рішень.

І ще одна, на наш погляд, суттєва проблема — стосовно гарантування коштів громадян і кредиторів. Вважаю, що питання виплати коштів у розмірі 1200 гривень за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а при ліквідації банку — повернення коштів передусім до цього фонду не є однозначним. Навіть якщо зазначений фонд стане виконувати контролюючі функції — який у тому сенс? На нашу думку, доцільно було б створити систему гарантій повернення коштів не по ліквідації, а “за життя” установи. Це особливо важливо нині, коли кредитори почуваються незахищеними в економічному просторі країни. Втім, це окреме питання, яке до того ж потребує ретельного вивчення.

Аналіз, досвід, проблеми/

Деякі актуальні питання розвитку банківської системи України в 2001 році

У статті розглянуто тенденції розвитку банківської системи України, її роль у забезпеченні позитивних зрушень в економіці, приділено увагу нормативно-правовому забезпеченню банківської діяльності. Окремо автор розглядає питання роботи банків на фондовому ринку та проблеми їхньої оперативної діяльності, зокрема взаємовідносин із Державною службою охорони.

Олександр Сугоняко

Президент Асоціації українських банків

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА АДЕКВАТНО РЕАГУВАЛА НА ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ

Світовий банк підготував звіт “Україна: фінансовий сектор та економіка. Нові стратегічні завдання”, в якому дав оцінку системі й окремим банкам.

Розділ 2 цього документа називається претензійно: “Як і чому фінансовий сектор підриває економіку”. Загалом звіт вельми суперечливий як за змістом, так і за формою. Серед головних причин незадовільної роботи банків названо недоліки в діяльності уряду та прогалини у законодавстві. А висновок розділу такий: “У цілому якість робо-

ти фінансового сектору України абсолютно не відповідає потребам економіки”. Попри категорично негативні висновки щодо системи Світовий банк, як зазначено в анотації до звіту “не гарантує точності даних, наведених у цій публікації, і не несе відповідальності за будь-які наслідки їх використання”.

Ці матеріали використані, за оцінками професіоналів, за всіма правилами “чорного піару”: жодно-

го зв'язку між змістом звіту і реальною ситуацією. Мета — дискредитувати банківську систему України та окремі банки. На жаль, у цій кампанії взяли участь і високі посадові особи держави. Підкреслимо, що звіт містить чимало корисної інформації, але ж їй зовсім не відповідають висновки. На підтвердження своїх слів пропоную одну цитату, де пояснюється, чому середовище, в якому працюють банки, є несприятливим:

“Несприятливість середовища пояснюється тим, що воно непередбачуване, що більшість виробничих підприємств зазнають збитків, створюють значні кредитні ризики, що урядова політика і надалі покладає на банки і небанківські фінансові установи високі непрямі витрати, тягар яких вони змушені перекладати на плечі своїх клієнтів, і передусім, що українська влада дозволила скластися велетенській системі бартерних розрахунків і несплатежів, яка обмежує операції, що їх звичайно мають виконувати офіційні фінансові установи”.

І не сказано, що, незважаючи на це, банки впоралися зі своїми завданнями. Проаналізуємо, як працювала система у 2001 році, протягом двох останніх років, яких економічних результатів досягла у таких справах **несприятливих умовах**.

На позитивному тлі курсової ста-

портфелі банківської системи. Вартість кредитів знизилася порівняно з 1999 роком із 53.4% до 30.7%.

Динаміка приросту обсягів кредитування ВВП свідчить, що ресурсна база “світлого” реального сектору економіки використовується повністю.

Регулятивний капітал системи збільшився майже на 15% у 2000 році і приблизно на 55.9% у 2001 році. І це при тому, що уряд, Верховна Рада й НБУ не використовують економічну мотивацію для капіталізації банків, бо утримують дуже низькою прибутковість капіталу (вона практично вдвічі нижча, ніж депозитні ставки).

Ці основні, узагальнюючі показники свідчать, що система адекватно й успішно відреагувала на позитивні зрушення в економіці, що вона готова до активізації своєї політики щодо нарощування активів і пасивів. Щойно з'явилися більш-менш сприятливі можливості в сільському господарстві — банки відреагували миттєво, втричі збільшивши обсяг кредитування цього сектору.

І останнє, аби завершити цю заочну полеміку зі Світовим банком. Немає підстав стверджувати, що Україні не потрібно “такої значної кількості” банків, як заявляє керівник колективу авторів і редак-

тивів **зменшилося** з початку 2000 року більш як удвічі (208%), що свідчить про оперативну роботу системи, спрямовану на зменшення витрат і збільшення ефективності. Додам: витрати за цей період в абсолютному вимірі зменшилися з 6.4 млрд. грн. до 5.7 млрд. грн.

Вирішити питання прибутковості можна й за рахунок ширшого застосування механізму рефінансування банків Національним банком України — не лише для підтримки поточної ліквідності банків, а й як джерела формування ресурсів довгострокового кредитування. Це б дало змогу, зокрема, вирішити питання зближення рівнів процентної ставки за кредитами з обліковою ставкою НБУ.

Сказане вище не означає, що проблем у нашій банківській системі не існує. Вони є. Основні з них:

— наявність проблемних банків, які тривалий час перебувають у режимі фінансового оздоровлення та ліквідації;

— ряд банків має проблему з нарощенням своїх капіталів у передбачені новим законодавством терміни;

— формування резервів на покриття ризиків;

— проблема поліпшення внутрішнього менеджменту.

Ці проблеми є архіважливими, але не визначальними. Справа не стільки в можливостях банку, скільки у стані економіки країни, в наявності платоспроможних позичальників. Сьогодні головна проблема банківського кредитування полягає не в наявності фінансових ресурсів, а в забезпеченні повернення наданих кредитів. Без розв'язання цієї проблеми ми не вирішимо інших важливих питань.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАГЛЯДУ І РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2001 рік був дуже відповідальним для банківської системи України з точки зору нормативного забезпечення її діяльності. На початку минулого року набула чинності нова редакція Закону “Про банки і банківську діяльність”. Це — своєрідна банківська конституція, яку потрібно було конкретизувати у нормативно-правових актах НБУ.

Незважаючи на те, що цей закон має ряд недоліків, у цілому він став значним кроком вперед у регулюванні банківської діяльності.

Темпи збільшення обсягів кредитування та промислового виробництва в Україні

Показники	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Приріст промислового виробництва, відсоток	4	12.2	14.2
Збільшення обсягів кредитів, відсоток	32.8	62.2	45.4

більності й низького рівня інфляції, до чого країна вже звикла, відбувалося зростання монетизації економіки. У 2000 році вона становила 15.7%, а в 2001 році — 18.4%.

Темпи збільшення обсягів кредитування випереджають темпи зростання ВВП, обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва (див. таблицю). При цьому частка кредитів у ВВП становила у 1999 році 8.5%, у 2000-му — 9.3, у 2001 році — 15.8%.

Реальний приріст коштів населення у банківські вклади зріс більш як удвоє і досяг порівняно з 1999 роком 212%. Це індикатор зростання довіри населення до грошово-кредитної політики НБУ, до вітчизняних банків.

Майже у півтора раза (44.6%) з початку 2001 року зросли обсяги довгострокового кредитування. Приблизно наполовину зменшилася частка проблемних кредитів у кредитному

тор звіту Алан Роу. В Росії їх втричі більше у розрахунку на 1 мільйон населення, ніж в Україні. Скільки потрібно банків, підкаже ринок і влада, яка дбає про національні інтереси.

За економічними можливостями українська банківська система справді займає скромні позиції порівняно з європейськими. Для такого висновку не потрібні аналітичні дослідження — достатньо порівняти рівні розвитку економік. Однак наведені вище статистичні дані доводять, що за відповідних позитивних змін в економіці вітчизняна банківська система здатна оперативним збільшити свій потенціал. Це при нашій — в 1.2% — прибутковості активів. До речі, однією з причин такого стану є високі витрати банків, що, у свою чергу, зумовлює високий рівень процентної ставки за кредитами. Але завважте: відношення витрат до ак-

Національний банк України був зобов'язаний протягом шести місяців привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим законом.

Упродовж II—III кварталів 2001 року цю, без перебільшення, велику роботу спеціалістами НБУ виконано. Серед підготовлених проектів нормативних документів назву основні:

— Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”;

— Положення “Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень”;

— Положення “Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій”;

— Положення “Про застосування НБУ заходів впливу за порушення банківського законодавства”.

До роботи над цими документами НБУ було залучено також працівників інших банків та АУБ.

Робота здійснювалася шляхом реального аналізу проектів документів, підготовки та подання Національному банку наших, узгоджених із банками, зауважень і пропозицій, а потім — шляхом обговорення спірних питань і положень на спільних нарадах спеціалістів НБУ, представників АУБ та банків. Не узгоджені на таких зустрічах питання розглядалися за участю керівництва НБУ, АУБ та окремих банків. У цілому робота проходила по-діловому і конструктивно.

У підсумку в остаточних варіантах документів було враховано більшість пропозицій асоціації та банків, що, впевнений, піде на користь нашій банківській системі.

Особливо хочемо відзначити конструктивну позицію спеціалістів НБУ щодо запровадження спрощеного порядку переліцензування діючих банків. Практично банки було звільнено від складної формальної процедури нового оформлення ліцензії, що дало змогу сконцентрувати увагу на вирішенні поточних оперативних завдань, зокрема на виконанні програм капіталізації. При цьому досягнуто дуже важливої домовленості про застосування для діючих банків при переліцензуванні показника регулятивного капіталу.

При обговоренні проекту Інструкції “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні” було враховано позицію АУБ із таких питань:

— про застосування при здійсненні контролю за діяльністю банків того ж

такий показника регулятивного капіталу. Вимоги до розміру статутного капіталу застосовуються тільки для новостворюваних банків;

— визначення порядку розрахунку економічних нормативів і встановлення числових значень деяких із них. Це стосується нормативу адекватності регулятивного капіталу, початкова величина якого передбачалася на рівні 12%, а за домовленістю була встановлена на рівні 8%; нормативу миттєвої ліквідності — відповідно 25 і 20%; нормативу поточної ліквідності — замість запропонованого показника 40% досягнуто домовленості про поступове, протягом 2002 року, його нарощення із 30 до 40%;

— про норматив інвестування. Його значення погоджено у розмірі 15% для одного підприємства, а не 5, як пропонувалося в проекті;

— знято також обмеження для добре і достатньо капіталізованих банків на обсяги залучення коштів фізичних осіб. Такі обмеження залишено як санкцію тільки для недостатньо капіталізованих банків.

Утім, залишилися й питання, над якими мусимо працювати далі і які варто серйозно обговорити. Серед них:

— про порядок надання дозволу на істотну участь учасникам банків, які на момент прийняття закону вже володіли понад 10% статутного капіталу банку;

— про роботу безбалансових територіально відокремлених відділень банків.

Потребують доопрацювання Положення “Про застосування НБУ заходів впливу за порушення банківського законодавства” (зокрема, необхідно чітко визначити санкції залежно від виду й характеру допущених порушень), Положення “Про оцінку ризиків і створення резервів”.

Вітчизняними банками проведено значну роботу щодо підготовки змін та доповнень до Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Зведені пропозиції подано до НБУ, частину з них уже враховано Національним банком у проекті змін до закону, який незабаром буде передано до відповідного комітету Верховної Ради України. Основні запропоновані зміни стосуються:

— скасування коригування розміру статутного капіталу на індекс девальвації чи ревальвації гривні;

— віднесення до компетенції загальних зборів акціонерів прийняття рішення про призначення і звільнен-

ня голови та членів правління банку;

— скасування норм, якими банкам забороняється надавати кредити за ставками, нижчими від ставок залучення депозитів;

— розширення переліку друкованих органів для опублікування звітності про діяльність банків;

— формування наглядових рад державних банків Кабінетом Міністрів України.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОБОТИ БАНКІВ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ

Обсяги торгів, інструменти, правове і нормативне забезпечення діяльності фондового ринку є адекватними нашій постсоціалістичній економіці. Її адміністративно-клановий характер та низька ліквідність цінних паперів більшості підприємств не сприяють розвитку фондового ринку. Звідси й мізерна частка (5—7%) цінних паперів у активах банків.

Що заважає банкам, без участі яких фондовий ринок по-справжньому не запрацює?

1. Непередбачувана поведінка уряду стосовно зобов'язань за ОВДП та векселями. Як наслідок облігації втратили свою функцію інструменту з низьким рівнем ризику.

2. Неможливо забезпечити дотримання угод, якщо уряд не почне серйозно ставитися до власних зобов'язань і своєчасно їх виконувати.

3. Закон про вексельний обіг з'явився лиш у квітні 2001 року. Використання векселів із 1992 року до прийняття закону в умовах суперечливого і недосконалого законодавства призвело до дискредитації векселя як фінансового інструменту.

4. Відсутність відповідного законодавства зменшує кількість фінансових інструментів, які може використати банк. Їх кількість на фондовому ринку України обчислюється одиницями, тоді як у світовій практиці застосовується кілька сотень.

5. Численні реєстратори лише збільшують витрати і створюють неясність на ринку в зв'язку з проблемою передачі прав власності на цінні папери. Не вистачає і центрального депозитарію.

6. Неадекватна судова система підриває роботу банків, небанківських фінансових установ та НБУ на цьому (і не тільки на цьому) ринку.

Кілька слів про роль Державної податкової адміністрації України. Вільне трактування цією інституцією нормативних положень НБУ

щодо кредитних операцій з метою оподаткування по суті виключило з практики банків операцію з урахування векселів — вона стала економічно не вигідною для клієнтів.

ДПА може собі дозволити листами регулювати податкове законодавство, за листами знімати кошти клієнтів або кваліфікувати врахування векселів як їх купівлю. Для податківців це не платіжний документ, як випливає із Закону “Про банки і банківську діяльність”, а товар. Хоча вексель може бути товаром лише тоді, коли він є об’єктом купівлі-продажу за цивільно-правовим договором згідно із Цивільним кодексом. Це наша система поразка і ганьба, яка триває вже два роки.

Незважаючи на послідовну роботу АУБ щодо вдосконалення проекту Закону “Про обіг векселів в Україні”, протягом двох років з нього було усунуто так звані “фінансові векселі”, які банки видавали в обмін на залучені кошти клієнтів. Враховуючи, що ці векселі банків — найліквідніші з-поміж усіх векселів, які є в обігу в Україні, а також численні звернення банкірів, варто, на наш погляд, повернути цей інструмент банкам для залучення коштів.

За розпорядженням Кабінету Міністрів України Міністерства економіки підготувало проект закону, в разі прийняття якого із практики банків буде вилучено також операцію з авалування “податкових векселів”.

Усе це, звісно, завдасть (і вже завдало) значної економічної шкоди банкам, скоротивши їх доходи.

Нині триває підготовка та доопрацювання низки законопроектів, які регулюють питання фондового ринку. Пропонуємо банкам включитися в роботу й надіслати нам свої зауваження і пропозиції.

Особливу увагу звертаємо на необхідність змін в оподаткуванні операцій із цінними паперами, що запропоновано проектом Податкового кодексу.

Є претензії і до законодавчих та нормативних актів щодо регулювання операцій банків із цінними паперами. Неприйнятною вважаємо вимогу НБУ майже стовідсоткового резервування під інвестиції в цінні папери. А Закон України “Про банки і банківську діяльність” (стаття 49) узагалі вийшов із помилкою, за якою комісійні операції на фондовому ринку віднесено до кредитних, що вимагає резервування та оформлення кредитних справ.

Отже, це лише частина проблем, які завдають шкоди банківській системі та підтверджують необхідність посилення роботи системи комерційних банків, АУБ для усунення названих недоліків.

Ми створили в АУБ управління з питань фондового ринку. Призначено керівника цього управління — Рудненко Тетяну Борисівну. Отже, роботу мусимо активізувати.

ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Перелічимо найгостріші поточні питання, що стоять зараз перед системою комерційних банків.

1. Проблема взаємовідносин банків і Державної служби охорони у питанні вартості послуг. Як відомо, служба охорони, посилаючись на указ Президента України від 31.08.2001 р. № 771/2001, хоче підвищити вартість послуг з охорони. Минулого року було дві таких спроби. У лютому — безрезні 2001 року комерційні банки були “атаковані” заявами служб охорони про збільшення вартості послуг на 40—60%, а подекуди — на 75%. Тоді за сприяння Національного банку та Асоціації українських банків вдалося запобігти безпідставному збільшенню вартості послуг з охорони.

Потому ДСО знову спробувала тиснути на комерційні банки, вимагаючи підписати договори на збільшення вартості послуг (вже в 1.5—2 рази) та загрожуючи зняти охорону.

Вимоги ДСО щодо збільшення вартості послуг мають системний характер. Вони ускладнюють діяльність усієї банківської системи. Лише торік банки заплатили їй понад 100 млн. грн. Це означає значне збільшення витрат, а отже, зростання вартості обслуговування клієнтів, що суперечить державній політиці та зусиллям банків, спрямованим на здешевлення банківських послуг, насамперед — кредитів.

Асоціація українських банків спільно з НБУ, Антимонопольним комітетом, ГУ ДСО при МВС України та керівниками комерційних банків у грудні минулого року провела всеукраїнську банківську нараду з питань захисту банківської системи від монопольних дій Державної служби охорони, на якій була створена Погоджувальна рада з розрахунку вартості охорони установ банків.

Погоджувальною радою проведено значну роботу, внаслідок чого було досягнуто домовленості про зниження вартості міліцейської фізичної охорони з 12 грн. до 7.5—9 грн. за годину.

Ми вважаємо, що з боку ДСО та АУБ було проявлено обопільне бажання до співпраці та компромісу, а тому досить дивно виглядає позов на АУБ, з яким ГУ ДСО при МВС України звернулася до Господарського суду про відшкодування моральної шкоди в сумі один мільйон гривень за завдані ДСО втрати в її діловій репутації.

Це спонукало АУБ звернутися з листами до Президента України, Ради національної безпеки та оборони, Кабінету Міністрів, Антимонопольного комітету, Міністерства внутрішніх справ, Комітету Верховної Ради з питань фінансів і банківської діяльності з проханням розглянути питання щодо дій Державної служби охорони, які ми розцінюємо як тиск монополіста збройної охорони банківських установ.

2. Щодо Закону “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”.

Як свідчить банківська практика, передбачена цим законом оцінка майна спеціальним оцінювачем не забезпечує об’єктивного визначення ціни, більше того — призводить до значних додаткових витрат як позичальника, так і банку, врешті стримуючи розвиток малого і середнього бізнесу в Україні.

Асоціація звернулася до Кабінету Міністрів і Національного банку України з пропозицією вийти із законодавчої ініціативою щодо вилучення із зазначеного закону положень про обов’язкову незалежну оцінку майна, яке передається у заставу.

3. Щодо внесення пропозицій до проекту Податкового кодексу України. Зазначимо деякі актуальні для банків питання у проекті цього документа:

— порядок створення резервів на активні операції та віднесення їх на загальні витрати;

— оподаткування операцій із валютними цінностями та цінними паперами;

— оподаткування доходів фізичних осіб від вкладів на рахунках банків.

Насамкінець хотілося б зазначити, що робота над нормативними документами НБУ мала сенс не лише щодо її змісту, а й самої форми співпраці. Напрацьовано процедури такої роботи. І, на наш погляд, таку співпрацю потрібно формалізувати — або розпорядженням Голови НБУ, або шляхом укладення угоди НБУ з АУБ. Упевнений: це поліпшить якість нашої спільної роботи і принесе користь для всієї банківської системи України.

Співвідношення банківського ризику та засобів забезпечення банківських зобов'язань

Як відомо, основна мета діяльності кредитних установ — одержання прибутків. При цьому першочерговим завданням при здійсненні банківських операцій є мінімізація ризику втрат коштів, наданих позичальникам. Пошуку шляхів зниження кредитних ризиків, їх оцінці і присвячено статтю банківського керівника-практика.

Ризик у широкому розумінні — це можлива небезпека втрат, яка випливає зі специфіки тих чи інших явищ. Сьогодні термін “ризик” має своє нормативне застосування. Так, загальні питання аналізу та управління банківськими ризиками закріплено у статті 44 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, в Інструкції “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. Однак в українському законодавстві відсутнє законодавчо закріплене поняття “ризик” і його офіційне тлумачення.

У давнину ризик становив виключно історичну категорію. Під ним розуміли усвідомлену людиною можливу небезпеку. Таке його розуміння сформувалося на найнижчих щаблях цивілізації — з появою в людини почуття страху перед смертю.

Із розвитком суспільства це поняття набуло рис економічного та правового характеру, врешті-решт конкретизувавшись у ризик банківської операції.

На мій погляд, **ризик як економічна категорія** прямо залежить від правових наслідків тих чи інших дій за зобов'язанням. Це подія, яка може відбутися, а може й не відбутися. Результати такої події можуть бути як негативними (школа, збитки), так і позитивними (прибуток, дохід).

Ризик як правова категорія — це настання відповідних юридичних наслідків, ступінь значущості яких може визначити успіх чи невдачу конкретного зобов'язання.

Ризики в банківській діяльності

пов'язані зі специфікою банківських операцій, здійснюваних в умовах ринкових відносин, та означають **імовірність отримання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів**. Таку характеристику банківського ризику подано в пункті 1.1 розділу 2 Інструкції “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”.

Система правових та економічних засобів захисту інтересів кредитора включає відповідні способи забезпечення зобов'язань і є однією з найактуальніших проблем у діяльності комерційних банків на нинішньому етапі їх розвитку.

Одним із важливих аспектів здійснення банківських операцій є питання мінімізації ризику втрати кредитором наданих позичальнику коштів, а також мінімізації ризику додаткових втрат від неповернення в строк отриманих позичальником коштів.

Проблема мінімізації банківських (кредитних) ризиків та заходи щодо забезпечення виконання зобов'язань є комплексною. Її вивчення вимагає зусиль багатьох спеціалістів.

В економічних та правових реаліях України ступінь банківського ризику характеризується не лише високим рівнем його загрози, а й наявністю об'єктивних і суб'єктивних умов, за яких відповідна поведінка окремих суб'єктів підприємницької діяльності та їх взаємодія сприяють накопиченню і поширенню ризиків, збільшують їх імовірність.

Реалізація будь-якого зобов'язання, а особливо у сфері кредитної діяльності, завжди супроводжується певним ризиком. Способи його мінімізації ґрунтуються головним чином на

Дмитро Гриджук

Голова правління банку “Хрещатик”
Кандидат економічних наук

оцінці фінансово-економічного стану позичальника, поручителя (гаранта), заставодавця.

Слід, однак, наголосити, що ступінь ризику можна значно підвищити в разі неграмотного оформлення договорів поручительства, застави, банківської гарантії тощо, — які забезпечують виконання кредитних угод. Отож **кваліфікація спеціалістів банку, які безпосередньо оформляють кредитні та забезпечувальні відносини, значною мірою впливає на процес мінімізації кредитних ризиків**.

Напочатку при визначенні рівня платоспроможності позичальника, поручителя, гаранта тощо особливу увагу слід приділяти їх економіко-фінансовому стану, надалі ж значну роль відіграє правовий бік оформлення угоди. **Важливе значення для мінімізації кредитних ризиків має вибір відповідного способу забезпечення повернення коштів**.

У нинішніх умовах визначити пріоритетність того чи іншого способу забезпечення фактично неможливо. Відтак у кожному конкретному випадку банки визначають його самостійно. З огляду на досвід банку “Хрещатик” зазначимо, що дієвими способами забезпечення є поручительство, застава нерухомості, банківська гарантія.

Банківський ризик можна охарактеризувати передусім як ризик утрати кредитором наданих позичальнику коштів. На мій погляд, складовою банківського ризику є також неотримання або недоотримання прибутку, упущена вигода.

Як правило, чим більша сума кредитних коштів і запланований дохід від здійснення банківської операції, тим вищий ступінь ризику неповернення коштів із відповідними відсотками. Ступінь банківського ризику залежить від багатьох об'єктивних і

суб'єктивних факторів. Серед основних критеріїв ризику — надійність і реальність угоди, під яку надається кредит; фінансові можливості та "чистота" позичальника і, безумовно, матеріальні гарантії, що забезпечують кредитну угоду.

Таким чином, **проблема банківсько-го ризику і доходу є однією з ключових у фінансовій діяльності банків.**

Як уже мовилося, інститут забезпечення виконання зобов'язань за своєю природою якраз і призначений для зниження рівня банківських ризиків. Розвиток цього інституту залежить від надійних гарантій у виборі способу забезпечення, які до мінімуму зменшують банківські кредитні ризики, що їх зазнають практично всі банки, вступаючи у кредитні правовідносини. Банкам вельми важливо отримати надійні гарантії своєчасного повернення кредитних коштів, а також застрахуватися від фінансових втрат, які можуть виникнути в результаті невиконання або неналежного виконання зобов'язань унаслідок тимчасової чи повної неплатоспроможності, а також з інших об'єктивних чи суб'єктивних причин.

Кожний банк-кредитор зацікавлений у скороченні кредитних ризиків і мінімізації фінансових втрат. Способи зниження ризиків, з одного боку, досить прості, а з другого — можуть бути досить складними і непередбачуваними. Діяльність банків в умовах ринкової економіки неминуче пов'язана з ризиком. Тому велика увага приділяється питанням оцінки його рівня під час здійснення різних банківських операцій.

Вище ми зазначали, що банківський ризик насамперед пов'язаний із певними втратами майнового чи іншого характеру, неотриманням відповідної вигоди від конкретної кредитної угоди. Проте **ризиком можна (і треба) управляти**, використовуючи різні засоби, які дають змогу певною мірою прогнозувати ризикові події та вживати заходів щодо їх зменшення.

Способи мінімізації кредитних ризиків часто залежать не тільки від економічних і фінансових можливостей клієнта, а й від правових механізмів захисту того чи іншого кредиту. Таким чином, важливе значення мають не лише об'єктивні причини, які визначають економічний і фінансовий стан суб'єкта кредитних правовідносин, — не менш суттєвими є суб'єктивні чинники, такі, зокрема, як ділові якості позичальника, його поручителів, гарантів, заставодавців. На мій погляд, правова форма захисту банківських

кредитів як така, без комплексної оцінки економіко-правового стану суб'єктів кредитних відносин, не є реальним і дієвим засобом зниження чи мінімізації кредитного ризику.

З огляду на це, велике практичне значення має згадувана вже Інструкція "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні", розроблена спеціалістами Національного банку України відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів. З метою забезпечення стабільної діяльності банків і своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втратам капіталу через ризики, що притаманні банківській практиці, НБУ встановив нормативи капіталу, ліквідності, інвестування. Установлено також нормативи кредитного ризику: його максимального розміру на одного контрагента; великих кредитів; максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру; максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Ризик притаманний практично всім видам банківських операцій. Завдання його аналізу — дати потенційним партнерам необхідні дані для прийняття рішення про доцільність участі в проекті, а також передбачити заходи щодо захисту від можливих фінансових втрат. Із метою мінімізації банківських ризиків передбачено деякі загальні принципи їх аналізу. Коли йдеться про ризики кредитні, мають на увазі основних його учасників — банку-кредитора, позичальника, поручителя (гаранта), заставодавця.

При аналізі ризиків комерційним банком слід врахувати:

1) фінансову нестабільність багатьох підприємств та організацій, падіння рівня виробництва, відсутність необхідних господарських зв'язків;

2) незавершеність процесу формування банківської системи;*

3) недосконалість, а почасти й повну відсутність необхідних законодавчих актів, невідповідність правової

* Для мене, банкіра-практика з тривалим стажем роботи в даній галузі, це — очевидний факт. Але очевидне й те, що за останні кілька років наша держава зробила серйозні кроки для розвитку і зміцнення банківської системи. Маю на увазі прийняття законів "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про платіжні системи та переказ грошей в Україні". Врегульовано питання готівкового та безготівкового обігу, відкриття і використання банківських рахунків.

бази реальній ситуації;

4) інфляцію;

5) правову культуру і правильність оформлення кредитної угоди.

Зазначені обставини істотно впливають на виникнення банківських ризиків і методи їх дослідження. На мою думку, основні способи зниження та мінімізації банківських ризиків визначаються:

— видом і специфікою банку, його спроможністю постійно аналізувати рівень свого ризику, діяльність партнерів і клієнтів, посередників;

— дієвістю правового впливу, який сприяє зниженню ризику;

— методикою розрахунків, аналізу рівня прямих і додаткових втрат;

— економічними механізмами та правовими засобами управління конкретними ризиковими ситуаціями;

— оцінкою фінансово-економічного стану суб'єктів кредитних правовідносин;

— вибором найдієвіших і найефективніших засобів забезпечення кредитних зобов'язань.

Для банківської діяльності, як і для будь-якої іншої, характерне прагнення мінімізувати ризик і максимізувати прибуток. Значачу, що способи мінімізації кредитних ризиків (а вони дуже різноманітні) слід застосовувати комплексно, з урахуванням економічних, правових, аналітичних та інших аспектів.

Як свідчить практика, акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства гнучкіші й економічно ефективні порівняно з державними підприємствами, та разом з тим банкрутами вони стають частіше. Спільні підприємства більше залежать від зовнішніх або політичних факторів.

Аналіз кредитних взаємовідносин містить також оцінку ступеня ризику, пов'язаного з наданням кредиту позичальнику, ділового ризику об'єкта кредитування, дохідності кредитних відносин.

Предметами аналізу є наявність за звітний період простроченої заборгованості, її мінімальний і максимальний розміри, наявність і розмір прострочених (продлонгованих) кредитів, термін пролонгації, кількість пролонгацій одного кредиту.

Відповідно до обраного способу оцінки кредитного ризику і його факторів предметами аналізу також можуть бути: цільове спрямування кредиту в минулому, надійність його захисту від ризиків, порядок надання, джерела та порядок погашення, ефективність використання кредиту, за-

стосування того чи іншого засобу його забезпечення тощо.

Приклади ризикових операцій можна навести такі: надання великих кредитів; надання довгострокових кредитів в умовах інфляції, якщо банк не захищений від ризиків (інфляційного, процентного). Засобами захисту кредитора від ризиків при наданні відносно довгострокових кредитів можуть слугувати плаваючі процентні ставки, велика вартість ліквідної застави тощо. Ще одним із засобів мінімізації ризику є порядок надання кредиту. Скажімо, спрямовувати кошти на поточний рахунок позичальника — більш ризиковано, ніж видавати під оплату розрахункових документів, пов'язаних із кредитною операцією.

Джерела погашення кредиту також визначають ступінь ризику банку. Менш ризиковим є погашення кредиту за рахунок виручки від реалізації об'єкта кредитування, більш ризиковим — за рахунок майбутнього випуску продукції.

Впливає на розмір ризику також порядок погашення боргу: рівними чи зростаючими частками, протягом чи в кінці строку кредитування повертається кредит. Вірогідно, надійність захисту від кредитного ризику можна оцінювати також за розміром заставної маржі (різниці між вартістю ліквідної застави і розміром кредиту) та реальним використанням вторинних джерел погашення кредиту.

До способів оцінки кредитного ризику можна віднести й аналіз ділового ризику об'єкта кредитування. Такий аналіз міститься в техніко-економічному обґрунтуванні позичальника.

На мою думку, оцінка банківського ризику і вибір оптимальної стратегії розподілу вільних ресурсів мають економічний і юридичний аспекти. Економічний аспект полягає в тому, що при правильній оцінці ризику (при виборі правильного рішення щодо укладення угоди чи відмови від неї) банк отримує прибуток, а при його помилковій оцінці — несе збитки або втрачає прибуток. Тому **проблема оцінки ризику безпосередньо пов'язана з одним із головних завдань банку — визначенням найефективнішої стратегії укладення угод, яка забезпечить максимальний прибуток.**

Юридичний аспект питання пов'язаний із правомірністю (чи допустимістю) ризику. Маю на увазі правильний вибір способу забезпечення повернення кредиту та відповідного правового оформлення кредитної угоди.

Основними ланками мінімізації кредитного ризику є повноцінний аналіз кредиту і платоспроможності позичальника, а також вибір способу забезпечення повернення кредиту шляхом глибокого вивчення можливостей поручителя (гаранта), застави, страховика.

Функціонування банку як високо-рентабельної установи у сфері грошового обігу пов'язане з багатьма ризиками, в тому числі й непередбачуваного характеру. Ризик ніколи не може дорівнювати нулю. А позаяк банк не може уникнути ризиків, він їх повинен планувати.

Відтак основним завданням управління ризиками є досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю і міркуваннями безпеки та ліквідності в процесі управління банківським портфелем.

Банківські ризики можна класифікувати залежно від складу клієнтів банку, методів оцінки ступеня ризику та методів регулювання. За складом клієнтів визначають метод розрахунку банківського ризику і ступінь самого ризику. Менший позичальник більшою мірою, ніж великий, залежить від випадковостей ринкової економіки. Проте великі кредити, надані одному чи групі позичальників, часто є ризикованішими, оскільки йдеться про значну суму коштів, оформлену одним договором.

Регулювання банківських ризиків базується не так на оцінці фінансово-

го стану позичальника, як на встановленні певного співвідношення між сумами виданих кредитів і власних коштів банку. Таким чином, створюється резервний потенціал для покриття можливих збитків.

Ступінь зниження кредитного ризику змінюється залежно від вибору способу забезпечення виконання зобов'язань і може мати певні особливості. Наприклад, договір страхування кредитного зобов'язання за ступенем надійності значно поступається договорам застави, поручительства. Суть проблеми полягає в реальності виконання зобов'язань щодо повернення кредиту. Якщо оцінювати договори страхування та застави, то за рівних загалом можливостей і обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, що впливають на ступінь ризику неповернення кредитних коштів, договором застави забезпечується все ж конкретне майно, яке можна реально контролювати. Грошові кошти страхувальника та його майновий стан проконтролювати складніше. Договір поручительства, на мій погляд, на щабель вищий від договорів застави та страхування внаслідок гнучкості його застосування.

Насамкінець хотілося б зазначити, що тільки від конкретної ситуації залежить, яким чином банки аналізуватимуть рівень власних ризиків і як керуватимуть ними.

Головний офіс акціонерного банку "Брокбізнесбанк" (м. Київ).

Боротьба з “відмиванням” грошей у банківському секторі економіки

Весь світ дійшов згоди, що боротьба з “відмиванням” грошей, набутих злочинним шляхом, у банківському секторі економіки — справа виняткової ваги. Щоб запобігти легалізації “брудних” коштів, вдаються до різних методів і засобів. Зокрема, розробляють і приймають відповідні закони й підзаконні акти, директиви міжнародних економічних союзів, провідні світові банки встановлюють спеціальні правила, а органи виконавчої влади запроваджують відповідні системи контролю, надають рекомендації стосовно конкретних напрямів боротьби із цим явищем.

Базельська декларація Комітету з банківських правил і контрольної практики міжнародного банківського співтовариства (1988 р.), до якого входять представники центральних банків “групи десяти” (США, Канада, Японія, Франція, Німеччина, Великобританія, Італія, Бельгія, Швеція, Швейцарія), — це звіт рекомендацій щодо ідентифікації клієнтів, відмови від практики відкриття анонімних рахунків, рекомендацій щодо співробітництва із правоохоронними органами.

Директива ЄС щодо боротьби з “відмиванням” грошей вимагає обов’язкової ідентифікації клієнтів кредитними та фінансовими інститутами країн-учасниць. Зазвичай ця вимога поширюється не лише на фізичних і юридичних осіб, які ведуть масштабну або підозрілу діяльність, а й на певне коло операцій. Так, законодавством **Греції** передбачається ідентифікація в разі укладення контрактів, відкриття депозитних рахунків, найму сейфів, кредитування під заставу. Водночас ідентифікація не обумовлюється для низки страхових операцій невеликого розміру і короткострокового характеру, а також пенсійного страхування.

З огляду на обов’язковість ідентифікації законами багатьох країн заборонено відкривати анонімні рахунки або рахунки на пред’явника. Останнім часом в **Австрії** — єдиній в ЄС державі, яка дозволяла анонімні банківські рахунки, — під тиском міжнародної організації “Група фінансових дій” (FATF) розроблено програму їх поетапного скасування.

В **Італії** згідно із законом № 143

від 3 травня 1991 року перекази великих сум дозволено лише через агентства уповноважених посередників, які реєструють та ідентифікують клієнта. Особам, що відмовилися повідомити про операції з “відмивання” брудних грошей або надали фальшиву інформацію, загрожує позбавлення волі терміном від 6 місяців і штраф. У законі описано механізм обов’язкового оповіщення банківською системою компетентних органів про кожний великий переказ. А законом № 689 від 24 листопада 1981 року визначено механізм повідомлення міністра фінансів про подібні операції.

Чинне законодавство зобов’язує банки та інші посередницькі структури вести докладну документацію щодо валютних операцій резидентів, аби не пропустити спроби “відмивання” грошей. Інформація про особистість, соціальний стан клієнта, валютний рахунок отримувача коштів, дату операції, кількість грошей на валютному рахунку до і після її здійснення також надсилається до органів фінансового контролю. Строк зберігання такої інформації у банках — від 5 до 10 років.

Проблемою “відмивання” грошей у фінансових установах **Бельгії** займається спеціально призначений для цього службовець або спеціальний відділ. Створений за королівським указом від 11 червня 1993 року під егідою міністерств фінансів і юстиції сектор обробки фінансової інформації (СТІФ) аналізує підозрілі операції, а також повідомлення поліцейських, митних та інших державних органів. У разі необхідності перевірки інформації він призупиняє (не більш як на

Олександр Барановський

Начальник аналітично-методичного управління Рахункової палати України. Доктор економічних наук

добу) сумнівні операції.

Фінансові органи Бельгії суворо контролюють переміщення грошей. Так, обов’язково перевіряються всі угоди на суму понад 10 тисяч євро. Відомості про операції зберігаються не менше 5 років.

У **Великобританії** “Керівними положеннями для фінансових структур із питань боротьби з “відмиванням” грошей” і “Регламентом по боротьбі з “відмиванням” капіталів” банкам та інвестиційним фондам заборонено зараховувати на власні рахунки кошти з-за кордону, якщо їх відправник не підтвердив, що сплатив податки у своїй країні [1, с. 25].

Слід зазначити, що бездіяльність фінансових установ, які не перешкодили легалізації незаконно отриманих коштів, вважається тут кримінальним злочином. До злочинних віднесено також дії фізичних осіб, які сприяють цьому, приховуючи, зберігаючи або інвестуючи такі кошти. Винних на 14 років позбавляють волі та накладають штраф. За розголошення інформації злочинцю або третій особі загрожує ув’язнення до 5 років; громадянам, які знали про зазначені операції і не повідомили про них, — до 5 років.

Аби посилити фінансовий контроль за діяльністю офшорних зон на територіях британських домініонів, запобігти спробам легалізації у міжнародних масштабах злочинно добутих коштів та перешкодити їх “відмиванню”, уряд Великобританії на початку 1998 року провів ревізії систем банківського регулювання островів Гернсі, Джерсі (протока Ла-Манш) і Мен (Ірландське море).

В **Ірландії** Кримінальний юридичний акт від 1994 року закликає всі фінансові інститути вимагати від нових клієнтів, які хочуть здійснити великі

транзакції, документального підтвердження походження грошей [1, с. 26].

Німецькі кредитні інститути згідно із чинним законодавством повинні надавати федеральній владі необхідну інформацію лише за явних ознак легалізації "брудних" грошей, ідентифікувати своїх клієнтів під час здійснення угод та протягом певного часу зберігати зазначені відомості. Із цієї метою використовуються також документи, призначені для подання до податкових органів. Головний контролюючий орган Німеччини — Комісія з нагляду за банківською діяльністю — призначає у кожний німецький банк "слідопита" — уповноваженого з відстеження сумнівних операцій. Усі підозрілі платежі проходять лише за його особистим підписом, оскільки цей спеціаліст відповідає за репутацію клієнтів. Маючи сумніви у законності операцій, він негайно звертається до суду. Більше того, у Німеччині дуже розвинута система анонімних доносів. За інформацією будь-якої людини — громадянина цієї країни чи іноземця — суд негайно заморожує рахунок підозрілого клієнта банку. Якщо суддя визнає, що інформація донощика правдоподібна, він запитує банк про кількість грошей на рахунку підозрюваного. І ніхто не має права відмовити у наданні подібної інформації, оскільки Комісія з нагляду за банківською діяльністю негайно закриє банк. Рахунок у німецькому банку буде відразу ж заморожений, якщо його співробітники запідозрять клієнта у криміналі — приміром, у торгівлі зброєю або наркотиками. За німецькими законами гроші, одержані із цих джерел, є "брудними". Німецькі банки цінують свою репутацію. Якщо у них виявляють "брудні" гроші, вище керівництво не просто втрачає персональні ліцензії — банкіри ніколи більше не знайдуть хорошої, високооплачуваної роботи в жодній фінансовій структурі країни [2, с. 23].

"Відмивання" грошей у **французькому** законодавстві теж трактується як кримінальний злочин. Згідно із законом, прийнятим 1996 року Національними зборами Франції, кошти, отримані в результаті злочинних дій, вважаються незаконними, а всі операції з ними — "відмиванням" "брудних" грошей. У такий спосіб уряд країни підтвердив своє бажання сприяти на фінансовому і банківському рівні боротьбі з наркобізнесом та організованою злочинністю. Автори документа ставили перед собою завдання створити правову базу для розслідування фінансових операцій з грошима сумнівного походження.

"Для жодної форми "відмивання" грошей не повинно бути винятку, — прокоментував закон тогочасний міністр юстиції Жак Тубон. — Шахрайство з податками або порушення митних правил не повинні звільняти від відповідальності. Не існує порушень допустимих".

У Франції також розглядається ідея поширення поняття "брудних" грошей на кошти від діяльності міжнародних злочинних організацій.

Швейцарія ухвалила низку законів, спрямованих проти банкірів, які приймають вклади сумнівного походження від представників злочинного світу [3]. У 1991 році Федеральна банківська комісія заборонила (за винятком надзвичайних випадків) відкривати анонімні рахунки та позбавила розпорядників майна права приховувати при відкритті рахунків справжні імена своїх клієнтів. Із 1994 року швейцарські банкіри можуть, ігноруючи закони про таємницю банківських вкладів, повідомляти поліцію про підозрілі операції. А чинний із 1 квітня 1998 року закон про боротьбу з "відмиванням" капіталів зобов'язує банкірів, адвокатів та інших учасників операцій з готівкою і майном інформувати владу про сумнівні фінансові перекази, розмір яких законодавчо не обумовлено. Рахунки можуть бути заблоковані протягом п'яти днів без повідомлення клієнта, а в разі потреби — й протягом довшого терміну. Первинна інформація про сумнівні операції має надходити до так званого "бюро по зв'язках", яке реєструє такі сигнали у своїй базі даних. Потому експерти цього бюро з'ясовують, чи підозрювався сумнівний клієнт раніше, збирають дані про нього (у тому числі й за кордоном) і вирішують, чи потрібно адресувати отримані відомості правоохоронним органам. Отже, Швейцарія, де колись без жодних питань касир приймав на зберігання валізу банкнот, перетворилася нині у зразкову країну, в якій шлях злочинним грошам перепинили закони. Водночас тамтешнім законодавством не вважається незаконним ухилення від податків у інших країнах, тому іноземній поліції заборонено доступ до конфіденційної інформації швейцарських банків.

Наприкінці 1995 року закон про боротьбу з "відмиванням" грошей було прийнято у **Чехії**. Відповідальність за втілення його в життя покладена на спеціальний підрозділ, куди надходять відомості про укладені міністерством фінансів угоди. МВС країни, яке ініціювало розробку закону, особливо "опікується" бізнесменами, котрі викликають підозру у фінансистів.

Польські банкіри передусім остереігаються великих сум готівки (особливо якщо раніше подібні суми за рахунком не проходили); великої кількості покладених за порівняно короткий час малих внесків, що складаються у цілому в чималі капітали; надходження значних переказів із країн, відомих як виробники наркотиків. Підвищений інтерес викликають також клієнти, що мають значні суми на рахунках у кількох банках і переказують їх у треті країни.

Із 1 січня 1998 року у **Литві** набув чинності Закон "Про запобігання "відмиванням" грошей". Тепер банки та інші кредитні установи, страхові компанії, митниця, пошта, нотаріуси, ломбарди, спецслужби країни надають податковій поліції відомості про осіб, запідозрених у "відмиванні" грошей. Сюди ж надходить інформація про всі операції фізичних осіб на суму понад 50 тисяч літів (12.5 тисячі доларів), а також про обмін валюти на суму понад 10 тисяч літів (2.5 тисячі доларів).

Із 1 червня того ж року набув чинності й **латвійський** Закон "Про запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом", прийнятий Сеймом країни у грудні 1997 року. Він містить ряд визначень "злочинних" коштів і перелік фінансових операцій, що підлягають особливому контролю, а також визначає мінімальну суму, починаючи з якої необхідна обов'язкова ідентифікація клієнта, — 10 000 латів (17 000 доларів). Зазначимо, що в міжнародній практиці обмеження встановлюється в середньому від суми в 10 000 доларів [4].

Особливу проблему становить ідентифікація клієнтів, за дорученням яких діє певна особа чи фірма, або які є бенефіціарами за угодами чи операціями. Законодавство про "відмивання" грошей також жорстко вимагає ідентифікації клієнтів, які стоять за особами, що виконують ті чи інші дії. Коли факт наявності доручення доведено або бенефіціара встановлено, особи, які здійснюють операції, повинні надати відомості про їх клієнтів чи бенефіціарів. У сумнівних випадках від фінансової установи або іншої фірми, що підпадає під вимогу законодавства про збирання і передачу інформації у рамках боротьби з "відмиванням" грошей, вимагається проведення розслідування стосовно клієнта або бенефіціара.

Свіжим прикладом скасування анонімних банківських рахунків є князівство **Ліхтенштейн**. Місцева асоціація банків зобов'язала своїх членів припинити практику ведення анонімних банківських рахунків і вимагати від

траст-агентів й адвокатів, які відкривають такі рахунки та управляють ними, оприлюднення осіб їх клієнтів.

Законодавством різних країн знімається з організацій, котрі здійснюють ідентифікацію та інформують компетентні органи про сумнівні фінансові угоди, вимога професійної таємності (навіть якщо підозри виявились хибними). Жорсткі правила дотримання банківської таємниці є однією з найсерйозніших проблем ефективного функціонування системи збирання і передачі інформації — вони ускладнюють боротьбу з “відмиванням” капіталів. Водночас організації, що надають інформацію компетентним органам, зобов’язані суворо зберігати це у таємниці, інакше їм загрожує суворе покарання.

Система збирання і надання регулюючим органам інформації про підозрілі угоди склалася протягом останніх десятиліть. Нині така практика стала правилом у стосунках фінансових установ (а в багатьох країнах — і для інших організацій) та їх керівних органів. У США це система обов’язкової звітності.

Центральний банк Аргентини вимагає від кредитних установ ідентифікації клієнтів і закриття рахунків, відкритих на фіктивні імена, забороняє оплату виписаних на пред’явника чеків зі значними сумами.

Великого значення набуває розвиток співробітництва на багатосторонньому рівні. “Відмивання” грошей за своєю суттю — явище глобальне. Якщо перевірка діяльності банків усередині країни не супроводжується аналогічними діями в іншому регіоні, це лише знижує їх престиж на світовому ринку. З огляду на це в жовтні 2000 року 11 найбільших банків світу, в тому числі й причетні до розслідування справ з “відмивання” грошей, підписали угоду, яка вилася у так звані Вулфсберговські принципи боротьби з “відмиванням” грошей.

Група швейцарських, французьких, американських, британських, німецьких, нідерландських, іспанських банків та міжнародна організація Transparency International, діяльність якої спрямована на приборкання корупції, розробили загальні правила для комерційних банків (своєрідний міжнародний стандарт) у боротьбі з “відмиванням” капіталів). Творці цього документа мали на меті зупинити хвилю звинувачень на адресу банків. У ньому зазначалося, що політика банку повинна зводитися до запобігання використанню його міжнародних операцій у злочинних цілях.

Банк має обслуговувати лише тих клієнтів, законність джерела капіталу та коштів яких можна довести. Він повинен з’ясувати особи своїх клієнтів і справжніх власників цінних паперів і лиш тому мати з ними справу. Ідентифікація фізичних осіб має провадитися шляхом ознайомлення з офіційними документами або іншими відповідними джерелами; корпорацій, товариств і фондів — у процесі перевірки документального свідчення тієї чи іншої організації і доказу її існування; трастів — факту існування довіреної особи або організації, а також даних про них. Надані майбутніми клієнтами ідентифікаційні документи повинні бути дійсними на момент відкриття рахунку в банку.

Відповідно до загальних правил банк має встановити особи справжніх власників усіх рахунків. Перевірка провадиться стосовно всіх головних власників, установлених згідно з такими принципами:

— якщо рахунок відкрито на ім’я окремої особи, приватний банк повинен пересвідчитися, що клієнт діє від свого власного імені. Маючи сумніви, слід з’ясувати, від імені кого діє власник рахунку, та його правоздатність;

— якщо клієнтом є компанія (скажімо, інвестиційна), приватний банк визначає постачальника коштів, головного власника акцій, того, хто контролює кошти, наприклад, директора, а також особу, яка може давати останньому вказівки. Банк визначається щодо необхідності подальших перевірок інших акціонерів. Цей принцип дійсний незалежно від того, носить пайовий капітал облікову чи пред’явницьку форму;

— якщо клієнтом приватного банку є довірена особа, він має вивчити структуру трасту та ідентифікувати осіб/організації, що надають кошти (наприклад, засновників трасту), тих, хто контролює кошти (наприклад, довірених осіб), і будь-яких осіб, уповноважених звільняти довірених осіб. Також слід визначитися щодо необхідності проведення подальших перевірок.

Зазначені вище принципи поширюються і на некорпоративні асоціації.

За наявності рахунку, відкритого на ім’я фінансового менеджера чи особи з повноваженнями посередника, приватний банк зобов’язаний усебічно обстежити останнього, щоб переконатися в тому, що він у свою чергу теж перевірить своїх клієнтів. Приватний банк може добиватися проведення такої перевірки, яка б задовольнила банківську установу.

У загальних правилах зазначається,

що банк має зібрати інформацію стосовно:

- ♦ мети і причин відкриття рахунку;
- ♦ очікуваної активності на рахунку;
- ♦ фінансового джерела (опис економічної діяльності, завдяки якій накопичено капітал);
- ♦ власного капіталу компанії;
- ♦ джерела коштів (опис походження і сумы переказу грошей, що приймаються для відкриття рахунку);
- ♦ джерел, які можуть підтвердити інформацію (якщо такі є).

Коли немає достатніх підстав довіряти клієнту (наприклад, надійних рекомендацій), то з клієнтом необхідно зустрітися до відкриття ним рахунку.

Усі нові клієнти й нові рахунки повинні одержати схвалення принаймні однієї особи, яка не є приватним банкіром.

Номерні або альтернативні іменні рахунки можуть бути прийнятні лише за умови, що банк встановив особу клієнта і справжнього власника.

Згідно із загальними правилами банк повинен проводити жорсткішу перевірку коштів клієнтів і дійсних власників, які мешкають у країнах, що, за даними надійних джерел, мають неадекватні закони по боротьбі з “відмиванням” грошей або є високоризиковими з точки зору рівня злочинності та корупції. Причому ризик, пов’язаний з об’єктами в офшорних зонах, повинен бути описаний у внутрішніх правилах приватного банку, в розділі “процедури перевірки”.

Клієнти і справжні власники, чий капітал забезпечується діяльністю, що асоціюється з “відмиванням” грошей, мають перевірятися ретельніше.

Особи, які займають або займали пости в уряді, керівники урядових корпорацій, політики, відомі політичні, партійні діячі тощо, а також члени їхніх родин також підлягають ретельній перевірці.

Приватний банк несе відповідальність за коригування даних про клієнтів при надходженні нової інформації про них. У ході його інспектування або перевірки незалежними органами деякі файли на клієнтів переглядають, щоб упевнитися у вичерпності інформації, яку вони містять.

Відповідно до загальних правил банк виробляє політику визначення і відстеження незвичайної або підозрілої діяльності, цебто:

- ♦ трансакцій або іншої діяльності, що суперечить інформації у файлі перевірки;
- ♦ операцій з готівкою, що перевищує певну суму;
- ♦ фінансових операцій, що прохо-

дять/входять або виходять.

Незвичайна або підозріла діяльність може бути виявлена за допомогою:

- ◆ відстеження операцій;
  - ◆ контактів із клієнтом (зустрічі, дискусії, візити тощо);
  - ◆ отримання інформації від третіх осіб (наприклад, із газет, інформаційних агентств, Інтернету);
  - ◆ інформації самого банку про оточення клієнта (наприклад, політична ситуація в країні клієнта).
- Приватний банк, керівництво та/або орган управління повинні проаналізувати підґрунтя будь-якої незвичайної або підозрілої діяльності. Якщо правдоподібного пояснення не знаходиться, має бути прийнято відповідне рішення стосовно подальших взаємовідносин:
- ◆ продовжити стосунки з клієнтом, посиливши при цьому спостереження за ним;
  - ◆ розірвати ділові стосунки;
  - ◆ повідомити про ділові стосунки владі.

Звітувати владі має орган управління. Можливо, варто повідомити вище керівництво (наприклад, старшого співробітника відділу з питань нагляду за виконанням банківських операцій, виконавчого директора, головного аудитора, головного консультанта). Згідно з місцевими законами і правилами активи можуть бути заблоковані, й на проведення операцій знадобиться дозвіл органів управління.

Загальними правилами боротьби з "відмиванням" грошей встановлено, що приватні банки мають розробити відповідну програму, оскільки саме їм доручено стежити за активністю руху коштів на рахунках. Приватний банк повинен бути в курсі всіх значних операцій і не випускати з поля зору незвичайну або підозрілу діяльність. Він має вирішити, чи є потреба в автоматизованих системах або інших засобах для виконання його обов'язків.

В установі слід запровадити систему письмового контролю, яка визначить стандартні процедури, що мають здійснюватися приватними банкірами, незалежними операційними підрозділами, внутрішніми аудиторами, організаціями, що здійснюють штрафні санкції, тощо. Ці процедури стосуються вирішення таких питань, як строки, ступінь підзвітності, визначення сфер контролю, відповідальність сторін, наслідки тощо.

Банк повинен створити тренувальні програми для своїх службовців, спрямовані на виявлення і запобігання фактів "відмивання" грошей. Йдеться

передусім про співробітників, які безпосередньо працюють із клієнтами та персоналом, що накладає санкції і розглядає скарги. На регулярних практичних тренуваннях (скажімо, щорічних) навчають, як визначити неочікувані або підозрілі операції. Крім того, службовці мають бути поінформовані про зміни у законах стосовно "відмивання" грошей. Загальними правилами передбачено встановлення вимог до строків зберігання відповідних записів і звітності за документами, які стосуються "відмивання" грошей (як мінімум протягом п'яти років).

Банк мусить з'ясувати, які випадки вважають виключними або відхиленням від правил, і які потребують оцінки ступеня ризику і підтвердження від незалежної організації.

І нарешті, у банку слід створити незалежний і відповідно укомплектований відділ, який би забезпечував від можливих випадків "відмивання" грошей (наприклад, відділ із питань відповідності, юридичний відділ, незалежний контролюючий підрозділ).

Стратегія Центрального банку **Кіпру** базується на принципі "знай свого клієнта" і спрямована на виявлення осіб, котрі мають кілька довірчих рахунків, не сумісних із формою їх бізнесу, або рахунків, на які надходять депозити від значної кількості різних приватних адресатів, а також тих клієнтів, які намагаються відкрити рахунок на велику суму, але з малою відсотковою ставкою. Згідно із цією стратегією банкірам слід знати походження, історію всіх розміщених у банку рахунків, останні звернення до них. Окрім того, банкіри повинні розробляти графік перегляду відомостей про клієнтів.

На думку експертів, сучасні методи боротьби з "відмиванням" грошей є малоефективними, оскільки перевірки часто безуспішні: або первинне джерело цілком легальне, або неможливо простежити весь ланцюжок "перегону" сум, що "відмиваються". Часто до протизаконної діяльності вдаються після первинного розміщення капіталу, коли надто складно ідентифікувати "брудні" гроші. За такої ситуації доводиться перевіряти не лише джерело доходу, а й легітимність переказу грошей, спочатку розміщених законно.

Центральний банк **Російської Федерації** розробив "Методичні рекомендації з питань організації роботи щодо запобігання проникненню доходів, отриманих незаконним шляхом, у банки та інші кредитні організації", де визначено основні ознаки операцій, що потребують підвищеної уваги з боку

банків. У вказівках Банку Росії "Про порядок організації внутрішнього контролю у кредитних організаціях — учасниках фінансових ринків" від 29 серпня 1997 року кредитні організації зобов'язано при проведенні операцій на фінансових ринках вживати заходів щодо запобігання легалізації незаконно отриманих коштів. Співробітники банку повинні інформувати службу внутрішнього контролю про будь-які відхилення від стандартної практики проведення операцій, зокрема, про відсутність економічного обґрунтування або очевидну безглуздість угоди; надзвичайно складні інструкції щодо розрахунків та інвестицій; регулярний дефіцит або приплив грошових коштів при розрахунках за операціями на строкових ринках; купівлю-продаж цінних паперів з оплатою готівкою; угоди, за якими один і той же фінансовий інструмент (наприклад, пакет цінних паперів) неодноразово продається тією ж стороною.

До слова, департамент із питань боротьби з фінансовими злочинами Міністерства фінансів США у липні 2000 року надав банкам та іншим фінансовим інститутам, що діють у Сполучених Штатах, рекомендації стосовно трансакцій із Російською Федерацією. Документ інформував фінансове співтовариство про серйозні недоліки у російській системі боротьби з "відмиванням" грошей, а саме:

- ◆ відсутність всеохоплюючих законів і нормативних актів, які б регулювали процес боротьби з "відмиванням" грошей і відповідали міжнародним стандартам у цій сфері;
- ◆ низький практичний ефект і не надто активне застосування положень кримінального кодексу, у яких "відмивання" грошей кваліфікується як злочин;
- ◆ ігнорування правила ідентифікації клієнта у багатьох трансакціях;
- ◆ відсутність вимоги до фінансових інститутів повідомляти про підозрілі угоди;
- ◆ брак ефективних і своєчасних процедур надання свідцтв у рамках двосторонніх договорів, які сприяли б розслідуванням у сфері "відмивання" грошей. У цьому зв'язку відсутність фінансової розвідки спричиняє особливо негативні наслідки.

У рекомендаціях Міністерства фінансів США пропонується ретельно досліджувати всі доступні факти стосовно угод, що досягають 5 і більше тисяч доларів (тоді як для інших країн пороговою є сума у 10 тисяч доларів) на предмет їх підозрілості. Особливу обережність пропонується проявляти

щодо трансакцій і банківських сунків, якщо є сумнів щодо ідентифікації клієнтів, промислових або інвестиційних підприємств, трансакцій з Росії, що здійснюються за допомогою третіх країн.

За повідомленням *The Economist*, у березні 2001 року політики США і Великобританії визнали дії своїх країн, спрямовані на боротьбу з “відмиванням” грошей, незадовільними [5, с. 7]. Комітет британського парламенту заявив: “Якщо Великобританія бажає зберегти репутацію одного з найвпливовіших міжнародних фінансових центрів світу, уряд повинен ужити координованих, послідовних і належним чином забезпечених заходів щодо боротьби з “відмиванням” грошей”. Водночас у Сенаті США демократи надали звіт за результатами цієї боротьби, у якому жорсткій критиці піддані деякі великі американські банки, в тому числі Citigroup, J.P.Morgan Chase, Bank of America, Bank of New York. Зокрема, банк Citigroup — велетень фінансових послуг, серед клієнтів якого багато сильних світу цього, — звинувачено в тому, що не вжив заходів щодо запобігання “відмиванню” грошей деякими аргентинськими клієнтами. “Надто багато банків у США, включаючи найбільші, заснули на посту”, — заявив сенатор Карл Левін.

У звіті Управління фінансовими послугами, основного регулюючого органу в банківській сфері Великобританії — зазначається, що кілька банків (назви яких не оприлюднюються) пропустили через свої рахунки 1.3 мільярда доларів, що мають відношення до родини генерала Сані Абаха, колишнього військового правителя Нігерії. Ще більшу суму (як стверджують, 2.9 мільярда доларів), Слободан Мілошевич і його оточення провели через банки Греції, Кіпру та Швейцарії у часи його правління в Югославії.

Усе це свідчить, що пряму участь у “відмиванні” грошей, одержаних незаконним шляхом, беруть не лише наркодилери й невідомі банки у бананових республіках. Всесвітньо відомі банки теж стали інструментом, за допомогою якого кримінальні кола намагаються легалізувати капітали.

The Economist визнає, що великі банки значно збільшили витрати на технології аналізу даних про грошові трансферти на предмет з'ясування підозрілої активності. Citigroup, наприклад, установив у Маямі систему постійного стеження за операціями.

Вітчизняна банківська система, налагоджуючи боротьбу з “відмиванням”

грошей, також стикається із численними проблемами. В Україні досі немає відповідного законодавства. Лише Закон “Про банки і банківську діяльність” містить спеціальну главу “Запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом”. Згідно з її нормами під цим поняттям слід розуміти внесення до банку грошей чи іншого майна, добутих із порушенням вимог законодавства України, або переказ таких грошей чи майна через банківську систему країни з метою приховання джерел походження цих коштів або створення видимості їх легальності. Відповідно до вимог вітчизняного законодавства банки зобов'язані запобігати використанню банківської системи з метою легалізації “брудних” грошей. Їм забороняється вступати в договірні відносини з анонімними особами. Банки повинні ідентифікувати всіх осіб, які здійснюють значні та/або сумнівні операції. При цьому значними вважаються безготівкові розрахунки за угодами на суми, що перевищують еквівалент 50 тисяч євро, або угоди з готівкою на суму, що перевищують еквівалент 10 тисяч євро за офіційним курсом гривні щодо іноземної валюти, встановленим Національним банком України. Сумнівними є операції, що мають такі ознаки:

1) операція здійснюється за незвичайних або невинуватих заплутаних умов;

2) операція не є економічно виправданою або суперечить законодавству України.

Банки зобов'язані ідентифікувати осіб, які здійснюють розрахунки за угодами на суми менші від зазначених вище, якщо така угода явно пов'язана з іншою угодою і загальна сума оплати за ними перевищує встановлену межу, або в разі обгрунтованої підозри в тому, що кошти набуто злочинним шляхом. Причому з метою попередження злочинів інформація щодо ідентифікації осіб повідомляється відповідним органам згідно із законодавством України, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Ідентифікація особи не є обов'язковою:

1) у разі її здійснення працівниками, які регулярно виконують операції від імені клієнта і були ідентифіковані раніше;

2) у разі здійснення угод між банками.

Усі документи, що були підставою для виконання зазначених вище угод, а також письмові результати іден-

тифікації пов'язаних із ними осіб банків зобов'язані зберігати протягом п'яти років із дня виконання угоди.

Рівень навчання банківських службовців також іще далекий від бажаного. Боротьба з “відмиванням” грошей вимагає добре підготовленого персоналу, який має доступ до спеціальних комп'ютерних програм. Банкам необхідні відділи з узгодження операцій, працівники яких добре розумілися б на сучасних технічних тенденціях. Використання таких нових технологій як банківські операції через комп'ютерні мережі, банківські картки із вбудованими мікросхемами та міжнародні дебетові картки приваблює злочинні організації.

Доцільно налагодити широке навчання банківських службовців за курсом “Боротьба з “відмиванням” грошей”. Такий курс зокрема прислужився б спеціалістам відділів банківських операцій і платежів, які повинні вміти виявляти потенційно шахрайські угоди та оперативно інформувати про них керівництво банківських установ. Основу курсу можуть скласти такі питання:

◆ основні спонукальні мотиви “відмивання” грошей і найпоширеніші способи здійснення подібних угод;

◆ методи виявлення підозрілих операцій;

◆ контроль за “відмиванням” грошей і превентивні заходи, використовувані фінансовими установами, включаючи звіти про валютні операції, вимоги до ведення звітності, звіти про здійснення незвичайних операцій і застосування практики “знай свого клієнта”;

◆ можливі санкції та штрафи за “відмивання” грошей;

◆ методи контролю для запобігання “відмиванню” грошей;

◆ різноманітні ініціативи щодо контролю за “відмиванням” грошей. □

Література.

1. Казанская О. Английский пациент // Профиль. — 1998. — № 40. — С. 24—26.
2. Казанская О. Люксембург. Внесите свой вклад // Профиль. — 1998. — № 38. — С. 22—26.
3. Штайнмец Грег. Швейцарские банки остаются основным убежищем для сокрытия денег // The Wall Street Journal Europe. — 1996. — 9 июля.
4. Одыня Т. Балтийские прачки stanno настоящими ледами // Белорусская газета. — 1998. — 2 марта.
5. В поисках доказательств // Мировые дискуссии. — 2001. — № 15. — С. 7—9.

Зміни і доповнення до Державного реєстру банків та переліку операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та дозвіл Національного банку України на здійснення операцій¹, внесені за період із 1 березня по 1 квітня 2002 р.

А. Зміни і доповнення до Державного реєстру банків

Назва банку	Вид товариства	Зареєстрований статутний капітал, грн.	Дата реєстрації	Реєстраційний номер	Юридична адреса
м. Київ і Київська область					
Відкрите акціонерне товариство "Універсальний Банк Розвитку та Партнерства"	ВАТ	25 000 227	26.01.1994 р.	229	м. Київ, вул. Дегтярівська, 48
Закрите Акціонерне Товариство "Банк Петрокоммерц-Україна" (колишня назва — Акціонерний комерційний банк "Авіатекбанк")	ЗАТ	22 965 000	26.09.1996 р.	262	м. Київ, просп. Перемоги, 14
Одеська область					
Комерційний банк товариство з обмеженою відповідальністю "Місто Банк" (колишня назва — Комерційний банк "Місто Банк")	ТОВ	10 026 000	23.07.1993 р.	184	м. Одеса, вул. Фонтанська Дорога, 11
Харківська область					
Акціонерний комерційний банк "Базис"	ВАТ	11 000 000	15.04.1992 р.	103	м. Харків, вул. Сумська, 88

Б. Зміни і доповнення до переліку операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та дозвіл Національного банку України на здійснення операції

Назва банку	Юридична адреса	Банківська ліцензія		Письмовий дозвіл на здійснення операцій		Перелік операцій, на здійснення яких банки отримали письмовий дозвіл на здійснення операцій ²	Операції та угоди, які здійснюються на підставі й за наявності банківської ліцензії та отримання письмового дозволу на здійснення операцій, і до яких вжито певних заходів впливу
		Номер	Дата	Номер	Дата		
м. Київ і Київська область							
Відкрите акціонерне товариство "Державний експортно-імпортний банк України"	м. Київ, вул. Горького, 127	2	25.12.2001 р.	2-2	21.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8,+9,11,12,13,14,15,17,18,19,20,21,22	
Акціонерний комерційний банк "Інтербанк"	м. Київ, вул. Індустріальна, 27	102	03.12.2001 р.	102-2	21.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8,+9,11,12,13,14,15,17,18,19,20,21,22	4Н під контролем до 01.07.2002 р. у частині відповідального збереження цінностей
Відкрите акціонерне товариство "Банк Український капітал"	м. Київ, просп. Перемоги, 67	26	21.03.2002 р.	26-1	21.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8,12,13,14,15,17,18,19,20,21	Примітка. Банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій переоформлено у зв'язку зі зміною назви банку
Товариство з обмеженою відповідальністю "Український промисловий банк"	м. Київ, вул. Волоська, 18/1 (пошта — вул. Солом'янська, 5)	67	13.12.2001 р.	67-2	21.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8,11,12,13,14,15,18,19,20,21,+22	4Н зупинено до 07.05.2002 р. у частині відповідального збереження цінностей

¹ "Офіційний список банків України, включених до Державного реєстру банків, та перелік операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та письмовий дозвіл Національного банку України на здійснення операцій", а також "Нумерацію операцій, на які Національний банк України надає банкам банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій" опубліковано у "Віснику НБУ" № 4, 2002 р. Зміни і доповнення, внесені до Державного реєстру та до переліку операцій, виділено червоним кольором. Примітки у колонці "Операції та угоди, які здійснюються на підставі й за наявності банківської ліцензії та отримання письмового дозволу на здійснення операцій, і до яких вжито певних заходів впливу" викладено відповідно до рішень комісій з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Назви банків подаються за орфографією статутів.

² Цифра зі знаком "+" означає номер операції, на здійснення якої банк одержав право; цифра із символом "*" означає номер операції, здійснення якої для даного банку певною мірою обмежене.

БАНКИ УКРАЇНИ

Державно-акціонерний спеціалізований імпортно-експортний банк України "УКРСПЕЦИМПЕКСБАНК"	м. Київ, вул. Ярославів Вал, 36-а	136	16.01.2002 р.	136-1	16.01.2002 р.	1,2,5,7,14,15, 18*,19*,20*	4Н зупинено до 03.05.2002 р. у частині відповідального збереження цінностей; операції 18,19,20 обмежено до 01.01.2003 р. у частині: 1) видачі поручительств, гарантій та зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі; 2) управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів; 3) купівлі, продажу цінних паперів та операцій з ними; зупинено до 01.01.2003 р.: 1) 1Л у частині залучення депозитів фізичних осіб; 2) 3Л у частині видачі поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі; зупинено до 01.03.2003 р. здійснення операцій з купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України
Акціонерний комерційний банк "ХФБ Банк Україна"	м. Київ, вул. Ярославів Вал, 14-а	185	21.03.2002 р.	185-1	21.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8, 10 ,11,12,13,14,15,18,19,20,21,22	Відновлено здійснення операції 10; операції — без права приймання і залучення вкладів (депозитів) від фізичних осіб та емісії власних цінних паперів до 19.05.2002 р. <u>Примітка.</u> Банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій переоформлено у зв'язку зі зміною назви банку
Дніпропетровська область							
Закрите акціонерне товариство Український Банк Міжнародного Співробітництва "Інвест-Кривбас Банк"	м. Кривий Ріг, просп. К.Маркса, 28	177	21.03.2002 р.	177-1	21.03.2002 р.	1,2,5,13,14,18,19,20,21,22,23	Зупинено до 25.01.2003 р. операції в частині: 1) купівлі, продажу цінних паперів та операцій із ними; 2) управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів. <u>Примітка.</u> Банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій переоформлено у зв'язку зі зміною назви банку
Донецька область							
Закрите акціонерне товариство "Донгорбанк"	м. Донецьк, бул. Пушкіна, 20	85	15.03.2002 р.	85-1	15.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8,11,12,13,14,15,18,19,20,21,22	<u>Примітка.</u> Банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій переоформлено у зв'язку зі зміною назви банку
Луганська область							
Акціонерний банк "Український комунальний банк"	м. Луганськ, вул. Шевченка В.В.,18-а	149	03.01.2002 р.	149-2	21.03.2002 р.	1,2,5,7,8,12,13,14, +17 ,18,19,20,21,23	
Одеська область							
Акціонерний комерційний банк "Фінбанк"	м. Одеса, (вул. Белінського, 16)	121	03.01.2002 р.	121-1	03.01.2002 р.	1,2, 3,4* ,5,6,13,14,15,18,19,20,21	Відновлено здійснення операцій 3,6; операцію 4 — зупинено до 25.01.2003 р.; 4Н — зупинено до 01.07.2002 р. у частині відповідального збереження цінностей
Харківська область							
Акціонерно-комерційний банк "Золоті ворота"	м. Харків, просп. Леніна, 36	83	24.12.2001 р.	83-2	15.03.2002 р.	1,2,3,4,5,6,7,8, +9 ,12,13,14,15, +16,+17 ,18,19,20,21, +22,+23	

Банки, вилучені з Державного реєстру банків у березні 2002 р.

Назва банку	Номер реєстрації	Дата реєстрації	Дата закриття	Підстава для закриття банку
Макіївський акціонерний комерційний банк "ШАХТЕКОНОМБАНК"	8	01.10.1991 р.	21.03.2002 р.	Рішення Комісії НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків від 21.03.2002 р. №68

На замовлення "Вісника НБУ" матеріали підготувала головний економіст департаменту реєстрації та ліцензування банків НБУ Олена Сілецька.

Особливості формування і розрахунку капіталу українських банків

Автор у популярній формі розкриває суть і значення такого поняття як банківський капітал. Розповідає про його головні функції та методи формування. Посилається на фахову літературу, за якою можна детальніше вивчити підняту ним тему.

Юрій Потійко

Доцент кафедри фінансових посередників та банківської справи Інституту економіки та права "КРОК". Кандидат економічних наук

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" банківський капітал — це залишкова частка активів після відрахування всіх зобов'язань.

Оскільки активи будь-якого підприємства (в тому числі й банку) завжди дорівнюють пасивам, капітал, як правило, є величиною додатною, тобто підприємство чи банк, якщо вони працюють успішно, мають більше активів, ніж зобов'язань.

Проте іноді можуть виникати ситуації, коли підприємство або банк протягом тривалого періоду витрачають більше, ніж заробляють. Так би мовити, спочатку "проїдають" власні кошти (капітал), потім — запозичені. У такому випадку розмір капіталу, зазвичай, стає величиною від'ємною.

За міжнародними стандартами бухгалтерського обліку розрізняють такі види банківського капіталу¹:

- ♦ *звичайний акціонерний капітал* (номінальна ціна звичайних акцій, за якими банк сплачує нефіксовані дивіденди);

- ♦ *привілейований акціонерний капітал* (номінальна ціна привілейованих акцій, за якими банк сплачує фіксовані дивіденди);

- ♦ *емісійні або курсові різниці* (різниця між номінальною і ринковою ціною акцій);

- ♦ *нерозподілений прибуток* (чистий прибуток після сплати дивідендів);

- ♦ *резерви*;

- ♦ *субординовані зобов'язання* (довгостроковий запозичений капітал зовнішніх інвесторів, який великі банки залучають на 5–10 років).

Згідно з міжнародною класифікацією банківського капіталу в разі банкрутства банк задовольняє вимоги у такій послідовності: спочатку — вкладників, потім — зовнішніх інвесторів (субординований борг) і в останню чергу — акціонерів.

У світі найпоширеніші три методи розрахунку банківського капіталу²:

- ♦ за балансовою вартістю (балансовий капітал = балансова вартість активів — балансова вартість зобов'язань);

- ♦ за принципом регульованої бухгалтерії (капітал = всі акції за номіналом (звичайні й привілейовані) + нероз-

поділений прибуток + усі резерви + субординовані зобов'язання);

- ♦ за ринковою вартістю (капітал = кількість емітованих акцій × курсову ціну).

Зрозуміло, розмір капіталу одного й того ж комерційного банку, розрахований за описаними вище трьома методами, може мати різні значення. Доведемо це на прикладі.

Візьмемо умовні балансові та звітні дані умовного банку (див. таблицю 1). За наведеними в таблиці даними, розмір банківського капіталу, обчислений за балансовою вартістю, становитиме 1.5 (11.0 — 9.5); за принципом регульованої бухгалтерії — 2.60 (0.001 × 1000 + 0.5 + 0.4 + 0.6 + 0.1); за ринковою вартістю — 2.0 (1000 × 0.002).

Розглянемо детальніше структуру банківського капіталу, застосовувану в Україні.

Статутний фонд утворюють кошти акціонерів, які придбали акції банку.

Резервний фонд створюється за рахунок прибутку для покриття можливих збитків і сплати дивідендів за привілейованими акціями (в разі, якщо для цього не вистачає прибутку). Обсяг відрахувань до резервного фонду має перевищувати 5% від обсягу прибутку банку³.

Прибуток поточного року — це різниця між доходами та витратами на звітну дату (доходи й витрати банку відображаються у балансі наростаючим підсумком із початку року, а в останній робочий день року, за бухгалтерською термінологією, "згортаються").

Прибуток минулих років — підтверджений прибуток, що залишається в розпорядженні банку після всіх відрахувань, зокрема — дивідендів. Зрозуміло, якщо банківська установа працює ефективно, обсяг прибутку минулих років має постійно зростати.

Так званий "інший капітал" створюють передусім страхові резерви.

За вітчизняною класифікацією капітал банку поділяють на основний та додатковий⁴.

Складовими основного капіталу є:

- ♦ фактично сплачений статутний фонд;

- ♦ дивіденди, спрямовані за рішенням зборів акціонерів

¹ Роуз П. Банковський менеджмент / Пер. с англ. — М.: Дело Лтд, 1995. — С. 444.

² Там же. — С. 451.

³ Закон України "Про банки і банківську діяльність" // Урядовий кур'єр. — 2001. — 17 січня.

⁴ Банківські операції: Підручник / Під ред. Мороза А.М. — К.: КНЕУ, 2000. — С. 32.

на збільшення статутного фонду;

- ◆ прибуток минулих років;
- ◆ резервні фонди, створені за рахунок прибутку і зменшені на суму збитків поточного року;
- ◆ емісійні різниці.

Додатковий капітал утворюють:

- ◆ страхові резерви, що формуються за рахунок витрат після оподаткування;
- ◆ прибуток поточного року;
- ◆ субординований борг;
- ◆ результат переоцінки основних засобів.

Зауважимо, що згідно із Законом "Про банки і банківську діяльність" додатковий капітал не може бути

Сумарні активи (баланс)	11.0
Сумарні зобов'язання (баланс)	9.5
Резерви	0.4
Нерозподілений прибуток	0.5
Субординовані зобов'язання	0.6
Акції дочірніх компаній	0.1
Номинальна ціна однієї акції	0.001
Курсова ціна однієї акції	0.002
Кількість емітованих акцій	1000

більшим, ніж основний⁵.

Виконаємо ще один приклад, обчисливши (теж за умовними даними таблиці 2) розмір основного й додаткового капіталу.

Оскільки основний капітал складається зі сплаченого статутного фонду, дивідендів, спрямованих на його збільшення, прибутку минулих років, резервів, створених за рахунок прибутку, та емісійних різниць, його сума у нашому прикладі дорівнюватиме $18.3 (11.0 + 0.2 + 4.0 + 3.0 + 0.1)$.

Додатковий капітал, що утворюється з прибутку поточного року, страхових резервів, сформованих за рахунок витрат, та з результату переоцінки, становитиме $1.7 (0.5 + 1.2 + 0.0)$.

Тепер зупинимося на основних функціях банківського капіталу. Їх п'ять:

- ◆ функція довіри (з боку вкладників і клієнтів);
- ◆ захисна (полягає у зменшенні ризику в процесі проведення банківських операцій, адже чим більший розмір капіталу, тим більше активів може бути втрачено без загрози для клієнтів банку; капітал — це ніби гроші "на чорний день");
- ◆ оперативна (основні фонди банк купує здебільшого за рахунок капіталу; наочніше оперативну функцію капіталу ілюструє таблиця 3);
- ◆ підтримка зростання банку (шляхом купівлі нового устаткування, програмних продуктів, фінансування нових видів послуг);
- ◆ регулятивна (полягає у необхідності регулювання розміру капіталу з боку держави; таке регулювання здійснюється в основному з метою зменшення ризику банкрутств і підтримки довіри населення до банківської системи країни).

Процес управління капіталом фахівці, як правило, поділяють на такі основні етапи:

- ◆ формування статутного фонду;
- ◆ розподіл прибутку і формування фондів;
- ◆ підтримка розміру капіталу на достатньому рівні (оскільки залучені кошти й активи зростають, капітал та-

кож не може залишатися на одному рівні).

Може виникнути питання: навіщо комерційні банки нарощують капітал узагалі? Серед основних причин (як в Україні, так і за кордоном) такі:

- ◆ інфляція (якщо активи й пасиви зростають, розмір капіталу не може лишатися незмінним);
- ◆ нестабільний стан економіки, що призводить до банкрутства позичальників;
- ◆ зростання витрат за депозитами (внаслідок конкуренції з іншими банками) та із заробітної плати (в резуль-

Статутний фонд (зарєєстрований)	13.0
Статутний фонд (сплачена частка)	11.0
Прибуток минулих років	4.0
Прибуток поточного року	0.5
Резервні фонди за рахунок прибутку	3.0
Резервні фонди за рахунок витрат	1.2
Емісійні різниці	0.1
Результат переоцінки основних засобів	0.0
Дивіденди, спрямовані за рішенням акціонерів на збільшення статутного фонду	0.2

таті конкуренції з іншими галузями економіки);

- ◆ недовіра клієнтів до дрібних банків.
- Стосовно основних етапів планування необхідного розміру і структури банківського капіталу, то у спеціальній літературі найчастіше йдеться про такі з них:

- ◆ визначення необхідної суми капіталу;
- ◆ прогнозування розміру прибутку і пропорцій його розподілу (між акціонерами та банком);
- ◆ визначення джерел зростання капіталу.

Джерела збільшення капіталу можуть бути зовнішніми (продаж акцій, емісія довгострокових зобов'язань, продаж активів, оренда приміщень) і внутрішніми (зростання прибутку, дивідендна політика: якщо акціонерам платити багато, капітал зростає повільно, якщо мало — падає курсова ціна акцій, отже, дивідендна політика має бути збалансованою і стабільною).

Згідно із чинним вітчизняним законодавством в Україні банки створюються у формі:

- ◆ акціонерного товариства;
- ◆ товариства з обмеженою відповідальністю;
- ◆ кооперативного банку⁶.

Зауважимо, що нині кооперативних банків в Україні немає, проте особливості їх створення і функціонування

За рахунок капіталу	За рахунок витрат
Автомобілі	Бензин і технічне обслуговування
Комп'ютери	Дискети
Принтери	Картриджі
Ксерокси	Тонер або картриджі для ксерокса
Факси	Папір для факса
Сантехніка	Миючі засоби

відображено у новій редакції Закону України "Про банки і банківську діяльність":

- ◆ утворюються зазначені банки за територіальним принципом і поділяються на місцеві та центральний;
- ◆ мінімальна кількість учасників місцевого (у межах об-

⁶ Там же.

⁵ Закон України "Про банки і банківську діяльність" // Урядовий кур'єр. — 2001. — 17 січня.

ласті) кооперативного банку має бути не меншою, ніж 50 осіб;

- ♦ учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки;

- ♦ статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї, отже, його власники є не акціонерами, а пайовиками;

- ♦ кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі (паю) має право одного голосу;

- ♦ прибутки або збитки за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно до розміру паю.

В Україні встановлено мінімальний розмір статутного капіталу на момент його реєстрації:

- ♦ для місцевих кооперативних банків — 1 мільйон євро;

- ♦ для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, — 3 мільйони євро;

- ♦ для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, — 5 мільйонів євро.

Згідно із чинним законодавством усі акції українських банків — іменні; випуск вітчизняними банківськими установами акцій на пред'явника не допускається.

Звичайні акції дають власникам право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів (звісно, якщо прибуток є), проте не гарантують його, як і повернення вкладених грошей. Звичайні акції можуть купуватися і продаватися на вторинному ринку. Зазначимо, що для придбання так званої "істотної участі" (тобто 10 і більше відсотків акцій) потрібен спеціальний дозвіл Національного банку України. Власники звичайних акцій беруть участь в управлінні банком.

Привілейовані акції дають право на отримання дивідендів у фіксованому (не залежному від обсягу прибутку) розмірі. В разі банкрутства банку власникам привілейованих акцій відшкодовують їх вартість після задоволення всіх вимог кредиторів. Однак зазначені власники не беруть участі в управлінні банком. Згідно із чинним законодавством питома вага привілейованих акцій не може перевищувати 10% статутного фонду.

Якщо банк зазнає збитків, це не є перешкодою для оголошення підписки на акції та для збільшення статутного капіталу.

Відкриті акціонерні товариства розмішують власні акції шляхом відкритої підписки, закриті — розподіляють серед засновників. Отже, акції відкритого акціонерного товариства можна купувати і продавати на ринку, тоді як акції закритого акціонерного товариства — ні.

Переважає більшість українських банків — відкриті акціонерні товариства (ВАТ). Чому їх приваблює насамперед ця форма власності? Пояснень кілька:

- ♦ банкам — відкритим акціонерним товариствам у разі потреби відносно легко збільшити статутний фонд;

- ♦ є можливість використовувати акції як інструмент застави;

- ♦ можна вільно купувати і продавати їх на ринку, не перереєструючи товариство;

- ♦ якщо акції ВАТ котируються на біржі, поліпшується імідж банку.

Рішення про збільшення статутного капіталу приймається або на загальних зборах акціонерів, або правлінням відкритого акціонерного товариства. Є два шляхи такого зростання: підвищення номінальної вартості кожної акції або збільшення кількості акцій старого номіналу.

Підвищити номінальну вартість акції можна двома спо-

собами: за рахунок чистого прибутку або шляхом відповідних додаткових внесків з боку кожного акціонера (другий метод складніший, адже з-поміж 100 чи 1000 акціонерів завжди знайдуться люди, які не погодяться на доплату, а отже, банк буде змушений викуповувати їхні акції).

Що ж до способів зростання статутного капіталу, то банкіри здебільшого надають перевагу збільшенню номінальної ціни акції. Відтак не змінюється коло акціонерів, залишається незмінною і питома вага кожного пакета акцій, що сприяє стабільним взаєминам між акціонерами, а це — важлива передумова для проведення керівництвом банку обраної політики. Спосіб зростання статутного капіталу, про який мовиться, має і недоліки — не збільшується кількість клієнтів, які перебувають на обслуговуванні в банку, не надходять ресурси нових акціонерів.

В Україні статутні фонди відкритих акціонерних товариств зростають, як правило, завдяки додатковій емісії акцій. Вітчизняним законодавством передбачено, що правління ВАТ може прийняти рішення про збільшення (але не більш як на третину) статутного фонду шляхом відкритої підписки на акції без скликання загальних зборів акціонерів. Безумовно, для банків це дуже зручно.

Серед головних переваг відкритої підписки на акції — можливість мобілізувати додаткові ресурси нових акціонерів, зокрема з інших регіонів і держав; до того ж збільшення загальної кількості акціонерів зменшує частку акцій кожного з них у статутному фонді. Інакше кажучи, в результаті відкритої підписки зростає кількість дрібних акціонерів, які не можуть суттєво впливати на процес управління банком.

Серед недоліків відкритої підписки на акції — відносне зменшення всіх часток статутного фонду, зокрема і тих, що належать його керівництву. Це призводить до послаблення їх контролю над банком, а також — до втрати контрольного пакета старими акціонерами.

Отже, абсолютна більшість українських банків — відкриті акціонерні товариства. Проте є і закриті. Це здебільшого банки зі 100-відсотковим іноземним капіталом та банківські установи, акції яких належать лише членам трудового колективу.

Основні недоліки банку, створеного у формі ЗАТ, полягають у тому, що його статутний фонд може зростати лише за рахунок прибутку, а в разі звільнення працівників товариство підлягає перереєстрації. Хоча для банків зі 100-відсотковим іноземним капіталом (як і для більшості іноземних банків узагалі) певне збільшення статутного капіталу не є проблемою, оскільки вони, як правило, володіють значними ресурсами.

Банків у формі товариств з обмеженою відповідальністю в Україні дуже мало. Головною їх особливістю є цілковита підконтрольність засновникам.

□

Література.

1. *Постанова Правління НБУ "Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків" від 18.07.2000 р. № 288 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 32. — С. 1379.*

2. *Кириченко О., Гленко І., Ятченко А. Банківський менеджмент — К.: Основи, 1999. — 671 с.*

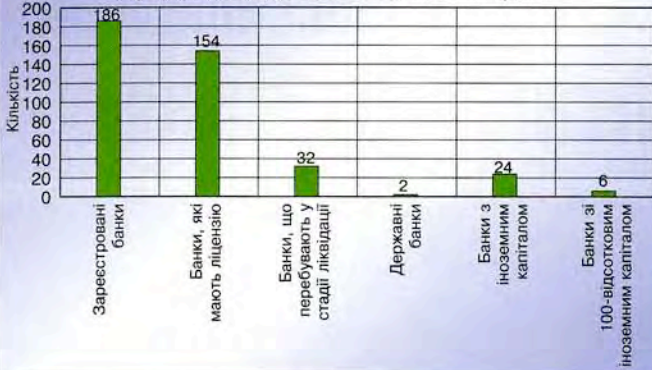
3. *Структура активів, зобов'язань і балансового капіталу банків України за станом на 01.01.2002 р. // Вісник НБУ — 2002. — № 3. — С. 9 — 20.*

Динаміка фінансового стану

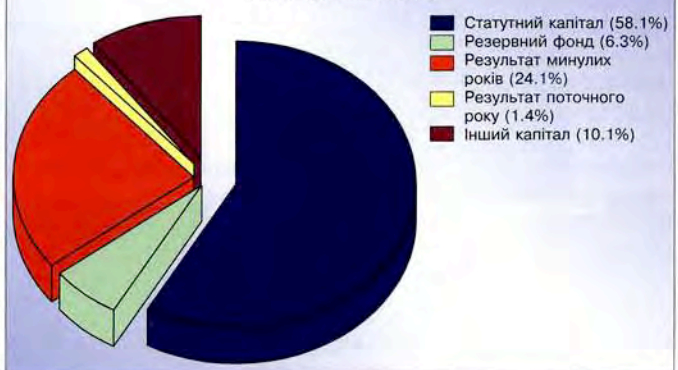

Банків України на 1 квітня 2002 року

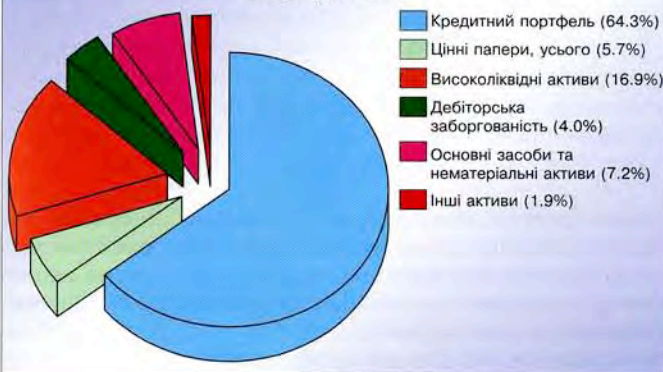
Інформація щодо кількості банків в Україні

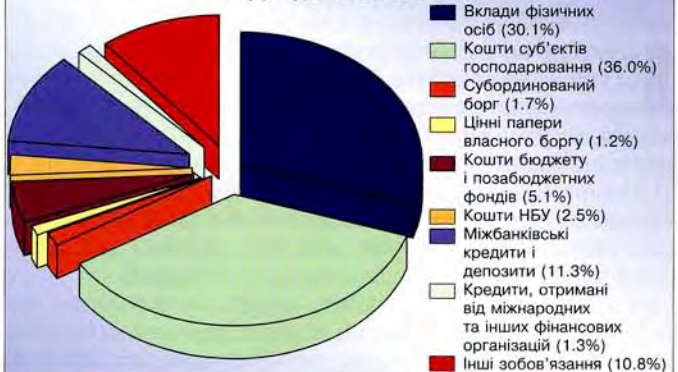
Структура капіталу

Структура активів

Структура зобов'язань

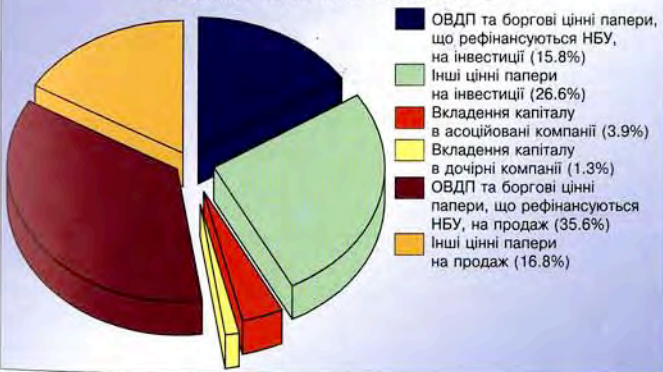
Структура кредитного портфеля

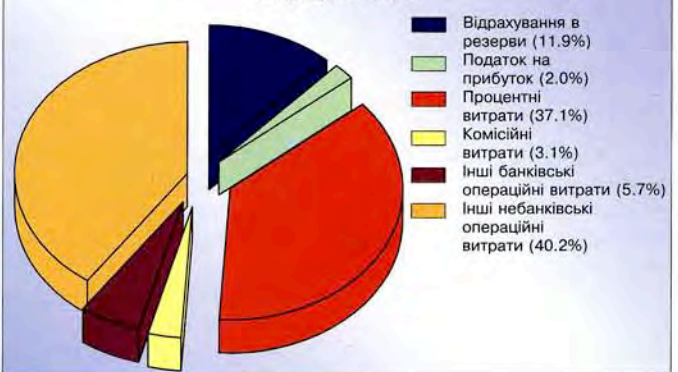
Структура доходів

Структура портфеля цінних паперів

Структура витрат

На замовлення "Вісника НБУ" матеріали підготовлено працівниками управління економічного аналізу та звітності генерального департаменту банківського нагляду НБУ.

Юрій Качаєв

Старший науковий співробітник Інституту географії Національної академії наук України, Кандидат географічних наук

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ МІСТ

В основі визначення рейтингу міст України за рівнем їх інвестиційної привабливості лежать дві головні методологічні ідеї. **Перша** — оцінка рівня інвестиційної привабливості міст (ІПМ) за показниками інвестиційної привабливості підприємств (аналогічно деякі дослідники оцінюють інвестиційну привабливість регіонів за обсягом залучених ними прямих іноземних інвестицій).

З огляду на велику кількість підприємств у містах України проблему статистичної вибірки вирішили, обстежуючи лише ті підприємства, що були приватизовані та продавали свої акції у 2000 році. Відтак достовірність та легітимність дослідження значно підвищилися, оскільки його інформаційну базу становили офіційні дані, які підприємства надавали Фонду державного майна України в процесі виставлення їх акцій у 2000 р. на торги на фондових біржах, ПФТС, спеціалізованих грошових аукціонах тощо. Обстежено (опрацьовано основні фінансово-економічні показники) понад 1700 підприємств, які представляють 24 галузі економіки України.

Оскільки місто як просторове явище займає проміжне положення між підприємством та регіоном і відповідно перебирає їхні риси, **другою** методологічною ідеєю даної праці було поєднання галузевого і територіального напрямів досліджень, аби на цій основі одержати інтегральний показник інвестиційної привабливості міста. Таке поєднання забезпечено певними методологічними підходами, зокрема:

1) вивченням взаємозв'язку показників інвестиційної привабливості підприємств і галузей у межах території одного міста;

2) аналізом територіальних (міжміських) відхилень рівня інвестиційної привабливості окремих галузей;

3) дослідженням відмінностей та загальних рис ІПМ на різних ієрархічних рівнях міських поселень (великі та середні міста), що ще раз привертає увагу до того, як міські фактори впливають на рівень інвестиційної привабливості галузей та окремих підприємств.

Досліджувалися підприємства 120 найбільших міст України державного, республіканського та обласного підпорядкування, що представляли всі регіони країни. Це найбільшого багатofункціональні міста — значні

Інвестиційна привабливість міст як фактор інвестиційної діяльності банків України

Банки виступають на ринку цінних паперів як емітенти, інвестори, фінансові посередники, депозитарії тощо. З огляду на таке розмаїття різних за змістом інвестиційних функцій розвитку інвестиційного сегмента банківської діяльності притаманна значна територіальна диференціація. Вона визначається багатьма факторами, серед яких одним із головних є інвестиційна привабливість міст.

Пропонована стаття — логічне продовження досліджень з оцінки інвестиційної привабливості міст України, проведених автором у рамках проекту "Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України" Інституту реформ [2]. Зроблено спробу дослідити особливості впливу цього територіального фактору на інвестиційну діяльність вітчизняних банків.

адміністративні, господарські та культурні центри. Підвищена активність інвестиційних та інших економічних процесів у таких містах значно зменшує елемент випадковості у результатах досліджень, підвищує їх репрезентабельність і достовірність.

Загальний методичний підхід полягав у послідовному переході від розрахунку показників інвестиційної привабливості підприємств до привабливості галузей і зрештою — до визначення рейтингу міст. Відповідно робота проводилась у три етапи.

На **першому етапі** оцінювали інвестиційну привабливість підприємств. На основі їхніх базових фінансово-економічних показників визначали показники для розрахунку коефіцієнта їх інвестиційної привабливості, зокрема: рентабельність виробництва, рентабельність активів, коефіцієнт покриття, коефіцієнт обороту активів, коефіцієнт обороту кредиторської заборгованості, коефіцієнт перевищення терміну погашення дебіторської заборгованості над терміном погашення кредиторської заборгованості, коефіцієнт варіації, чисті активи на акцію, прибуток на акцію.

Обчисливши коефіцієнт привабливості для всіх підприємств окремих галузей, перейшли до **другого етапу** — оцінки інвестиційної привабливості галузей, зокрема до розрахунку рейтингового індексу привабливості галузей у певному місті.

На **третьому етапі** послідовно вирішували два завдання: 1) визначали індекс територіальної привабливості міста; 2) розраховували загальний індекс його інвестиційної привабливості.

Оцінюючи територіальну привабливість міста, враховували відхилення показників інвестиційної привабливості галузей в місті відносно середнього значення за галуззю в країні. Це відношення відображає індекс територіальної привабливості галузі. Один показник мало що важить, але розрахований для п'яти, десяти чи більше галузей, він, на нашу думку, є досить репрезентабельним. Індекс тери-

торіальної привабливості міста розраховували як середньо-арифметичну величину; за цим показником визначали відповідний рейтинг міст України.

Загальний індекс *інвестиційної привабливості* обчислювали як середньгеометричну величину від значень індексів привабливості галузей та індексу територіальної привабливості. У цьому показнику відображаються галузеві і територіальні аспекти формування сприятливого (чи несприятливого) інвестиційного клімату в місті.

За результатами *рейтингової оцінки* великі й середні міста України розподілено на чотири групи: найпривабливіші, привабливі, середньпривабливі та малопривабливі. Розглянемо місце в рейтингу та особливості інвестиційної привабливості банківських центрів. До групи найпривабливіших увійшли три міста — Київ, Дніпропетровськ і Львів, які за більшістю рейтингових показників значно випереджають інші. Київ — безперечний лідер серед найпривабливіших центрів України. Високі значення галузевого і територіального рейтингових індексів (відповідно 0.950 та 0.694) зумовлені як значним загальним рівнем інвестиційної привабливості всіх галузей, так і окремих із них: фінансів і страхування, торгівлі і сфери обслуговування, будівництва, транспорту, науки.

Те ж можна сказати і про інші "міста-лідери". Дніпропетровськ у групі галузей високої інвестиційної привабливості представляють фінанси і страхування, транспорт, борошномельно-круп'яна промисловість, будівництво; Львів — легка промисловість, транспорт, будівництво та інші.

Група привабливих центрів порівняно невелика — шість міст. Більшість із них досить прогнозовані — Одеса, Донецьк, Харків, Запоріжжя. У цих містах є галузі, що традиційно відзначаються високою інвестиційною привабливістю. В Одесі — це торгівля і сфера обслуговування, харчова промисловість, будівництво, наука, транспорт. У Донецьку — фінанси і страхування, торгівля і сфера обслуговування, машинобудування. У Харкові — наука,

фінанси і страхування, машинобудування і транспорт. Високий рівень Запоріжжя підтримують чорна металургія, агросервіс, фінанси і страхування, наука.

Більшість середньпривабливих міст характеризується, за деякими винятками, середніми показниками всіх основних рейтингових індексів, які коливаються від 0.606 до 0.694 (див. таблицю 1). Ці міста представляють практично всі регіони, що цілком закономірно в умовах високого рівня господарського розвитку України.

Група центрів із несприятливим інвестиційним кліматом нечисленна і представлена чотирма містами, серед яких найнижчий рейтинг має Кривий Ріг.

До загальних висновків проведеного дослідження слід віднести певну територіальну кореляцію рівня інвестиційної привабливості центрів із рівнем інвестиційної привабливості відповідних регіонів, а також із чисельністю населення у містах.

ЕМІСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Традиційно важливу роль у накопиченні банками України коштів для активних операцій відіграє емісійна діяльність. У 2001 р. вона мала певні особливості, зумовлені загальним зниженням активності на первинному ринку цінних паперів і кардинальними змінами у структурі фондових інструментів. Фактично припинилась емісія фінансових векселів та депозитних сертифікатів, значно активізувався випуск облігацій, опціонів, великих пакетів акцій тощо [1]. Найпоказовішим щодо особливостей емісійної діяльності банків було розміщення облігацій "Райффайзенбанку Україна" (м. Київ) і банку "Південний" (м. Одеса), а також похідних на єврооблігації (сертифікатів) банку "Надра" (м. Київ). З іншого боку, серед емітентів великих пакетів акцій не було жодного комерційного банку.

На відміну від попереднього року, в цілому емісійна активність банків України у 2001 р. значно знизилася. В ре-

Таблиця 1. Рейтинг інвестиційної привабливості банківських центрів України

За станом на 01.01.2001 р.

Банківські центри*	Індекси привабливості		Загальний індекс інвестиційної привабливості	Рейтинг міста серед		
	галузевої	територіальної		великих та середніх міст	великих міст	банківських центрів
Найпривабливіші						
Київ	0.950	0.694	0.811	2	1	1
Дніпропетровськ	0.944	0.663	0.791	3	2	2
Львів	0.939	0.606	0.754	4	3	3
Привабливі						
Одеса	0.858	0.614	0.726	6	4	4
Донецьк	0.833	0.630	0.724	7	5	5
Харків	0.925	0.564	0.722	8	6	6
Запоріжжя	0.833	0.611	0.713	9	7	7
Чернівці	0.764	0.650	0.705	14	10	8
Чернігів	0.833	0.595	0.704	15	11	9
Середньпривабливі						
Ужгород	0.764	0.631	0.694	19	13	10
Луганськ	0.808	0.595	0.693	20	14	11
Івано-Франківськ	0.769	0.622	0.692	21	15	12
Полтава	0.764	0.555	0.651	33	20	13
Сімферополь	0.786	0.492	0.622	48	24	14
Кременчук	0.647	0.570	0.607	53	26	15
Севастополь	0.694	0.530	0.606	55	27	16
Малопривабливі						
Тернопіль	0.708	0.454	0.567	75	34	17
Луцьк	0.611	0.514	0.560	81	35	18
Кривий Ріг	0.586	0.530	0.557	83	37	19

* Щодо Іллічівська розрахунки інвестиційної привабливості міста не проводилися.

зультаті сумарна вартість цінних паперів власного боргу (ЦПВБ) за 2001 рік зменшилася на 27.0% (із 641.3 млн. до 468.3 млн. грн.). Варто звернути увагу на динаміку частки ЦПВБ у загальній сумі зобов'язань: 2.1% на 01.01.2001 р. та 1.2% на 01.01.2002 р.

Як впливає з таблиці 2, рівень емісійної активності банків суттєво залежить від територіального фактора. Один з основних показників цієї активності — частка ЦПВБ у сумарних зобов'язаннях — коливається від 0.1% у Полтаві до 2.5% у Донецьку. Значний рівень територіальної диференціації характерний також для середньої вартості ЦПВБ одного банку.

Кореляційно-регресійний аналіз підтвердив, що ці відмінності не в останню чергу зумовлені територіальними факторами, зокрема рівнем інвестиційної привабливості міст. Величина коефіцієнта кореляції рівня ППМ із показниками середньої вартості ЦПВБ і їх частки у сумарних зобов'язаннях становить відповідно +0.726 та +0.514. Інвестиційно найпривабливішим банківським центром України — Києву, Дніпропетровську та Львову — властивий підвищений рівень показників емісійної активності банків (див. таблицю 2). Із погіршенням інвестиційного клімату в містах країни спостерігається різке зниження цих показників. Банки більшості малопривабливих центрів — Тернополя, Кривого Рогу, Ужгорода, Луганська та

інших — практично не займаються емісійними операціями (лише Луцьк є винятком із загальної закономірності).

Отже, можна стверджувати, що активізація емісійної діяльності в ряді банківських центрів України зумовлена не лише необхідністю підвищити статутний капітал місцевих банків, а й сприятливим інвестиційним кліматом у цих містах. І навпаки.

ПОРТФЕЛЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Порівняно з емісійною діяльністю масштаби та роль вкладень банків у цінні папери набагато вагоміші: за станом на 01.01.2002 р. сумарні інвестиції у цінні папери становили 4 389.9 млн. грн. Одночасно через стрімке зростання обсягів цінних паперів порівняно з розвитком інших видів банківських активів значно збільшилася частка портфеля цінних паперів (ПЦП) у сумарних активах банків: із 5.2% на 01.01.2001 р. до 8.7% на 01.01.2002 р.

Подібні тенденції до зростання інвестиційної активності банків простежуються при аналізі фондового ринку України. У 2001 році 5 банків (АППБ "Аваль", АБ "Приватбанк", АКБ "Укрсоцбанк", ВАТ "Ощадний банк України" та ВАТ "Укресімбанк") очолювали рейтинг найбільших торговців цінними паперами в Україні [1]. Головними об'єктами торгівлі були ОВДП і цінні папери, які рефінан-

Таблиця 2. Територіальна диференціація емісійної діяльності банків України (у розрізі банківських центрів)

За станом на 01.01.2002 р.

Банківські центри	Середня вартість цінних паперів власного боргу в одному банку			Частка цінних паперів власного боргу у сумарних зобов'язаннях, відсоток			Відношення цінних паперів власного боргу до вартості портфеля цінних паперів		
	2000 р., млн. грн.	2001 р., млн. грн.	Динаміка 2001/2000 рр.	2000 р.	2001 р.	Зміни у 2001 р.	2000 р.	2001 р.	Динаміка 2001/2000 рр.
Найпривабливіші	6.1	3.9	0.64	2.1	1.1	-1.0	0.75	0.58	0.77
Київ	5.7	4.0	0.70	2.1	1.2	-0.9	0.34	0.10	0.29
Дніпропетровськ	10.6	4.1	0.39	3.2	0.9	-2.3	0.49	0.08	0.16
Львів	1.0	2.1	2.10	0.9	1.0	0.1	1.43	1.57	1.10
Привабливі	1.6	2.3	1.44	1.1	1.8	0.7	0.20	0.28	1.40
Одеса	0.9	1.7	1.89	1.5	1.8	0.3	0.38	0.84	2.21
Донецьк	3.5	4.2	1.20	2.4	2.5	0.1	0.39	0.34	0.87
Харків	1.8	2.3	1.28	1.7	1.5	-0.2	0.24	0.22	0.92
Запоріжжя	0.2	2.1	10.50	0.1	1.8	1.7	0.01	0.29	29.00
Чернівці	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чернігів	0.3	-	-	0.7	-	-0.7	0.20	-	-
Середньопривабливі	0.2	0.01	0.05	0.4	0.01	-0.4	0.06	0.01	0.17
Ужгород	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Луганськ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківськ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтава	0.8	0.1	0.13	0.8	0.1	-0.7	0.12	0.02	0.17
Сімферополь	0.2	-	-	0.8	-	-0.8	0.07	-	-
Кременчук	0.5	-	-	0.4	-	-0.4	0.12	-	-
Севастополь	0.2	-	-	1.0	-	-1.0	0.11	-	-
Малопривабливі	0.6	0.2	0.33	0.9	0.5	-0.4	1.39	0.02	0.02
Тернопіль	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Луцьк	1.7	0.4	0.24	2.8	0.8	-2.0	4.17	0.07	0.02
Кривий Ріг	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерела: Вісник НБУ. — 2001. — № 3. — С. 2—19.
Вісник НБУ. — 2002. — № 3. — С. 2—20.

суються НБУ, на відміну від попереднього року, де основними фондовими інструментами були акції та векселі.

У зв'язку із цим певні зрушення відбулися у структурі портфеля банків, насамперед за рахунок відносного збільшення частки цінних паперів на продаж (із 31.8 до 73.6%). Відповідно зменшилася питома вага цінних паперів на інвестиції (61.7 та 22.9%) і вкладень в асоційовані та дочірні підприємства (6.5 та 3.5%).

Функціонування й розвиток банків у різних фінансово-економічних умовах регіонів України не могло не спричинитися до значних територіальних відмінностей в інвестиційній діяльності. Насамперед це стосується середнього обсягу ПЦП, яка має значний розмах варіації: від 0.1 млн. в Івано-Франківську та Чернівцях до 53.4 млн. грн. у Дніпропетровську. Закономірним є підвищений рівень концентрації цінних паперів у інвестиційно привабливих банківських центрах, причому динаміка цього процесу свідчить, що територіальна диференціація продовжує зростати (див. таблицю 3).

Протилежні тенденції спостерігаються щодо показників інвестиційної активності банків, зокрема частки ПЦП у сумарних активах та її зміни впродовж року. Незважаючи на те, що у 2000—2001 рр. ці показники поступово вирівнювались, добре видно їх неоднозначний взаємозв'язок із рівнем інвестиційної привабливості міст:

для групи малопривабливих міст вона відповідно становила 4.1 і 2.5%; середньопривабливих — 4.7% і -2.7%; привабливих — 4.2 і -1.5%; найпривабливіших — 9.7 і 4.5%.

Неоднозначність взаємозв'язку ІПМ та інвестиційної діяльності банків підтверджує кореляційно-регресійний аналіз. Величина коефіцієнту кореляції рівня ІПМ із середньою вартістю ПЦП та змінами його частки у сумарних активах банків становить відповідно +0.555 та -0.493.

Важливою рисою банківської діяльності є значні територіальні відмінності у структурі ПЦП. Конверсійні облігації внутрішньої державної позики переважають у Києві, Дніпропетровську й Чернівцях; інші цінні папери на продаж — в Одесі, Ужгороді, Луганську, Луцьку; цінні папери на інвестиції — у Львові, Запоріжжі, Чернігові та ін.). Слід зазначити, що не всі банки певного міста мають однакову інвестиційну стратегію або стандартний набір фондових інструментів. Насамперед ідеться про тенденції у інвестиційній діяльності банків міста, зумовлені особливостями врахування і використання сприятливих місцевих факторів.

Ще однією особливістю структури ПЦП комерційних банків є територіальні відмінності в рівнях її диверсифікації. За деякими винятками, ця структура найрозгалуженіша в інвестиційно привабливих центрах (див. таблицю 3). Водночас більшості інших міст притаманна пев-

Таблиця 3. Територіальні відмінності портфеля цінних паперів банків України (у розрізі банківських центрів)

За станом на 01.01.2002 р.

Банківські центри	Середня вартість портфеля цінних паперів одного банку			Частка портфеля цінних паперів у сумарних активах, відсоток			Структура портфеля цінних паперів, відсоток		
	2000 р., млн. грн.	2001 р., млн. грн.	Динаміка 2001/2000 рр.	2000 р.	2001 р.	Зміни у 2001 р.	Конверсійні облігації внутрішньої державної позики	Інші цінні папери на продаж	Інші цінні папери на інвестиції
Найпривабливіші	16.7	41.6	2.49	5.2	9.7	4.5	65.3	12.9	21.8
Київ	16.8	42.0	2.50	5.2	10.2	5.0	64.7	13.5	21.8
Дніпропетровськ	21.8	53.4	2.45	5.7	9.2	3.5	69.0	9.4	21.6
Львів	0.7	1.4	2.00	0.5	0.5	0.0	16.7	13.0	70.3
Привабливі	7.6	7.6	1.00	5.7	4.2	-1.5	20.6	43.2	36.2
Одеса	2.4	2.0	0.83	3.2	1.6	-1.6	0.1	98.1	1.8
Донецьк	9.1	12.4	1.36	4.4	4.6	0.2	42.9	43.3	13.8
Харків	7.6	10.4	1.37	5.4	5.0	-0.4	12.2	40.7	47.1
Запоріжжя	16.9	7.3	0.43	11.6	4.3	-7.3	4.5	29.2	66.3
Чернівці	0.1	0.03	0.30	0.1	0.1	0.0	100.0	-	-
Чернігів	1.5	2.0	1.33	2.3	2.5	0.2	-	11.9	88.1
Середньопривабливі	3.2	4.5	1.41	7.4	4.7	-2.7	9.4	50.1	40.5
Ужгород	0.1	0.01	0.10	0.1	0.03	-0.1	-	100.0	-
Луганськ	5.4	4.8	0.89	15.7	10.3	-5.4	-	100.0	-
Івано-Франківськ	0.1	0.1	1.00	0.1	0.2	0.1	4.3	8.7	87.0
Полтава	6.6	6.2	0.94	5.3	3.4	-1.9	75.8	21.0	3.2
Сімферополь	4.1	1.3	0.32	8.8	1.8	-7.0	-	69.2	30.8
Кременчук	4.1	12.5	3.05	2.2	6.1	3.9	0.8	44.2	55.0
Севастополь	1.9	5.4	2.84	4.2	6.4	2.2	1.9	31.8	66.3
Малопривабливі	1.9	3.4	1.79	1.6	4.1	2.5	3.0	85.2	11.8
Тернопіль	0.1	0.6	6.00	0.1	0.5	0.4	-	-	100.0
Луцьк	0.4	5.1	12.75	0.5	5.8	5.3	3.3	94.1	2.6
Кривий Ріг	0.8	1.0	1.25	4.1	6.1	2.0	-	100.0	-

Джерела: Вісник НБУ. — 2001. — № 3. — С. 2—19.

Вісник НБУ. — 2002. — № 3. — С. 2—20.

Конкретно про банки України. — К., 2002. — С. 10—25.

на обмеженість фондкових інструментів. У контексті проведених раніше досліджень територіальної диверсифікації банківського портфеля доходимо висновку про підвищений інвестиційний ризик банківської діяльності у цих центрах [4].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Порівняльний аналіз двох основних напрямів інвестиційної діяльності банків — емісійної діяльності та вкладення капіталу в цінні папери — свідчить про формування певних типів банківських центрів:

а) з підвищеною емісійною активністю (щодо середнього по країні співвідношення обсягів цінних паперів власного боргу та портфеля цінних паперів, яке становить 0.11) — Львів, Донецьк, Одеса, Харків, Запоріжжя;

б) з підвищеною активністю банків щодо вкладення капіталу в цінні папери — Чернігів, Кременчук, Сімферополь, Івано-Франківськ та інші;

в) з паритетним щодо середнього рівня співвідношенням емісійної діяльності та вкладення в цінні папери — Київ, Дніпропетровськ, Луцьк (див. таблицю 2).

Проведене нами дослідження дало змогу виявити певну закономірність: із підвищенням рівня ІПМ відповідно активізується емісійна діяльність комерційних банків і знижується інтенсивність вкладень у цінні папери на інвестиції.

Другою загальною закономірністю є сильніший зв'язок рівня ІПМ з емісійною діяльністю, ніж із процесом вкладення капіталу в цінні папери. На нашу думку, це пов'язано із сучасними особливостями інвестиційної стратегії банків, більшість із яких орієнтується переважно на розширення дохідної бази, підтримки ліквідності банку то-

що, проявляючи пасивність до довгострокового, стратегічного інвестування у суб'єкти господарювання. Природно, що при цьому спостерігається їх індиферентне ставлення до інвестиційного середовища, в якому функціонують ці господарські об'єкти (виняток становлять лише асоційовані та дочірні підприємства).

За таких умов важливим резервом підвищення ефективності банківської діяльності є раціональне використання значного інвестиційного потенціалу міст України, причому не лише найбільших (Києва, Дніпропетровська, Харкова, Донецька, Одеси), а й інших міст зі сприятливим інвестиційним кліматом — Чернігова, Чернівців, Львова, Полтави тощо.

Література.

1. Драганов И. Рынок начал искать новые инструменты взамен потеряного рынка акций // *Фондовый рынок*. — 2002. — № 5. — С. 4—12.
2. Качаев Ю. Рейтинг инвестиційної привабливості міст України / Україна — 2000. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. — К., Інститут реформ, 2001. — С. 68—81.
3. Качаев Ю. Територіальні фактори банківської діяльності в Україні // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 4. — С. 11—15.
4. Качаев Ю. Географічні підходи до визначення та зменшення ризику банківської діяльності // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 8. — С. 15—18.
5. *Конкретно про банки України*. — К., 2002. — 32 с.
6. Підсумки діяльності комерційних банків України за 2000 рік // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 3. — С. 2—19.
7. Банківська система України в 2001 році: проблеми, тенденції, перспективи // *Вісник НБУ*. — 2002. — № 3. — С. 2—20.

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Хроніка

Заощадження населення: економічна сутність і значення

У лютому нинішнього року в Київському національному економічному університеті відбулася науково-практична конференція, присвячена проблемі підвищення ролі грошових заощаджень населення у розбудові економіки країни. Обговорювалися, зокрема, такі питання:

- ◆ грошові заощадження населення як ресурс фінансового ринку;
- ◆ місце депозитів населення у ресурсній базі комерційних банків;
- ◆ довіра населення до банківської системи;
- ◆ вибір домогосподарствами активів для заощаджень;
- ◆ світовий досвід страхування банківських депозитів;
- ◆ сучасні технології банківського обслуговування населення;
- ◆ заощадження населення як джерело інвестицій;
- ◆ особливості формування попиту на гроші фізичних осіб;
- ◆ вплив заощаджень на процес грошово-кредитної мультиплікації.

Це була перша в історії незалежної України науково-практична конференція, присвячена питанням ролі грошових заощаджень населення у розбудові економіки країни. Організу-

вали її Національний банк України, Київський національний економічний університет та Львівський національний університет ім. І.Франка. В науковому форумі взяли участь понад 90 вче-

них, представники Національного та комерційних банків України, Асоціації українських банків, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, інших установ та організацій.

Відкрив конференцію ректор Київського національного економічного університету професор А.Ф.Павленко. Із програмними доповідями, які й визначили тон дискусії, виступили заступник Голови Національного банку України, кандидат юридичних наук В.Л.Кротюк; директор Української фінансово-банківської школи, доктор економічних наук професор М.І.Савлук; завідувач кафедри банківської справи КНЕУ, доктор економічних наук професор А.М.Мороз; директор департаменту готівково-грошового обігу

НБУ, кандидат економічних наук Н.В.Дорофєєва; віце-президент Асоціації українських банків А.Б.Паламарчук; голова правління АКБ "Ажіо" С.М.Аржевітін; директор-розпорядник Фонду гарантування вкладів фізичних осіб України В.І.Огієнко.

Теоретичним підґрунтям дискусії стала наукова доповідь "Шляхи підвищення ролі грошових коштів населення у формуванні ресурсної бази комерційних банків України", підготовлена колективом авторів під керівництвом професора З.Г.Ватаманюка і видана Львівським банківським інститутом НБУ.

Заступник Голови Національного банку **В.Л.Кротюк** у своєму виступі зазначив, що нині заощадження населення, залучені банківською системою України, становлять лише 5.4% від обсягу ВВП. Цей показник майже вдвічі нижчий від рівня 1990 року і, безумовно, є недостатнім для забезпечення

В.Л.Кротюк

потреб економіки країни. Близько 70% грошових заощаджень громадян (як у національній, так і в іноземній валютах) перебувають за межами банківської системи, тобто не беруть участі в інвестиційному процесі. Тож проблема залучення вкладів громадян до банківської системи — одна з найактуальніших нині для України. Доповідач наголосив: для того, щоб грошові заощадження населення стали фактором економічного зростання України, необхідно на державному рівні створити умови для залучення у вітчизняну банківську систему на тривалі терміни значних обсягів грошових коштів громадян.

Професор **М.І.Савлук** виступив із доповіддю "Грошові заощадження населення як ресурс фінансового ринку", в якій теоретично обґрунтував

М.І.Савлук

ключову роль заощаджень населення у ресурсному забезпеченні фінансового ринку, а відтак — і в інвестиційному забезпеченні реального сектору. В усіх розвинутих економіках значне та надійне зростання заощаджень задовольняє чисті потреби у фінансових ресурсах реального сектору та бюджетної сфери. В сучасній Україні, яка гос-

тро потребує фінансових ресурсів для економічного зростання, заощадження населення не відіграють цієї ролі, оскільки їх обсяги дуже малі. Доповідач розглянув основні чинники, що гальмують формування заощаджень на всіх його етапах. Зокрема, загострив увагу на так званій "доларовій пастці" на шляху формування заощаджень, проаналізував причини її виникнення, показав негативний вплив на розвиток фінансового ринку, вказав, які основні кроки необхідно зробити для подолання цієї проблеми.

Професор **А.М.Мороз** проаналізував динаміку грошових доходів і заощаджень населення України за роки незалежності, динаміку вкладів громадян у банках, їх роль і значення в ресурсній базі банківської системи. Доповідач зокрема зазначив, що майже всі свої реальні грошові доходи (97%) громадяни України використовують на споживчі потреби. Для заощаджень у переважній більшості людей майже не залишається офіційних грошових доходів. Серед чинників, які стримують нарощування обсягів депозитів фізичних осіб, професор виокремив такі: низький рівень офіційних реальних доходів населення, недостатня довіра людей до банків і національної валюти, високий рівень банківських витрат на обслуговування фізичних осіб, недосконала система гарантування депозитів.

А.М.Мороз

У доповіді "Організаційно-правові чинники залучення коштів населення у банківську систему" директор департаменту готівково-грошового обігу НБУ **Н.В.Дорофєєва** зробила глибокий аналіз чинників, які забезпечують широке залучення коштів населення у банківську систему. Серед них — зміцнення довіри до банків, підвищення рівня захисту заощаджень населення, розширення асортименту банківських депозитних послуг, поліпшення якості та комплексності обслуговування, запровадження сучасних банківських технологій. Особливу увагу доповідачка приділила розвитку безготівкових масових платежів населення, які в 2001 році в Україні сягнули 33.8 млрд. грн., тобто 15% від загальної суми доходів і

Н.В.Дорофєєва

витрат фізичних осіб. Причому переважну суму безготівкових платежів (86%) становили перерахування на вклади громадян, хоча прискорене зростання безготівкових надходжень на вклади сповна не компенсувалося відповідними безготівковими розрахунками населення зі вкладів за товари та послуги. Поліпшити ситуацію можна лише за умови практичного запровадження на всій території країни Національної системи масових електронних платежів.

Голова правління АКБ "Ажіо" **С.М.Аржевітін** поділився своїми міркуваннями про вплив депозитів громадян на цінову політику банків України. Він виділив десять найважливіших факторів формування банками ціни на депозити громадян, яка в нашій країні є зависокою. Один із основних факторів — низький рівень довіри населення до держави, за що банки змушені розраховуватися підвищеними відсотками за депозитами (25—30% річних). Глобальне залучення вкладів, наголосив банкір, — це вирішення інвестиційної проблеми в країні; нинішній же рівень процентних ставок на депозити призводить до підвищення ціни кредиту, а відтак — і до гальмування інвестиційних процесів в Україні.

В.І.Огієнко розповів про становлення та розвиток вітчизняної системи гарантування вкладів фізичних осіб. Він повідомив, що передбачається суттєве розширення функцій і повноважень відповідного фонду, передусім — у сфері контролю та нагляду. Діяльність банків, переведених до категорії тимчасових членів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, підлягатиме поглибленому щомісячному контролю за дотриманням стандартних вимог.

С.М.Аржевітін

Загалом на науково-практичній конференції заслухано понад 25 доповідей та виступів. Відповідні рекомендації надіслано до Адміністрації Президента та Національного банку України. Матеріали конференції будуть опубліковані у наукових записках університетів — організаторів цього наукового форуму.

В.І.Огієнко

Основні монетарні параметри грошово-кредитного ринку України у березні 2002 року

Розміри діючої облікової ставки Національного банку України в 2001 р. та 2002 р.*

Дата введення у дію	Розмір діючої облікової ставки	Відсотки річних
15.08.2000 р.	27.0	
10.03.2001 р.	25.0	
07.04.2001 р.	21.0	
11.06.2001 р.	19.0	
09.08.2001 р.	17.0	
10.09.2001 р.	15.0	
10.12.2001 р.	12.5	
11.03.2002 р.	11.5	
04.04.2002 р.	10.0	

* Ломбардна ставка Національного банку України відповідає розміру процентної ставки за кредитами "овернайт" і починаючи з 9 квітня 2001 р. визначається та доводиться до суб'єктів банківської системи щоденно.

Механізми та обсяги рефінансування Національним банком України банків у 2002 р. та березні 2002 р.

Показники	2002 р.	У тому числі за березень	Відсотки
Випущено в обіг платіжних засобів для рефінансування комерційних банків, всього	100	100	
У тому числі через:			
— кредити "овернайт"	39.9	—	
— кредити, продані на тендері	53.5	88.5	
— операції РЕПО	6.6	14.5	
— інші механізми	—	—	

Середня процентна ставка за кредитами Національного банку України, наданими банкам у 2002 р. та березні 2002 р.

Показники	2002 р.	У тому числі за березень	Відсотки
Середня процентна ставка за кредитами Національного банку України, всього	13.9	12.8	
У тому числі за:			
— кредитами "овернайт"	15.0	—	
— кредитами, проданими на тендері	13.3	13.0	
— операціями РЕПО	11.7	11.7	
— іншими інструментами	—	—	

Процентні ставки комерційних банків за кредитами та депозитами у національній валюті у березні 2002 р.**

Показники	Березень 2002 р.	Відсотки річних
На міжбанківському ринку:		
за кредитами, наданими іншим банкам	7.01	
за кредитами, отриманими від інших банків	5.65	
за депозитами, розміщеними в інших банках	5.91	
за депозитами, залученими від інших банків	6.09	
На небанківському ринку:		
за кредитами	27.65	
за депозитами	8.65	

** За щоденною звітністю банків.

Темпи зростання грошової маси у січні — березні 2002 р.

Агрегати грошової маси	01.01.2002 р.	01.02.2002 р.	01.03.2002 р.	01.04.2002 р.
Готівка. Гроші поза банками				
Грошова маса (M0), % до початку року	100.0	93.0	95.9	100.9
M0 + кошти до запитання та на розрахункових і поточних рахунках у національній валюті				
Грошова маса (M1), % до початку року	100.0	92.7	95.4	101.7
M1 + строкові депозити та інші кошти в національній та іноземній валютах				
Грошова маса (M2), % до початку року	100.0	95.7	98.9	104.0
M2 + цінні папери				
Грошова маса (M3), % до початку року	100.0	95.7	98.9	103.9

Примітка. Норму формування комерційними банками обов'язкових резервів диференційовано з 10 грудня 2001 р. залежно від видів залучених коштів. Правління Національного банку України, проаналізувавши ситуацію, що склалася в I кварталі 2002 року в економіці в цілому та на грошово-кредитному ринку зокрема, з урахуванням тенденцій їх розвитку в подальшому та з метою сприяння збільшенню банками обсягів довгострокового кредитування шляхом залучення коштів на строкові депозити, прийняло постанову від 3 квітня 2002 року № 127, якою передбачено встановити з 10 квітня 2002 року такі нормативи формування банками обов'язкових резервів. *Короткострокові кошти і депозити юридичних осіб:* у національній валюті — 6%; в іноземній валюті — 12%. *Короткострокові кошти і депозити фізичних осіб:* у національній валюті — 2%; в іноземній валюті — 12%. *Довгострокові кошти і депозити юридичних та фізичних осіб:* у національній валюті — 0%; в іноземній валюті — 10%. *Кошти до запитання:* в національній та іноземній валютах — 14%.

На замовлення "Вісника НБУ" матеріали підготовлено працівниками департаменту монетарної політики Національного банку України.

Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків

Кредитні спілки поступово утверджуються в кредитно-фінансовій системі країни. Лише впродовж 2001 року 120 цих організацій, які входять до складу Національної асоціації кредитних спілок України й об'єднують близько 110 тисяч членів, надали понад 80 тисяч споживчих та підприємницьких позик майже на 85 млн. грн. Незважаючи на це, протягом усіх восьми років після прийняття "Тимчасового положення про кредитні спілки в Україні", затвердженого указом Президента від 20 вересня 1993 року, на основі якого в нашій країні відновилася діяльність кредитних спілок, не припинялися дискусії стосовно їх економічної природи, передусім — щодо належності до неприбуткових організацій¹. Це актуальне питання залишилося недостатньо розкритим й у Законі "Про кредитні спілки" (прийнятий 20 грудня 2001 р.). У статті наведено аргументи на користь неприбуткової економічної природи кредитних спілок та кооперативних банків, що й має визначати їх роль та місце у кредитно-фінансовій системі країни.

Зрозуміти природу неприбутковості діяльності кредитних спілок і кооперативних банків у сучасних умовах і просто, і водночас складно. Просто тому, що ці організації не ставлять собі за мету отримання прибутку, а складно тому, що отримують його (шоправда, лише формально, про що піде мова далі). Фінансово-економічний механізм, який є основою діяльності кредитних спілок та кооперативних банків, — специфічний, він принципово відрізняється від засад діяльності інших фінансових установ і дає підстави вважати ці організації неприбутковими. Однак розуміння цього в Україні ускладнюється двома факторами: історичним (протягом сімдесяти років у економічній системі держави просто не було справжніх кооперативів²) і термінологічним (ще із часів так званої перебудови у нас часто отожднюють такі поняття як "дохід" і "прибуток"). Ще великий філософ Декарт зауважував: "Чітко висловлюйтеся, і світ уникне більшості непорозумінь". Тож спочатку доцільно визначитися щодо термінів.

Для кращого розуміння сутності неприбуткової діяльності кредитних спілок і кооперативних банків (вони за своєю економічною природою є фінансово-кредитними кооперативами) розглянемо детальніше основні її ознаки, наведені в таблиці 1.

1. Неприбуткова діяльність — це не збиткова діяльність. Ця, на перший

погляд, парадоксальна теза є відповіддю на запитання, що майже завжди виникає стосовно неприбутковості діяльності кооперативних установ: "Як може існувати організація, не

користаний для компенсації збитків, що виникатимуть у майбутньому.

3. Неприбуткова діяльність — це не підприємницька діяльність. Будь-яка підприємницька діяльність має на меті

Таблиця 1. Термінологічна концепція неприбуткової природи діяльності кредитних спілок і кооперативних банків

Неприбуткова діяльність — це не:	Неприбуткова діяльність — це:
збиткова діяльність	надання послуг за собівартістю
безприбуткова діяльність	надання послуг власникам
підприємницька діяльність	здійснення клієнтами функцій управління та контролю

отримуючи прибутку для відшкодування своїх витрат?" Таке запитання виникає через звичайну плутанину в поняттях "дохід" і "прибуток". Перше — це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а друге — перевищення суми доходів організації над її витратами. Отже, джерелом відшкодування витрат будь-якої організації є не прибуток, а дохід. Організація, що його отримує, може не мати прибутку. Проте вона може не мати й збитків. Неприбутковість — це не збитковість. Одержуючи дохід, але не маючи ні прибутків, ні збитків, організація є неприбутковою, незбитковою і самодостатньою (самоокупною).

2. Неприбуткова діяльність — це не безприбуткова діяльність. У ринкових умовах неможливо встановити ціну, яка б точно покривала собівартість послуг. Тож у певні періоди може виникати невідповідність між фактично отриманим доходом і понесеними витратами, що призводить до утворення прибутку або збитку. Тому неприбуткова діяльність не є безприбутковою, проте виникнення прибутку не є її метою. Крім того, отриманий в одному періоді прибуток може бути ви-

отримання максимального прибутку та його розподіл між власниками вкладеного капіталу. Іншими словами, метою підприємницької діяльності є отримання винагороди за вкладений в організацію бізнесу капітал. Зробимо наголос на принципово важливому методологічному аспекті — **прибуток отримується із клієнтів, а розподіляється між власниками.** Оскільки він є похідною від доходу, а дохід отримується не від власників, а із зовнішнього середовища, то цілком обґрунтованим і логічним є оподаткування результатів підприємницької діяльності як форми привласнення коштів одних суб'єктів іншими. Зовсім інша справа — неприбуткова господарська діяльність, яка провадиться не для отримання прибутку, а, як правило, для одержання принципово іншого соціального ефекту (скорочення витрат, самозабезпечення послугами, здійснення соціальних програм). Тому застосовуваний в українському податковому законодавстві підхід, згідно з яким будь-яка господарська діяльність отожднюється з підприємницькою, є не зовсім коректним. Кожна підприємницька

¹ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. — К.: Наукова думка, 1997. — 240 с.

² Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання // Регіональні перспективи. — 1999. — № 4. — С. 7—10.

діяльність є господарською, але не кожна господарська діяльність є підприємницькою.

4. Неприбуткова діяльність — це надання послуг за собівартістю. Господарювання на засадах неприбутковості є головною метою і основною ознакою специфічних неприбуткових організацій — кооперативів. Ця маловідома в Україні організаційно-правова форма господарювання доволі поширена у світі: на планеті понад 800 млн. людей — члени кооперативів, які надають послуги за їх собівартістю. Така, на перший погляд, абсурдна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль в умовах ринкової економіки і є унікальною з методологічної точки зору. Господарювання, що не приносить прибутку, можна вважати абсурдним лише тоді, коли йдеться про підприємництво у класичному розумінні цього поняття. Якщо ж господарська діяльність провадиться з метою *самозабезпечення людей необхідними послугами чи товарами*, то принцип обслуговування за собівартістю є найлогічнішим (згадаймо, наприклад, житлові кооперативи). Отже, кінцевою метою неприбуткової кооперативної діяльності є не прибуток від наданих послуг, а самі послуги, що надаються членам кооперативу.

5. Неприбуткова діяльність — це надання послуг власникам. Будь-який кооператив створюється та діє з метою забезпечення своїх членів необхідними послугами. Члени організації є її *рівноправними власниками і користувачами (клієнтами)* водночас. Вони фінансують діяльність свого кооперативу та користуються його послугами; формують пайовий капітал, необхідний для здійснення неприбуткової господарської діяльності та оплачують отримані від кооперативу послуги. Варто наголосити на особливій (із точки зору методології) природі паїв у кооперативі. Вони вносяться не задля отримання прибутку (дивідендів), а з метою забезпечення функціонування організації, тобто — для створення можливості користуватися її послугами. Як правило, всі члени кооперативу мають однакову або пропорційну обсягам користування послугами кількість паїв.

У багатьох країнах обсяг коштів, що нараховуються на паї, обмежується законом. Як бачимо, тотожність власників і клієнтів кооперативу, а також цілеспрямованість господарської діяльності цієї організації, що провадиться здебільшого для надання послуг її власникам, принципово

відрізняє кооператив від різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності.

6. Неприбуткова діяльність — це здійснення клієнтами функцій управління та контролю. Управління будь-якою формою підприємницької діяльності здійснюється власниками, які визначають основні напрями та методи ведення бізнесу. Причому власників бізнесу здебільшого цікавлять не потреби клієнтів, а прибуток. Отож, якщо власники капіталу дійдуть висновку, що одержуваний ними прибуток замалий, вони можуть підвищити ціни, переорієнтуватися на інший вид діяльності чи перенести її в інше місце, — незважаючи на те, що споживачі можуть постраждати або й зовсім втратити можливість задовольняти ті чи інші свої потреби. Прикро, але такі закони бізнесу, продиктовані метою підприємницької діяльності — максимізацією прибутку. Однак у разі виникнення подібної ситуації споживачі можуть об'єднатися, сформувати за рахунок власних внесків початковий капітал і створити господарську організацію, яка змогла б забезпечувати їх нагальні потреби на неприбуткових засадах. У такій організації вони стають не лише клієнтами, а й повноправними власниками — тобто членами справжнього кооперативу. Зазначені організації, як правило, відкриті для нових членів, мають демократичну структуру та систему управління (один член — один голос) і виникають у сферах чи місцевостях, де підприємці не хочуть вести бізнес або ведуть його на умовах, що не влаштовують споживачів.

Завершуючи розгляд основних теоретичних засад неприбуткової діяльності кооперативних організацій, якими є кредитні спілки та кооперативні банки, ще раз акцентуємо увагу на найгострішому питанні: чи правомірно вважати прибутком суму перевищення доходів кооперативу над його витратами?

Якби йшлося про підприємницьку діяльність, то таке перевищення безумовно було б прибутком. Що ж до неприбуткової кооперативної діяльності, то кошти, які надходять у вигляді плати за послуги і перевищують їх собівартість, вважати прибутком у традиційному розумінні слова некоректно, адже кооператив отримує ці гроші в результаті обслуговування своїх членів, які є його власниками. Тому правомірність ототожнення зазначених коштів із доходом у класичному розумінні є сумнівною. Доходом можна вважати лише кошти, от-

римані від третіх осіб (клієнтів, меценатів тощо), але не від власників. За економічною природою кошти, що надходять від членів кооперативу за користування його послугами, ближчі до членських внесків або цільового фінансування. Адже члени кооперативу добровільно, за взаємною згодою запроваджують механізм фінансування його діяльності, самостійно визначають цінову політику. Якщо встановлені ціни не покривають собівартості діяльності організації, її члени будуть змушені самостійно компенсувати збитки шляхом сплати додаткових внесків (якщо для цього не вистачатиме сформованих резервів). Як відомо, кооператив веде аналітичний облік не лише внесків, а й сплачених кожним членом коштів за користування послугами. По закінченні фінансового року після визначення фактичної собівартості діяльності сума перевищення доходів кооперативу над його витратами (цю суму щодо кооперативу доцільно називати не прибутком, а фінансовим результатом) за спільним рішенням членів організації розподіляється особливим чином. Частина зазначених коштів повертають членам кооперативу (це так звані кооперативні виплати), що по суті є поверненням частини плати за користування послугами, яка перевищила їх собівартість. Інша частина спрямовується на поповнення резервів кооперативу, обсяг якого встановлюється законодавством чи статутом організації, і лише частка фінансового результату (як правило, обмежена законодавством) використовується для "нарахування на паї" (вживаємо цей термін, щоб наголосити на відмінності природи коштів, про які йдеться, від дивідендів у процесі підприємницької діяльності). Частка фінансового результату кооперативу, що має бути спрямована за кожним із зазначених напрямів, залежить від законодавства та фінансової політики організації (необхідності формування резервів, збільшення пайового капіталу тощо). Отже, кооперативи фактично не отримують і не розподіляють прибуток. Тому в більшості країн світу вони мають статус неприбуткових (non-profit) організацій і звільнюються від сплати не лише податку на прибуток, а й багатьох інших податків, зборів та платежів.

Очевидно, читачів банківського журналу більше цікавлять специфічні особливості такої неприбуткової установи як **кооперативний банк**. Розглянемо їх окремо.

Кооперативний банк — це передусім *банк*. За функціями, методами і технологіями діяльності він майже не відрізняється від інших банківських установ. Але цей банк, на відміну від комерційного, провадить не підприємницьку (прибуткову), а кооперативну (неприбуткову) діяльність. Для

фінансові системи³, які перебувають у власності споживачів і задовольняють їх потреби у найрізноманітніших фінансових послугах не гірше, ніж це роблять комерційні банки. Наприклад, у Канаді членами кредитних спілок є близько 30%, а у США — майже 50% економічно активного на-

ки⁴, нині є дуже важливою для успіху здійснюваних системних перетворень справою і не суперечить ідеї створення земельного банку, яка зараз активно обговорюється. Як свідчить досвід багатьох країн світу, система кооперативних банків не лише не стане альтернативою державному земельному банку, а й сприятиме

Таблиця 2. Основні відмінності кооперативних та комерційних банків

Ознака	Кооперативні банки	Комерційні банки
Соціальні цілі	Організація фінансової самопомоги на основі об'єднання учасників	Не визначаються
Економічна мета	Надання фінансових послуг учасникам (членам), які водночас є власниками і клієнтами	Отримання прибутку від надання фінансових послуг клієнтам для розподілу його між власниками
Статус	Неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив, фірма	Господарське товариство (акціонерне, з обмеженою відповідальністю тощо). Приватна
Управління	Демократичне. Кожен учасник має право одного голосу незалежно від його частки у пайовому капіталі	Приватно-групове. Кількість голосів пропорційна частці у статутному капіталі банку
Власники	Всі учасники (члени) незалежно від часу вступу. Членство відкрите, наявна тенденція до постійного розширення	Засновники чи акціонери. Кількість власників має тенденцію до обмеження
Клієнти	Виключно члени-власники*	Переважно особи, що не є власниками
Види послуг	Всі або більшість банківських послуг, додаткові нефінансові послуги	Всі види банківських послуг
Пріоритетні сектори	Сільськогосподарський та дрібний бізнес, домашні господарства	Велика промисловість, торгівля, меншою мірою — домашні господарства
Капітал	Початковий пайовий капітал є порівняно невеликим, але постійно зростає за рахунок вступу нових членів. Значна зацікавленість у накопиченні резервного капіталу	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим та фіксованим. Незначна зацікавленість у накопиченні резервного капіталу
Тенденції системного розвитку	Формування так званої "правильної піраміди" знизу-вгору (місцеві організації — регіональні організації — національна організація)	Створення "мережі" згори — вниз (банк — відділення — філії)
Законодавче регулювання	Кооперативне та банківське законодавство	Підприємницьке та банківське законодавство
Державна підтримка	У вигляді пільгового оподаткування та кредитування, спрямування через ці установи державної допомоги окремим секторам економіки та соціальним групам	У вигляді сприятливого правового поля
Державний нагляд	Здійснюється національним (центральним) банком з можливою передачею окремих функцій нагляду центральній кооперативній установі	Здійснюється національним (центральним) банком

*Кооперативні банки у багатьох країнах Європи можуть залучати вклади від осіб, що не є учасниками (членами) банку, але кредити, як правило, надаються лише учасникам. При цьому вкладники при бажанні можуть стати учасниками банку, сплативши пайовий внесок.

зручності основні відмінності між кооперативними та комерційними банками нами систематизовано і відображено в таблиці (див. таблицю 2).

У більшості країн світу кооперативні банки виникали для обслуговування сфери чи клієнтів, які через підвищені ризики, свій незначний розмір (малі та середні сільськогосподарські товаровиробники, дрібні підприємці, домашні господарства) або територіальну віддаленість залишалися поза сферою інтересів комерційних банків. Представники зазначених груп об'єднувалися і створювали власні кооперативні фінансові установи (кредитні спілки та кооперативні банки) для самозабезпечення фінансовими послугами. Деякі держави активно підтримували цей процес, не лише створюючи сприятливі законодавчі та податкові умови, а й фінансово підтримували прогресивну форму самопомоги населення. За понад сторічну історію розвитку кредитної кооперації у багатьох країнах світу створено потужні, багаторівневі, розгалужені кооперативні кредитно-

селення. У Франції система кооперативних банків *Credit Agricole* обслуговує дві третини французького аграрного сектору. Її активи перевищують 300 мільярдів доларів США. Нідерландська система кооперативних банків *Rabobank*, охопивши майже 40% ринку депозитних вкладів, на 90% забезпечує потреби аграрного сектору країни у кредитних ресурсах.

Наведені приклади переконливо свідчать про важливість та перспективність відродження у кредитно-банківській системі України неприбуткових кооперативних фінансових установ. А банкрутство комерційного банку "Україна" та земельна реформа надзвичайно актуалізували процес створення аграрних кооперативних банків. Формування кооперативної системи фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектору, основними елементами якої стали б кредитні спілки, обласні й національний кооперативні бан-

його успішному функціонуванню, особливо у роботі з дрібними господарствами. Державна підтримка зусиль щодо формування системи аграрного кооперативного кредиту у формі передачі частини приміщень та майна банку "Україна", забезпечення державою частини статутного капіталу обласних та національного кооперативних банків із подальшим (протягом 5—10 років) викупом державної частки сільгоспвиробниками може значно прискорити процес відродження неприбуткових кооперативних установ у фінансово-кредитній системі України, сприятиме успіху структурних реформ не лише в аграрному, а й у банківському секторах.

Владислав Гончаренко,

доцент кафедри міжнародної економіки Полтавського кооперативного інституту, заступник голови правління Національної асоціації кредитних спілок України. Кандидат економічних наук.

³ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.

⁴ Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України // Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. — 2001. — № 4. — С. 208—211.

Заощадження/

Основні мотиви та чинники формування заощаджень домогосподарствами

У статті розглядається роль і значення заощаджень населення в економічному розвитку країни. Аналізуються основні чинники їх утворення та висвітлюються питання стосовно підвищення рівня заощаджень домашніх господарств в Україні.

Тамара Смовженко

Ректор Львівського банківського інституту Національного банку України.
Кандидат економічних наук

Проблема заощаджень є однією із центральних в економічній теорії. Її всебічно досліджували А.Сміт, Ж.-Б.Сей, Л.Вальрас, А.Маршалл, К.Маркс, Д.Кейнс. Не оминають увагою цю тему й сучасні вчені-економісти, що цілком зрозуміло — адже сукупний ефект заощаджень визначає темпи економічного зростання, обсяги випуску продукції, рівень технічного прогресу, економічну могутність країни, добробут її населення.

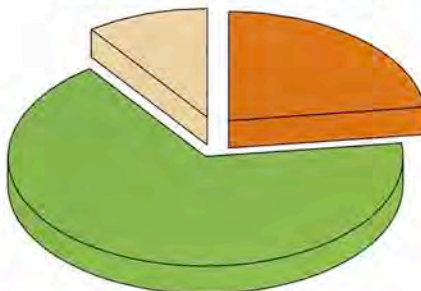
Заощадження як частина сукупного доходу (домашнього господарства, фірми, держави в цілому), що не споживається, впливають на параметри господарської системи шляхом інвестування. Серед основних чинників, завдяки яким утворюються грошові заощадження громадян, — грошові доходи, обов'язкові платежі й добровільні внески, споживчі та інші витрати, менталітет. Ментальності українців споконвіку притаманне прагнення відкладати кошти на майбутнє.

Обсяги заощаджень зростають зі збільшенням грошових доходів та зменшенням обов'язкових платежів і добровільних внесків, споживчих та інших витрат, а скорочуються — зі зниженням доходів і зростанням витрат.

Сучасна структура грошових доходів населення України та її динаміка не сприяють розвитку грошових заощаджень. Зарплата втрачає ключове значення і за впливом на заощадження наближається до соціальних виплат (пенсій, стипендій, допомог). Тому слід ужити радикальних заходів для виправлення такого становища з оплатою праці, а також стимулювати активність людей щодо одержання грошових доходів від підприємницької діяльності.

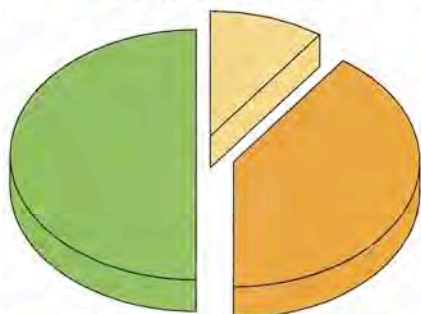
Стосовно питомої ваги витрат населення на купівлю товарів та оплату послуг, то вона також зменшується.

Графік 1. Результати опитування (запитання 1 і 2)
Як ви ставитесь до вітчизняних банків?

- Дуже добре (23%)
- Нормально (67%)
- Погано (10%)

Чи дає змогу вам нинішня економічна ситуація робити певні заощадження понад поточні витрати?

- Так, дає завжди (10%)
- Ні, не дає (40%)
- Не завжди дає (50%)

Аналіз динаміки цього показника за останнє десятиліття засвідчує, що ця тенденція має сталий характер.

У суспільстві триває процес розша-

рування людей на бідних і багатих, причому бідні становлять переважну більшість. Людей із середнім достатком небагато, і вони істотно не впливають на процес заощаджень. Багаті люди, звісно, багато й заощаджують.

Нинішній рівень оплати праці та соціального захисту громадян України, їх низька купівельна спроможність є тими чинниками, що стримують розвиток грошових заощаджень населення, а отже, й розвиток виробництва, відтворення робочої сили, розв'язання найгостріших соціально-економічних проблем.

Вихід зі становища, що склалося, бачиться у реформуванні системи оплати праці (провідною його складовою має стати зростання реальної заробітної плати) і збільшенні доходів від підприємницької діяльності та власності (доходи від цінних паперів, депозитних вкладів тощо). Цього можна досягти шляхом проведення політики сприяння розвитку підприємництва, що також сприятиме зростанню доходів населення.

Необхідність заощаджень диктується низкою мотивів. Такими мотивами є:

- ◆ придбання товарів і послуг, оплата яких потребує коштів більших, ніж сума, що залишається після задоволення поточних потреб;
- ◆ прагнення підготуватися до непередбачуваних обставин (очікування змін у соціально-економічному і політичному житті країни, які можуть призвести до ускладнень в особистому житті — тимчасового безробіття, переїзду на інше місце проживання тощо);
- ◆ бажання уникнути втрат капіталу, який зберігається, скажімо, у фор-

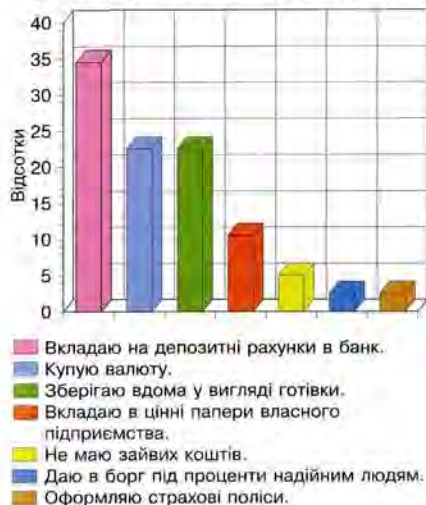
мі цінних паперів, унаслідок очікуваного підвищення норми позичкового процента і таке інше.

На процес формування заощаджень впливають різноманітні фактори. Їх можна систематизувати, поділивши на п'ять груп:

1. Основним фактором першої групи є державна політика, спрямована

Графік 2. Результати опитування (запитання 3).

Де ви зберігаєте заощаджувані кошти?

на забезпечення політичної стабільності і сталого розвитку національної економіки, запобігання кризових ситуацій, сприяння розвитку підприємництва.

2. Фактори другої групи пов'язані з динамікою основних економічних показників — рівнем інфляції, процентних ставок, безробіття тощо — а також з економічним розвитком регіонів, їх інфраструктури.

3. Третя група факторів стосується розвитку банківської системи та системи кредитно-фінансових інститутів.

4. Четверта — довіри до комерційних банків та інших кредитно-фінансових інститутів, ступеня поінформованості населення про їхню діяльність.

5. П'ята група факторів визначається демографічною ситуацією в країні (практика доводить, що рівень національних заощаджень вищий там, де більша питома вага молоді).

Сприятлива економічна ситуація в державі стимулює зростання доходів та збільшення заощаджень, і навпаки — інфляція, безробіття є причиною їх знецінення та скорочення.

Монетарна політика, яку проводить центральний банк держави, впливає на рівень процентних ставок, а через них — на економічну активність кредитно-фінансових установ, підприємств, населення. Зростання процентних ставок спонукає громадян вклада-

ти вільні грошові кошти на рахунки в банках (щоправда, доти, доки ставки перевищують темпи інфляції), а зниження — до збільшення попиту на банківські кредити.

У нашій державі, фінансові можливості якої обмежені, грошово-кредитна політика, на нашу думку, має базуватися на принципах широкого використання різних джерел фінансування, у тому числі заощаджень населення, вільних коштів підприємницьких структур, іноземних інвестицій.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців свідчать, що в Україні є значні кошти тіншових підприємницьких структур, які бояться вкладати їх у розвиток національної економіки, оскільки не впевнені в тому, що ці гроші не пропадуть і будуть примножені в процесі використання. Назріла необхідність знайти правове вирішення цієї проблеми.

Вітчизняна законодавча база потребує суттєвого вдосконалення. Ідеться насамперед про створення правових засад для ефективного використання іноземних і вітчизняних інвестицій, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в країні, зокрема надання державних гарантій тим інвесторам, які вкладають кошти в розвиток пріоритетних для нашої країни видів підприємницької діяльності.

Необхідно також створити умови для ефективного реалізації та позитивного вияву стимулюючої функції податків, а саме:

- ♦ узгодити інтереси платників податків і держави;
- ♦ удосконалити структуру податків;
- ♦ знизити податковий тиск;
- ♦ скасувати пільгове оподаткування;
- ♦ створити інституційне правове поле для розвитку підприємництва;
- ♦ поглибити дослідження щодо оцінки можливих наслідків введення нових податків або змін у чинній системі оподаткування;

♦ активно обстоювати в економічній пресі, інших засобах масової інформації ідею необхідності перетворень у системі оподаткування.

Стосовно розвитку банківської системи та системи інших кредитно-фінансових інститутів, то основними цілями їх реформування й розвитку, на наш погляд, є:

- ♦ зменшення чутливості окремих банків і банківського сектору в цілому до зовнішніх потрясінь, що сприятиме запобігання системним кризам, посиленню надійності і стійкості банків;
- ♦ розвиток посередницьких можливостей банківського сектору з метою

ширшого кредитування суб'єктів господарювання;

♦ оздоровлення банківської системи та підвищення її привабливості для клієнтів;

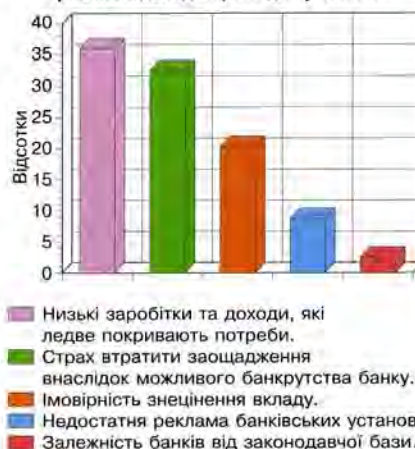
♦ створення і розвиток системи гарантування мобілізованих коштів підприємств і населення;

♦ розширення мережі системи кредитно-фінансових інститутів.

З огляду на недосконалість вітчизняного законодавства вважаємо за потрібне звернути увагу на Закон "Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України". Його прийняття мало важливе значення як з економічної, так і з політичної точок зору, оскільки йшлося фактично про відновлення довіри населення до фінансової та економічної політики держави. Але, як зазначає в монографії "Державний борг України та його економічні наслідки" професор Вахненко, в законі є суттєві недоліки: не встановлено часовий діапазон, протягом якого має бути завершений процес компенсації; не визначено джерел компенсаційних виплат населенню; не розроблено методика оцінки збитків

Графік 3. Результати опитування (запитання 4).

Що стримує приплив грошових доходів громадян у банки?

громадян від знецінення заощаджень; викликає сумнів застосований у законі принцип рівності вкладників незалежно від часу внесення вкладу; не розроблено часовий графік виконання державою взятих на себе зобов'язань.

Відтак кошти на відновлення вкладів майже не виділяються. Очевидно, чесніше було б державі визнати свою фінансову неспроможність повністю відновити (у середньостроковій перспективі) вартість знецінених вкладів і оформити з вкладниками довгострокові зобов'язання з правом передачі їх у спадок. Це значно б підвищило рівень довіри населення до держави в цілому

Графік 4. Результати опитування (запитання 5).
Яких заходів слід ужити для посилення припливу вкладів населення у національній валюті в банки України?

і банківської системи зокрема.

Результати анкетних опитувань, проведених у трьох областях — Львівській, Івано-Франківській, Хмель-

ницькій, — а також у Львові та Києві, свідчать, що лише 10% обстежених домогосподарств негативно оцінюють діяльність вітчизняних банків, тоді як 67% ставляться до них, за висловом опитуваних, “нормально”. Економічна ситуація в державі, вважають 50% респондентів, не вельми сприяє заощадженням (див. графік 1). Щоб їх рівень зростав, потрібна активніша підтримка власного товаровиробника, поглиблена трансформація економічної системи.

Нині в Україні є вибір форм збереження заощаджуваних коштів. Значна частина опитаних зберігає їх на депозитних рахунках у банках або вдома у вигляді готівки — гривневої чи конвертованої в іноземну валюту (див. графік 2). Тому банківські установи повинні вдосконалювати технології депозитних операцій, підвищувати привабливість вкладень валютних заощаджень на депозитні рахунки.

Попри відносну стабільність економічного становища в державі, більшість потенційних вкладників побоюється втратити частину коштів унаслідок розвитку інфляційних процесів. Значна частина опитуваних зберігає заощадження поза банківськими установами через відсутність гарантій повернення вкладів на першу вимогу. Однак переконаність громадян у вигідності збереження коштів

у банках поступово міцнішає — майже 60% опитаних вважають за потрібне нагромаджувати заощадження в банківських установах, оскільки це дає змогу отримувати дохід у вигляді процентів за депозитами.

За результатами проведених досліджень, 82% потенційних вкладників схильні відкривати депозити в комерційних банках у національній валюті, решта — в іноземній; 27% респондентів нарікають на недосконалу систему гарантій за знеціненими вкладами; 20% — на непривабливість системи державного страхування вкладів. Порівняно невелика кількість опитуваних надає перевагу спеціальним інвестиційним програмам, які базувалися б на депозитах фізичних осіб.

Результати опитування свідчать про доволі значні потенційні можливості вітчизняних комерційних банків щодо залучення заощаджень населення. Тому необхідно постійно поліпшувати імідж банківських установ, розширювати і якісно вдосконалювати депозитні операції, які здатні примножувати ресурси банку й забезпечувати на цій основі їх ширшу участь в інвестиційній та кредитній діяльності. Водночас є потреба створити постійно діючу систему моніторингу рівня заощаджуваності домогосподарств та окремих фізичних осіб.

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА

Погія/

Свято українського підручника

У Львівському банківському інституті відбулося свято української фахової книги, на якому підбито підсумки видавничої діяльності вузу. Вони відрадні: за п'ять останніх років у видавництві ЛБІ побачили світ 52 навчальні посібники та підручники з економічної тематики (33 з них отримали гриф Міністерства освіти і науки України як такі, що відповідають чинним програмам і науково-методичним вимогам) загальним обсягом 876.98 умовних друкованих аркушів, тиражем понад 60 тисяч примірників.

Що нині є головним показником ефективності навчання? Перекона: вже ніхто не скаже — просто диплом, бажано престижного вузу. Навіть не сума засвоєних знань сьогодні свідчить про ефективність здобутої освіти, а передусім здатність студента до самоосвіти, вміння користуватися джерелами і засобами інформації, постійно підвищувати рівень своєї кваліфікації. Так, вуз повинен навчити людину вчитися, а для цього студенту потрібен підручник. Бажано не зарубіжних авторів, вивчаючи яких студент змушений

адаптувати теорію до реалій в Україні, — потрібен підручник рідною мовою.

У Національному банку України це добре розуміють. Ще в 1996 році тодішній Голова Правління В.А.Ющенко підписав постанову, з якої розпочався новий відлік часу для банківської освіти в Україні. Йшлося про створення підручників і посібників з економічної тематики українською мовою. З легкої руки Віктора Андрійовича педагогічні колективи навчальних закладів Національного банку активно взялися за підготовку, видання та розповсюдження підруч-

ників. Звичайно, першопроходцями стали викладачі Львівського банківського інституту (тоді — коледжу).

“Чия мова — того й влада” — гласить єгипетське прислів'я. Студенти Львівського банківського інституту вибирають український підручник, бо він написаний високопрофесійно і рідною мовою.

...Повернемося в недалеку історію. Згадаймо, як іше років десять тому нам усім не вистачало тих знань, яких потребувала ринкова економіка. Для осмислення економічних процесів бракувало нової ідеології, між учорашнім жит-

тям держави і тим, що відкривала перед нею здобута незалежність, був суцільний вакуум економічних знань. Радянська фахова література не відповідала вимогам часу, а нової ще не було. Спочатку кинулися перекладати зарубіжні підручники. Але в них, як зауважив львівський професор Олег Кузьмін, “була відсутня логіка, прийнятна нам”. Загальні визначення стратегії, тактики, місця і ролі не відповідали нашим умовам.

Та минуло десять років. За цей порівняно невеликий відрізок часу від абстрактних висот зарубіжної навчальної літератури ми перейшли до конкретних теоретичних засад, на основі яких належить будувати банківську систему України.

За сприяння Національного банку українські науковці почали працювати над створенням власних підручників. Так, ринок і сьогодні ще перенасичений російськомовною економічною літературою. Якщо український студент не матиме підручника рідною мовою, він буде змушений купувати іншомовну книжку. Таким чином ми прищеплюватимемо людині чужу їй ментальність... “Єдиний вихід,

Навчальні посібники ЛБІ можна придбати за адресою: Львівський банківський інститут, просп. Т.Г.Шевченка, 9, м. Львів, 79005.

Замовити, а також отримати інформацію про наявність необхідних видань можна за телефоном (0322) 59-27-83, скориставшись електронною поштою publish@lbi.wubn.net, або письмово, вказавши свою адресу та номер телефону.

Розрахунковий рахунок ЛБІ: № 48030302104 в Управлінні НБУ у Львівській області, МФО 325622, ЗКПО 04797679.

— наголосив у своєму виступі доктор економічних наук, професор, завідувачий кафедрою менеджменту Львівської комерційної академії Федір Хміль, — самим писати хороші підручники”.

“У цьому напрямі Львівський банківський інститут швидко йде вперед”, — зауважила заступник начальника управління НБУ у Львівській області Марія Могильницька. Справді, навряд чи якийсь із вітчизняних навчальних закладів третього рівня акредитації може похвалитися такою кількістю підручників, виданих за останні роки. І в цьому, безперечно, велика заслуга ректора інституту Тамари Смовженко, яка, спра-

ведливо вважаючи, що педагог має не лише викладати, а й обов’язково займатися наукою, всіляко підтримує творчі починання своїх колег.

“Коли книга довго лежить і не видається, руки опускаються”, — говорить кандидат фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедрою математики і статистики ЛБІ Омелян Бобик. Але це не стосується Львівського банківського інституту. Без перебільшення, він робить суттєвий внесок у розвиток української національної науки. Назвемо деякі його ексклюзивні видання: “Фінансовий словник” (автори — А.Загородній, Г.Вознюк, Т.Смовженко), “Державна політика сприяння розвитку підприємництва” Т.Смовженко, “Основи фінансового аналізу” (автори — Я.Єлейко, О.Кандибка, М.Лапішко, Т.Смовженко), “Інвестиції, ризик, прогноз” (автори — Я.Єлейко, О.Єлейко, К.Раєвський), “Економічний аналіз діяльності промислового підприємства” Н.Тарасенко, “Операції комерційних банків” (автори — Р.Кочовська, В.Ричаківська, Г.Табачук, Я.Грудзевич), “Предмет і проблематика філософії” під загальною редакцією М.Скринника, З.Скринник, “З історії грошей України” Н. Дорощевіч та З.Комаринської, “Дизайн і захист грошових знаків України” (автори — А.Загородній, Г.Вознюк, Т.Смовженко), “Менеджмент” (автори — В.Патляк, Н.Рим, В.Ткачук), “Теорія фінансів” А.Кузнецової, “Економічна історія України і світу” О.Нікули, “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн” В.Рисіна, “Інформаційні системи і технології в банківській сфері” (автори — Г.Кравчук, Т.Шевчук, У.Коновал), “Передовий педагогічний досвід: методика комплексного вивчення та узагальнення” (автори — А.Возна, Л.Сухомлин, О.Гирік), “Система комплексної діагностики знань студентів” (автори — М.Аузіна, Г.Голуб, А.Возна), “Англійська мова: тексти для перевірки навичок і вмінь читання” (автор — О.Микитинець), “Порадник для студента. 1 курс. Спеціальності 6.05100 “Банківська справа”, “Облік і аудит”, “Фінанси” (під загальною редакцією Г.Дутки) і такий же — для студентів 2 курсу.

Як бачимо, спектр тематики, як і кількість видань, досить широкий. Кандидат економічних наук, доцент, завідувача кафедрою фінансів Галина Партин наголошує, що саме сфера фінансів першою в незалежній Україні відчула брак знань. Нині ця кафедра є найпродуктивнішою у підготовці підручників.

Ректор зуміла створити працездатний колектив, котрий, як зазначила доктор економічних наук, завідувача

відділом Інституту регіональних досліджень Марія Козоріз, уміє співпрацювати з багатьма вузами. Так, навчальний посібник “Предмет і проблематика філософії” створено авторським колективом учених Центру гуманітарної освіти НАН України та вищих навчальних закладів м. Львова. Хоч ця книга і не є профільною для вузу, але, як зауважила ректор Тамара Смовженко, “це якраз те, що нам потрібно”. А потрібно тому, що в інституті прагнуть сформувати в українській еліті гуманістичний ідеал, аби такі речі, як совість, обов’язок, честь були для професіонала обов’язковими.

Особливістю цього навчального закладу є, так би мовити, негласна установка: кожна кафедра інституту повинна працювати в науці, тобто готувати власні підручники та навчальні посібники. Адаже математику, скажімо, для інженерів треба читати зовсім інакше, ніж для банкірів...

Кроком уперед, як зазначив доктор технічних наук, доцент, завідувач кафедрою економічної кібернетики ЛБІ В’ячеслав Чаплига, було створення методики підготовки підручників на електронних носіях.

Ще один напрям роботи — підручники для студентів-заочників.

Нині у портфелі видавництва Львівського банківського інституту налічується 43 видання. Серед них — підручники “Планування та організація основних засобів на засадах лізингу” (автори — А.Загородній, Н.Селюченко), “Багатозначні структури та кодування систем економічної кібернетики” (автори — З.Коноплянка, В.Чаплига), “Художня творча діяльність студентів вищих навчальних закладів України” (автор — З.Гіптерс), навчальні посібники “Ризики платіжних систем” (автор — В.Стархарчук), “Економіка і фінанси в діловій англійській мові” (автор — Н.Красюк). Крім того, підготовлено до публікації 24 навчальні посібники із серії “Дистанційне навчання”.

У 2000 році видавництво інституту внесено до Державного реєстру видавництв, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Нині воно вийшло на книжковий ринок України, підтримує зв’язки зі 112 навчальними закладами і книготорговельними фірмами.

Велику справу в науці робить Львівський банківський інститут. Ректор Тамара Смовженко з гордістю говорить: “Найбільше наше досягнення в тому, що студент відтепер може вивчати економіку своєю рідною мовою”.

Людмила Патрикац,

“Вісник НБУ”.

Олександр Шнико

Віце-президент Української спілки промисловців і підприємців

МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ ОБМІННОГО КУРСУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

Конкурентоспроможність — надзвичайно важливий якісний показник стану економіки. Вона визначається багатьма чинниками,

проте ключову роль серед них відіграють ті, що пов'язані:

1. Із ціною та ціноутворенням (рівень цін, рівень доходів, прибутковість тощо).

2. З виробництвом продукції (інвестиції, технологічні та організаційні інновації, рівень виробничих витрат тощо).

Зазначені групи чинників суттєво відрізняються за характером та ефективністю впливу на конкурентоспроможність. Вплив цінових чинників може проявитися в короткий термін, без значних попередніх інвестицій, стрімко посилюючи чи послаблюючи рівень конкурентоспроможності. Для реалізації виробничих чинників, навпаки, потрібен тривалий час, значні капіталовкладення та інновації, ефективність їх зростає поступово.

Специфікою дії цих чинників визначаються особливості механізму впливу курсової політики на конкурентоспроможність, оскільки її інструменти безпосередньо пов'язані із ціновими і лиш опосередковано — з виробничими чинниками. Відтак курсові зміни досить швидко й відчутно позначаються на співвідношенні цін конкуруючих товарів і зміні їх позицій на ринку, що провокує особливу прихильність регулятивних органів до використання девальвації для зміцнення конкурентних позицій вітчизняних товарів.

Для аналізу механізму курсового впливу на цінову конкурентоспроможність проаналізуємо формулу:

$$K_c = \frac{Ц_{іт}}{Ц_{нт}} \times K,$$

де K_c — коефіцієнт цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів;

$Ц_{іт}$ — рівень цін певної групи іноземних товарів у країні-контрагенті;

Курсова політика як інструмент впливу на конкурентоспроможність економіки

Завдяки ринково-ціновій природі обмінного курсу та його відносній самостійності щодо паритету купівельної спроможності валют курсова політика є для держави зручим і високоефективним механізмом регулювання конкурентоспроможності вітчизняних товарів на зовнішньому і внутрішньому ринках, а отже — динаміки експорту, імпорту і сальдо торговельного балансу. Це має особливе значення для України, оскільки близько 60% її ВВП формується за рахунок зовнішньої торгівлі. Свою точку зору на те, якою має бути курсова політика в умовах сучасної вітчизняної економіки, висловлює представник Української спілки промисловців і підприємців.

$Ц_{нт}$ — рівень цін цієї ж групи товарів у даній країні;
 K — курс національної валюти щодо валюти країни-контрагента.

Якщо $K_c = 1$, це означає, що цінова конкурентоспроможність товарів двох країн однакова. Якщо $K_c > 1$, то конкурентоспроможність вітчизняних товарів вища, ніж іноземних. І навпаки, якщо $K_c < 1$, то конкурентні позиції вітчизняних товарів у іншій країні гірші, ніж іноземних.

Із наведеної формули випливає, що рівень цінової конкурентоспроможності визначається:

— співвідношенням цін даних товарів у двох країнах у їхніх національних валютах;

— рівнем обмінного курсу валют, що склався у даній країні.

Розглянемо приклад. Скажімо, у США метал продається за ціною 100 доларів за тонну. В Україні такий метал продають по 550 гривень за тонну. Діючий обмінний курс — 530 гривень за долар. Обчислений за наведеною формулою $K_c = 0.96$, тобто цінова конкурентоспроможність українського металу нижча, ніж американського. Це означає, що вітчизняним підприємствам експортувати метал до США менш вигідно, ніж продавати на внутрішньому ринку: в першому випадку їх дохід становитиме 530 гривень за тонну, у другому — 550 гривень за тонну, тобто на 20 гривень більше.

Відтак виникає загроза скорочення експорту, погіршення фінансового стану експортерів і макроекономічної ситуації загалом. Тому цілком правомірно, що регулятивні органи держави робитимуть спроби поліпшити ситуацію і підвищити конкурентоспроможність вітчизняного металу. Цього можна досягти трьома способами:

— підвищенням цін на метал у США, наприклад, до 110

доларів за тонну;

— зниженням внутрішніх цін на український метал, наприклад, до 500 гривень за тонну;

— зниженням курсу гривні щодо долара США, наприклад, до 5,6 гривні за долар.

Перший спосіб узагалі поза межами компетенції українських регулятивних органів. Другий хоч і належить до їхньої компетенції, проте потребує значних інвестицій і тривалого часу для реалізації, чого якраз і бракує у подібній ситуації. Найдоступнішим є третій спосіб — зниження курсу гривні. Якщо, наприклад, зменшити його до 5,6 гривні за долар, то Кс зросте до 1,02, тобто конкурентоспроможність українського металу стане вищою порівняно з американським з усіма позитивними наслідками для вітчизняних експортерів та пов'язаних із ними підприємств, а також для торговельного балансу України. Продаючи той же фізичний обсяг металу до США за тією ж ціною, наші експортери виручать за кожну тонну в українській валюті на 30 гривень більше, ніж раніше. Створюється певний фінансовий ресурс, за рахунок якого експортери можуть знижувати ціну продажу металу до США, посилюючи там свої конкурентні позиції. Знизивши свою ціну, скажімо, на 1% (до 99 доларів за тонну), вони отримають певні переваги на американському ринку і водночас матимуть на кожній тонні експортованого металу на 4,4 гривні доходу більше, ніж на проданій на внутрішньому ринку.

ВПЛИВ КУРСУ НА ТОРГОВЕЛЬНИЙ БАЛАНС

Зміни валютного курсу впливають на конкурентоспроможність усіх вітчизняних товарів — як тих, що експортуються, так і тих, що продаються на внутрішньому ринку, де вони конкурують з імпортними іноземними товарами. Для вітчизняних товаровиробників та економіки в цілому підтримувати внутрішню конкурентоспроможність не менш важливо, а в певних ситуаціях навіть важливіше, ніж зовнішню.

Зокрема, якщо в структурі експорту переважають сировинна продукція чи товари з низьким рівнем переробки, а природні запаси відповідної сировини обмежені, то зниження імпорту за рахунок посилення конкурентоспро-

можності вітчизняних товарів — доцільніше й вигідніше, ніж нарощування її експорту. Позитивне сальдо торговельного балансу може збільшуватися завдяки інтенсивнішому скороченню імпорту з одночасною економією запасів сировинних ресурсів, розширенням їх внутрішнього споживання, збільшенням рівня зайнятості тощо.

Розглянутий механізм стимулюючого впливу через конкурентоспроможність на зростання експорту і скорочення імпорту властивий для зниження валютного курсу, тобто девальваційної курсової політики. При зростанні курсу національної валюти умови цінової конкуренції погіршуються, оскільки експортери замість додаткових доходів зазнають фінансових втрат і змушені скорочувати обсяги експорту. Водночас імпортери одержують додаткові (ревальваційні) доходи, в межах яких вони можуть знижувати реалізаційні ціни на імпортні товари, посилюючи їх конкурентні позиції на внутрішньому ринку.

Одночасний і односпрямований вплив зміни валютного курсу на зовнішню і внутрішню конкурентоспроможність зумовлює його різноспрямовану дію на дві сторони торговельного балансу: девальвація позитивно впливає на динаміку експорту і негативно — на динаміку імпорту, а ревальвація — негативно на динаміку експорту і позитивно — на динаміку імпорту.

Така різноспрямованість дії девальвації та ревальвації істотно ускладнює й обмежує використання їх як інструментів курсової політики. Цими заходами неможливо одночасно стимулювати зростання (чи скорочення) експорту й імпорту, хоч у реальному житті нерідко виникає така потреба. Так, нині Україні все ще необхідно стимулювати експорт, аби забезпечити якнайповніше використання успадкованих від СРСР великих потужностей у металургійній, хімічній, легкій галузях промисловості. Водночас усе відчутнішою стає потреба в нарощуванні імпорту, щоб забезпечити приплив у країну новітньої техніки, технологій, інформаційних систем, без чого неможливо підтримувати й оновлювати наявні виробничі потужності і створювати нові. Для вирішення першого із цих завдань потрібно проводити політику девальвації, для вирішення другого — ревальвації. Оскільки одночасно проводити і ту, й іншу неможливо, перед регулятивними органами постає складна проблема вибору.

Динаміка курсу гривні, експорту й імпорту в Україні

Показники	1996 р.		1997 р.		1998 р.		1999 р.		2000 р.		
	Сума	Відсоток до попереднього року	Сума	Відсоток до попереднього року	Сума	Відсоток до попереднього року	Сума	Відсоток до попереднього року	Сума	Відсоток до попереднього року	Відсоток до попереднього року
Офіційний курс, гривень за 100 доларів США	188.90	105.3	189.90	100.5	342.70	180.5	521.63	152.2	543.45	104.2	287.7
Експорт товарів і послуг, млрд. доларів	20.35	119.0	20.36	100.1	17.62	86.6	17.06	96.8	19.52	114.4	95.9
Імпорт товарів і послуг, млрд. доларів	21.47	117.4	21.89	102.0	18.83	86.0	15.24	80.9	18.12	118.9	84.4
Сальдо торговельного балансу, млрд. доларів	-1.12	94.3	-1.53	136.9	-1.21	78.6	+1.82	x	+1.40	77.2	x

Розраховано за даними [3, с. 127; 6, с. 34].

АНАЛІЗ ВПЛИВУ КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ В 1996–2000 рр.

Перевіримо розглянуті теоретичні положення про вплив курсової політики на конкурентоспроможність на фактичній динаміці експорту й імпорту України за період 1996–2000 рр. на тлі зміни номінального курсу гривні щодо долара США (див. таблицю).

На підставі наведених даних можна зробити такі висновки:

1. Протягом тривалого часу стимулюючий вплив девальвації на форсування експорту й стримування імпорту, по суті, не проявився. При знеціненні гривні щодо долара майже в 2.9 раза обсяг експорту не лише не збільшився, а навіть скоротився на 4.1%, а імпорту хоч і зменшився, але лише на 15.6%. Отже, значний девальваційний потенціал впливу на конкурентоспроможність використано неефективно з точки зору формування торговельного балансу. Хоча у 2000 році сальдо балансу і стало позитивним, проте його обсяг був неадекватним рівню девальвації гривні.

2. Найменш чутливою динаміка експорту до девальвації гривні виявилась у 1998–1999 рр., коли знецінення гривні було обвальним. За ці роки Україна втратила 3.3 млрд. доларів обсягу експорту, а отже, і валютних надходжень, хоча знецінила свою валюту в 2.7 раза. Чутливішою до девальвації виявилась динаміка імпорту — його обсяги скоротилися більше, ніж зменшився експорт, особливо у 1999 році, що й забезпечило вперше за досліджуваний період позитивне сальдо торговельного балансу. Проте за це сальдо Україна заплатила дуже високу ціну — 2.7-кратним знеціненням гривні. Воно призвело до такого ж збільшення витрат бюджету на обслуговування зовнішнього боргу країни, витрат українських підприємств на погашення своїх боргів, номінованих у іноземній валюті, й такого ж зменшення реального значення всіх показників, які характеризують економічний розвиток країни (обсяги ВВП, доходи на душу населення, обсяги капіталу комерційних структур тощо). За цими показниками Україна була відкинута далеко назад у світовій “табелі про ранги”. Погіршилися умови для інноваційного оновлення виробництва.

3. У роки помірної девальвації — 1996, 1997, 2000 роки — чутливість динаміки експорту виявилась досить високою: на 1% девальвації припадало 3–4% зростання експорту. Динаміка імпорту була малочутливою, а його обсяги, всупереч девальваційному тиску, — зростали. Отже, найефективнішою виявилась помірна девальвація: стимулюючи зростання експорту, вона не зупинила нарощування імпорту.

Відсутність прямої залежності динаміки експорту й імпорту в Україні від динаміки обмінного курсу гривні можна пояснити кількома причинами.

По-перше, довгострокова девальваційна політика України могла спровокувати посилення у країнах-контрагентах нецінових способів захисту ринків від товарів традиційного українського експорту. Першою на цей шлях стала Росія, яка була (та й лишається) основним торговельним партнером України. Із 1 вересня 1996 р. вона запровадила ПДВ на наші товари; у травні 1997 р. запровадила 25-процентне мито на український цукор, унаслідок чого експорт його в Росію майже припинився. Несприятливою виявилась кон'юнктура на

російських ринках для українського металу та продукції машинобудування. Всього за 1997 р. експорт у Росію з України скоротився майже на 1.7 млрд. доларів. Лише завдяки оперативній переорієнтації наших експортерів на ринки інших країн вдалося утримати в 1997 р. загальний обсяг експорту на рівні 1996 р. Проте в 1998–1999 рр. Росія не лише не скасувала зазначених обмежень, а й запровадила нові. Услід за нею торговельні обмеження стали запроваджувати й інші країни — партнери України. Почастішали антидемпінгові розслідування і постійні погрози такими розслідуваннями, зокрема з боку США, Канади та інших країн [4, с. 30]. У цих умовах потенціал цінової конкуренції, який забезпечувала українським експортерам політика девальвації, був просто заблокований і не міг спрацювати.

По-друге, більшість українських експортерів суттєво залежала від імпорту, споживаючи закуплені за кордоном енергоносії, сировину, матеріали, комплектуючі тощо. Так, підприємства паливно-енергетичного комплексу в 1999 р. експортували власної продукції на 1 млрд. 57 млн., а імпортували іноземної — на 5 млрд. 441 млн. доларів, підприємства машинобудування — відповідно на 1 млрд. 388 млн. і на 2 млрд. 255 млн. доларів, хімічної промисловості — на 1 млрд. 384 млн. та на 1 млрд. 459 млн. доларів. Такі підприємства мають від девальвації додатковий дохід від експорту, але водночас несуть додаткові витрати на імпорт. В умовах обвального зниження курсу національної валюти, хронічної платіжної кризи всередині країни, високої енергосировинної залежності від зовнішніх ринків додаткові девальваційні витрати цих підприємств на імпорт випереджали за термінами та обсягами формування їхні додаткові доходи від експорту, що погіршувало їхнє фінансове становище і дестимулювало розвиток експорту.

По-третє, надто стрімкі темпи (в 2.7 раза) і тривале (понад 2 роки) знецінення гривні щодо долара США провокували стійкі девальваційні очікування суб'єктів господарювання, що породжувало в експортерів надію на невичерпність девальваційного ресурсу й не стимулювало їх нарощувати експорт. У цьому сенсі показовим є 2000 рік. Тільки-но темпи девальвації знизилися до 104.2% (порівняно зі 152.2% у 1999 р.), як тенденція падіння експорту змінилася тенденцією до його зростання, що тривала й у 2001 р.

Ще одним чинником, який деформував вплив девальвації на конкурентоспроможність, а отже, й на динаміку експорту й імпорту, могло бути неефективне використання девальваційних доходів, отриманих експортерами. За нашими підрахунками, лише в 1998–1999 роках ці доходи становили у національній валюті близько 40 млрд. гривень, або майже 40% обсягу ВВП за 1998 рік. Завдяки цим ресурсам у сфері експортного виробництва виник своєрідний “парниковий ефект”, унаслідок чого послабилася боротьба за збільшення обсягів виробництва та експорту, скорочення виробничих витрат, у тому числі імпортних складових, впровадження інновацій. Усе це дестимулювало якісну складову конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Значну частину девальваційного доходу експортерів було витрачено на покриття їхніх втрат від зменшення обсягів експорту, яке за ці два роки становило приблизно 3.3 млрд. доларів. Тому падіння експорту (в іноземній валюті) не похитнуло їх фінансового становища, а лише призвело до скорочення експортних надходжень іноземної валюти, погіршення кон'юнктури валютного рин-

ку та суттєвого (майже втричі) зменшення золотовалютних резервів країни. Як свідчать опубліковані дані, майже в половині укладених у 1999 р. контрактів передбачено зниження експортних цін порівняно з 1998 р. з одночасним збільшенням фізичних обсягів експортних поставок [4, с. 31]. Ці витрати теж покривалися девальваційними доходами.

Лева частка девальваційних доходів спрямовувалася на покриття додаткових витрат на оплату імпорту, спричинених знеціненням гривні. Причому частина цих витрат була спровокована “парниковим ефектом” — надто високими цінами на імпортні енергетичні та матеріальні ресурси, особливо з Росії, з якими легко погоджувалася українська сторона, вкрай млявим розвитком вітчизняного імпортозамінного виробництва.

Трансформували величезні девальваційні ресурси, підприємства експортного сектору виробництва фактично не мали достатніх коштів для інноваційного вдосконалення виробництва з метою поліпшення якісної складової конкурентоспроможності своєї продукції. Отож девальваційний потенціал було використано неефективно, і Україну чекають складні випробування у боротьбі за міжнародні ринки.

НАПРЯМИ СУЧАСНОЇ КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Простота, доступність та висока ефективність впливу на конкурентоспроможність роблять курсову політику вельми привабливим інструментом регулювання економіки. У доцільності його застосування ніхто не сумнівається, проте вибір конкретного спрямування цієї політики викликає гострі дискусії в суспільстві. Девальвація, ревальвація, стабілізація — ось рецепти, які рекомендують учасники дискусій залежно від того, чиї інтереси (експортерів чи імпортерів) вони представляють та які політичні погляди або наукові концепції обстоюють (ліві чи праві, кейнсіанські чи монетаристські).

Дискусія щодо напрямів курсової політики в Україні ведеться давно. Особливої гостроти вона набула в 2001 р., коли після тривалої стабілізації курсу гривні щодо долара США в 2000 р. та певного його підвищення у 2001 р. кон'юнктура світового ринку для українських товарів погіршилася, а строки сплати зовнішнього державного боргу наблизилися. Зауважу, що дискусія мала не лише теоретичний характер, а й практичне спрямування. У позиціях уряду та Національного банку щодо курсу гривні на 2002 р. проявилися явні ознаки суперечливості. Якщо НБУ в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2002 р. визначав середній курс на рівні 5.6 гривні за долар США, то уряд у своїх розрахунках проекту бюджету, який вносився на розгляд Верховної Ради в першому читанні, виходив із середнього курсу 5.75 гривні за долар [5, с. 17—19]. Це свідчить про очевидну прихильність Міністерства фінансів до девальваційної політики.

У теоретичних суперечках із цього питання чітко визначилися три позиції:

- представники експортного бізнесу та урядових структур — за стрімку девальвацію;
- представники НБУ та науковці, які поділяють їхню позицію, — за помірну поступову девальвацію;
- представники наукових кіл обстоюють переважно політику повільної ревальвації.

Перша та друга позиції принципово не відрізняються — обидві девальваційні, різниця лише в ступені девальвації. Як засвідчив попередній аналіз, найменш ефектив-

ною в Україні була стрімка девальвація 1998—1999 рр. Тому повторювати її у 2002 р. просто абсурдно. Конкурентоспроможність українського експорту пора будувати на фундаментальнішій — якісній — основі, ніж девальваційне маніпулювання цінами.

Натомість помірні та поступова девальвація виявилася ефективнішою в минулі роки і була передбачена НБУ в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2002 р. Проте й така девальвація як генеральна тривала лінія курсової політики викликає сумніви. Вона неминуче почне провокувати “теплий ефект” в експортному секторі й інфляційні очікування в країні та перетвориться на інструмент компенсації втрат від скорочення експорту і подорожчання імпорту.

Одним із перших серед вітчизняних науковців на такі наслідки тривалої і повільної девальвації вказав А.С.Гальчинський, висловивши думку, що “повільна ревальвація валютного курсу є вигіднішою для України”, ніж політика девальвації [1, с. 5]. Обґрунтовуючи свою позицію, він навів п'ять можливих позитивних наслідків проведення політики ревальвації для сучасної української економіки. Жодний із них не викликає сумніву, а всі разом є серйозним аргументом на користь політики ревальвації.

Проте А.С.Гальчинський нічого не сказав про можливі негативні наслідки такої політики. Адже навіть повільна, але тривала ревальвація врешті може звести нанівець її позитивний вплив на економіку. Чи не тому Рада НБУ, яку очолює А.С.Гальчинський, схвалюючи Основні засади грошово-кредитної політики на 2002 р., через два місяці після публікації його точки зору щодо ревальвації, взяла за орієнтир “дотримання подальшої стабільності обмінного курсу, поступову (незначну) девальвацію гривні” [2, с. 7].

На мою думку, уникнути негативних наслідків як девальвації, так і ревальвації дає змогу довготривала політика стабілізації валютного курсу з періодичними відхиленнями у той чи інший бік у разі, коли певний сектор економіки не можна підтримати інакше, ніж засобами курсової політики. За такої політики девальвацію та ревальвацію можна застосовувати як тимчасові заходи, що періодично змінюють одне одного, не порушуючи тенденції курсової стабільності. На цьому шляху можна досягти й тих позитивних результатів, на які вказує А.С.Гальчинський, хоч, може, і не так швидко, як при тривалій ревальвації.

Література.

1. Гальчинський А. Стабільна гривня. Що для цього потрібно? // *День*. — 2001. — 4 липня.
2. Основні засади грошово-кредитної політики на 2002 рік // *Вісник Національного банку України*. — 2001. — № 10. — С. 2—4.
3. *Бюлетень Національного банку України*. — 2001. — № 10.
4. Гальчинська Т., Чепурнова Н., Корнієнко Є. Вплив курсової політики на стан торговельного балансу та ефективність експорту: аналіз поточної ситуації та прогнозні оцінки на 2001—2002 рр. // *Финансовые риски*. — 2001. — № 3.
5. Ходачук О. Противоречия монетарной политики Национального банка Украины и Кабинета Министров на 2002 г. // *Финансовые риски*. — 2001. — № 3.
6. *Платіжний баланс України. І півріччя 2001 р. Шоквартальне видання НБУ*. — К.: 2001.

Офіційний курс гривні який встановлюється Національним банком

№ п/п	Код валюти	Назва валюти						
			01.03.2002 р.	02.03.2002 р.	03.03.2002 р.	04.03.2002 р.	05.03.2002 р.	
1	036 AUD	100 австралійських доларів	274.6942	275.2220	275.2220	275.2220	277.0542	
2	826 GBP	100 англійських фунтів стерлінгів	753.3582	756.8492	756.8492	756.8492	755.2308	
3	031 AZM	10000 азербайджанських манатів	11.0900	11.0900	11.0900	11.0900	11.0938	
4	974 BYR	10 білоруських рублів	0.0317	0.0317	0.0317	0.0317	0.0318	
5	208 DKK	100 датських крон	61.9528	62.1600	62.1600	62.1600	61.9738	
6	840 USD	100 доларів США	532.2100	532.2100	532.2100	532.2100	532.3908	
7	233 EEK	100 естонських крон	29.4259	29.5211	29.5211	29.5211	29.4298	
8	352 ISK	100 ісландських крон	5.2940	5.3086	5.3086	5.3086	5.3104	
9	124 CAD	100 канадських доларів	331.5677	332.6408	332.6408	332.6408	334.5918	
10	398 KZT	100 казахстанських тенге	3.5037	3.5037	3.5037	3.5037	3.5014	
11	428 LVL	100 латвійських латів	826.4130	826.4130	826.4130	826.4130	827.9782	
12	440 LTL	100 литовських літів	133.3525	133.7682	133.7682	133.7682	133.3042	
13	498 MDL	100 молдовських лейв	40.3296	40.1350	40.1350	40.1350	40.1182	
14	578 NOK	100 норвезьких крон	59.7011	59.9410	59.9410	59.9410	59.8668	
15	985 PLN	100 польських злотих	126.2275	126.4385	126.4385	126.4385	127.3128	
16	810 RUR	10 російських рублів	1.7201	1.7199	1.7199	1.7199	1.7172	
17	702 SGD	100 сингапурських доларів	290.1165	290.7623	290.7623	290.7623	291.1758	
18	703 SKK	100 словацьких крон	11.0491	11.0734	11.0734	11.0734	11.0478	
19	792 TRL	10000 турецьких лір	0.0382	0.0381	0.0381	0.0381	0.0385	
20	795 TMM	10000 туркменських манатів	10.2348	10.2348	10.2348	10.2348	10.2382	
21	348 HUF	1000 угорських форинтів	18.7442	18.8110	18.8110	18.8110	18.8238	
22	860 UZS	100 узбецьких сумів	0.7678	0.7678	0.7678	0.7678	0.7674	
23	203 CZK	100 чеських крон	14.5646	14.6242	14.6242	14.6242	14.6212	
24	752 SEK	100 шведських крон	50.8044	50.8202	50.8202	50.8202	50.7958	
25	756 CHF	100 швейцарських франків	311.9553	312.9650	312.9650	312.9650	311.5668	
26	392 JPY	1000 японських ен	39.6670	39.9261	39.9261	39.9261	40.2508	
27	978 EUR	100 євро	460.4149	461.9051	461.9051	461.9051	460.4642	
28	960 XDR	100 СПЗ	660.8054	661.9840	661.9840	661.9840	661.8532	
			16.03.2002 р.	17.03.2002 р.	18.03.2002 р.	19.03.2002 р.	20.03.2002 р.	21.03.2002 р.
1	036 AUD	100 австралійських доларів	279.1325	279.1325	279.1325	278.6289	279.0650	281.9548
2	826 GBP	100 англійських фунтів стерлінгів	758.3258	758.3258	758.3258	757.8579	760.1710	757.1272
3	031 AZM	10000 азербайджанських манатів	11.0896	11.0896	11.0896	11.0896	11.0894	11.0906
4	974 BYR	10 білоруських рублів	0.0314	0.0314	0.0314	0.0314	0.0312	0.0311
5	208 DKK	100 датських крон	63.3834	63.3834	63.3834	62.9551	63.2036	63.1110
6	840 USD	100 доларів США	532.1900	532.1900	532.1900	532.1900	532.1800	532.2400
7	233 EEK	100 естонських крон	30.1118	30.1118	30.1118	29.9044	30.0296	29.9820
8	352 ISK	100 ісландських крон	5.3279	5.3279	5.3279	5.3044	5.2776	5.2936
9	124 CAD	100 канадських доларів	334.1948	334.1948	334.1948	335.3892	336.3603	337.2996
10	398 KZT	100 казахстанських тенге	3.4989	3.4989	3.4989	3.4978	3.4977	3.4981
11	428 LVL	100 латвійських латів	834.1536	834.1536	834.1536	834.1536	834.1379	834.2320
12	440 LTL	100 литовських літів	136.3541	136.3541	136.3541	136.3541	135.9510	135.5882
13	498 MDL	100 молдовських лейв	39.2540	39.2540	39.2540	39.2540	39.3203	39.3995
14	578 NOK	100 норвезьких крон	60.6797	60.6797	60.6797	60.3861	60.7096	60.8018
15	985 PLN	100 польських злотих	129.3367	129.3367	129.3367	129.3367	129.6778	129.6152
16	810 RUR	10 російських рублів	1.7128	1.7128	1.7128	1.7106	1.7098	1.7096
17	702 SGD	100 сингапурських доларів	292.2753	292.2753	292.2753	291.4911	291.3149	290.9790
18	703 SKK	100 словацьких крон	11.1861	11.1861	11.1861	11.1217	11.1765	11.1622
19	792 TRL	10000 турецьких лір	0.0394	0.0394	0.0394	0.0395	0.0390	0.0395
20	795 TMM	10000 туркменських манатів	10.2344	10.2344	10.2344	10.2344	10.2342	10.2354
21	348 HUF	1000 угорських форинтів	19.1555	19.1555	19.1555	19.0708	19.1522	19.1935
22	860 UZS	100 узбецьких сумів	0.7668	0.7668	0.7668	0.7668	0.7668	0.7661
23	203 CZK	100 чеських крон	14.9334	14.9334	14.9334	14.8720	14.9671	14.9863
24	752 SEK	100 шведських крон	51.5874	51.5874	51.5874	51.5475	51.8102	51.9601
25	756 CHF	100 швейцарських франків	322.3287	322.3287	322.3287	319.7577	320.4841	320.3905
26	392 JPY	1000 японських ен	41.2853	41.2853	41.2853	40.5777	40.5158	40.5385
27	978 EUR	100 євро	471.1478	471.1478	471.1478	467.9014	469.8617	469.1163
28	960 XDR	100 СПЗ	668.5174	668.5174	668.5174	666.0534	667.2919	665.7494

Щодо іноземних валют, України щоденно (за березень 2002 року)

Офіційний курс									
03.2002 р.	07.03.2002 р.	08.03.2002 р.	09.03.2002 р.	10.03.2002 р.	11.03.2002 р.	12.03.2002 р.	13.03.2002 р.	14.03.2002 р.	15.03.2002 р.
5.8909	276.9753	278.8345	278.8345	278.8345	278.8345	277.1707	276.4792	276.5109	277.5396
5.5662	757.1261	756.6751	756.6751	756.6751	756.6751	756.1043	752.4066	750.6698	754.5287
1.0929	11.0919	11.0915	11.0915	11.0915	11.0915	11.0906	11.0896	11.0896	11.0896
0.0316	0.0316	0.0316	0.0316	0.0316	0.0316	0.0316	0.0315	0.0315	0.0315
2.2079	62.4002	62.7737	62.7737	62.7737	62.7737	62.6009	62.5377	62.5508	63.0347
2.3500	532.3090	532.2800	532.2800	532.2800	532.2800	532.2400	532.1900	532.1900	532.1900
9.5391	29.6384	29.8142	29.8142	29.8142	29.8142	29.7337	29.7037	29.7071	29.9418
5.2973	5.2626	5.2598	5.2598	5.2598	5.2598	5.3072	5.2730	5.2754	5.3092
4.9661	335.1690	336.6945	336.6945	336.6945	336.6945	335.3741	336.0289	335.6063	333.3240
3.5012	3.5008	3.5007	3.5007	3.5007	3.5007	3.4993	3.4989	3.4989	3.4989
9.9160	829.1277	830.3900	830.3900	830.3900	830.3900	836.8553	834.1536	834.1536	832.8482
4.1371	134.2328	135.6196	135.6196	135.6196	135.6196	135.5335	134.9674	134.8204	135.5760
9.9246	39.9277	39.9346	39.9346	39.9346	39.9346	39.8047	39.7320	39.6343	39.4709
0.1140	60.1751	60.4889	60.4889	60.4889	60.4889	60.2163	60.2296	60.0109	60.3370
3.0117	128.1403	128.2870	128.2870	128.2870	128.2870	128.3644	128.2809	128.1258	128.5040
1.7178	1.7174	1.7173	1.7173	1.7173	1.7173	1.7134	1.7137	1.7126	1.7154
1.3061	291.2755	292.3970	292.3970	292.3970	292.3970	292.1755	292.0824	291.7125	292.1287
1.0102	11.0275	11.0784	11.0784	11.0784	11.0784	11.0425	11.0471	11.0618	11.1616
0.0385	0.0386	0.0388	0.0388	0.0388	0.0388	0.0390	0.0390	0.0390	0.0388
0.2375	10.2365	10.2362	10.2362	10.2362	10.2362	10.2354	10.2344	10.2344	10.2344
3.9483	18.9832	19.0521	19.0521	19.0521	19.0521	19.0240	18.9776	18.9064	19.0574
0.7674	0.7673	0.7673	0.7673	0.7673	0.7673	0.7669	0.7668	0.7668	0.7668
4.6377	14.7032	14.7051	14.7051	14.7051	14.7051	14.7123	14.7310	14.7196	14.8255
1.1211	51.2986	51.4521	51.4521	51.4521	51.4521	51.2143	51.1559	50.9665	51.2932
3.0071	314.0379	316.9306	316.9306	316.9306	316.9306	316.1396	316.6382	316.6097	319.6771
0.3797	40.3743	41.2969	41.2969	41.2969	41.2969	41.3465	41.3489	41.1268	41.3675
2.1863	463.7398	466.4902	466.4902	466.4902	466.4902	465.2310	464.7615	464.8147	468.4869
2.9812	663.6942	667.1112	667.1112	667.1112	667.1112	666.4087	665.9092	665.7401	668.0030
03.2002 р.	23.03.2002 р.	24.03.2002 р.	25.03.2002 р.	26.03.2002 р.	27.03.2002 р.	28.03.2002 р.	29.03.2002 р.	30.03.2002 р.	31.03.2001 р.
2.3732	283.0824	283.0824	283.0824	282.9226	281.3400	280.9393	283.4208	283.4155	283.4155
9.3463	758.8022	758.8022	758.8022	759.8557	757.6195	758.2479	757.4225	757.4083	757.4083
1.0286	11.0286	11.0286	11.0286	11.0282	11.0288	11.0284	11.0280	11.0278	11.0278
0.0311	0.0311	0.0311	0.0311	0.0310	0.0310	0.0310	0.0311	0.0310	0.0310
3.1248	62.9690	62.9690	62.9690	62.7106	62.5583	62.6229	62.4596	62.4585	62.4585
2.2400	532.2400	532.2400	532.2400	532.2400	532.2500	532.2300	532.2100	532.2000	532.2000
9.9922	29.9174	29.9174	29.9174	29.7938	29.7206	29.7501	29.6742	29.6736	29.6736
5.2829	5.3236	5.3236	5.3236	5.3058	5.2928	5.3278	5.3227	5.3226	5.3226
6.2539	337.7625	337.7625	337.7625	336.0763	333.9031	334.9560	333.4770	333.4707	333.4707
3.4981	3.4981	3.4981	3.4981	3.4968	3.4970	3.4969	3.4968	3.4967	3.4967
2.9264	832.9264	832.9264	832.9264	832.8951	831.6406	831.6094	830.2808	830.2652	830.2652
6.4823	135.7340	135.7340	135.7340	135.0675	135.1574	134.9912	134.6481	134.4381	134.4381
9.4018	39.4150	39.4150	39.4150	39.4255	39.4329	39.4338	39.4475	39.4500	39.4500
0.9529	60.8482	60.8482	60.8482	60.5221	60.3226	60.3668	60.2752	60.2741	60.2741
9.5448	129.3179	129.3179	129.3179	128.9048	128.9306	129.5795	129.3243	129.3218	129.3218
1.7099	1.7105	1.7105	1.7105	1.7085	1.7095	1.7105	1.7130	1.7102	1.7102
1.0239	290.7846	290.7846	290.7846	289.7635	287.9780	288.9079	289.1574	289.1519	289.1519
1.2028	11.1936	11.1936	11.1936	11.1636	11.1250	11.1419	11.0939	11.0936	11.0936
0.0394	0.0397	0.0397	0.0397	0.0392	0.0396	0.0399	0.0396	0.0396	0.0396
0.2354	10.2354	10.2354	10.2354	10.2350	10.2356	10.2352	10.2348	10.2346	10.2346
9.2122	19.1650	19.1650	19.1650	19.0937	19.0507	19.0970	19.0646	19.0643	19.0643
0.7661	0.7661	0.7661	0.7661	0.7654	0.7654	0.7654	0.7654	0.7653	0.7653
5.0264	15.0260	15.0260	15.0260	14.9880	14.9430	14.9516	14.9711	14.9709	14.9709
2.0614	51.9107	51.9107	51.9107	51.7750	51.6610	51.5942	51.4152	51.4143	51.4143
0.6971	320.5760	320.5760	320.5760	319.1207	318.2064	317.6094	316.4963	316.4903	316.4903
0.2605	40.0912	40.0912	40.0912	39.9598	39.9782	40.1560	40.1957	40.1949	40.1949
9.2760	468.1051	468.1051	468.1051	466.1715	465.0268	465.4884	464.3000	464.2913	464.2913
7.4149	665.6653	665.6653	665.6653	664.3300	663.6641	664.5548	663.6192	663.6192	663.6192

На замовлення "Вісника НБУ" матеріал підготовлено співробітниками департаменту валютного регулювання Національного банку України.

**ОФІЦІЙНИЙ КУРС ГРИВНІ ЩОДО ІНОЗЕМНИХ ВАЛЮТ,
ЯКИЙ ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ ОДИН РАЗ НА МІСЯЦЬ
(за березень 2002 року)***

№ п/п	Код валюти	Назва валюти	Офіційний курс	№ п/п	Код валюти	Назва валюти	Офіційний курс
1	100 BGL	100 болгарських левів	239.5885	18	470 MTL	100 мальтійських лір	1157.2958
2	986 BRL	100 бразильських реалів	219.5791	19	484 MXN	100 мексиканських нових песо	58.4986
3	051 AMD	10000 вірменських драмів	94.1592	20	496 MNT	10000 монгольських тугриків	48.2457
4	410 KRW	1000 вон Республіки Корея	4.0624	21	554 NZD	100 новозеландських доларів	220.9373
5	704 VND	10000 в'єтнамських донгів	3.5158	22	586 PKR	100 пакистанських рупій	8.8618
6	381 GEL	100 грузинських ларі	244.2175	23	604 PEN	100 перуанських нових сол	152.9606
7	344 HKD	100 доларів Гонконгу	68.2863	24	408 KPW	100 північнокорейських вон	241.8864
8	818 EGP	100 єгипетських фунтів	115.3713	25	642 ROL	10000 румунських леїв	1.6507
9	218 ECS	1000 еквадорських сукре	5321.5000	26	682 SAR	100 саудівських ріялів	141.8953
10	376 ILS	100 ізраїльських шекелів	113.4044	27	760 SYP	100 сирійських фунтів	10.4343
11	356 INR	1000 індійських рупій	109.1814	28	705 SIT	100 словенських толарів	2.0737
12	364 IRR	1000 іранських ріалів	3.0409	29	901 TWD	100 нових тайванських доларів	15.1588
13	368 IQD	100 іракських динарів	1711.0932	30	991 TJS	1 сомони Республіки Таджикистан	2.0081
14	417 KGS	100 киргизьких сомів	11.1172	31	952 XOF	1000 франків КФА	7.1163
15	414 KWD	100 кувейтських динарів	1730.5691	32	152 CLP	1000 чилійських песо	7.8767
16	422 LBP	1000 ліванських фунтів	3.5149	33	191 HRK	100 хорватських кун	62.4861
17	434 LYD	100 лівійських динарів	403.1439	34	156 CNY	100 юанів Ренмінбі (Китай)	64.2965
				35	255	100 доларів США за розр. із Індією	425.7200

* Курс встановлено з 01.03.2002 року. На замовлення "Вісника НБУ" матеріал підготовлено співробітниками департаменту валютного регулювання Національного банку України.

НОВІ КНИГИ

Міні-рецензії

Взаємозв'язок банків і підприємств

Паламарчук В.О., Федотов М.М., Бойченко О.К. Комерційні банки та виробничо-фінансова діяльність підприємств / Під редакцією В'юна В.Г., Паламарчука В.О. — Миколаїв: МФ НАУКМА, 2001. — 392 с.

Монографію присвячено одній із найскладніших проблем функціонування ринкового господарства — взаємозв'язку комерційних банків та підприємств.

У книзі із застосуванням історичного й теоретичного аналізу розглянуто періодизацію становлення ринку фінансових послуг в Україні. Причому охоплено не лише період державної незалежності України, а й попередні роки, коли створювалися перші комерційні й кооперативні банки, які пізніше стали фундаментальною складовою вітчизняної дворівневої банківської системи.

Аналізуючи її розвиток, автори значну увагу приділяють факторам, що зумовлюють кризові явища в банківській сфері. Розуміння їх сутності важливе для ефективного реформування банківської системи.

Читачів, безумовно, зацікавить зроблений у монографії аналіз показників і методів оцінки конкурентоспроможності банків.

Дослідження особливостей формування капіталу підприємств, що є однією з найважливіших передумов їх успішного функціонування, передусім може бути корисним для керівників новостворюваних фірм, які лише налагоджують взаємовідносини з комерційними банками.

Володимир Бодров,

завідуючий кафедрою економічної теорії та історії економіки Української академії державного управління при Президентові України. Доктор економічних наук, професор.

Володимир Мартиненко,

доцент кафедри економічної теорії та історії економіки Української академії державного управління при Президентові України. Кандидат економічних наук.

У монографії предметно розглянуто всі основні напрями взаємодії банків і підприємств в умовах ринкових відносин. Зокрема, розкрито особливості процесу

кредитування. Автори зробили наголос і на такій формі фінансової підтримки підприємств як лізинг, поділилися своїми міркуваннями щодо специфіки його застосування в Україні.

Як відомо, важливим фактором успішного функціонування підприємств в умовах ринкового господарювання є постійний кругообіг грошових коштів. Підтримувати його, крім іншого, можна завдяки факторингу, всебічний аналіз якого також подано в монографії.

Книга написана дохідливо. Складні економічні процеси проілюстровано схемами. Доданий до монографії тлумачний словник пояснює всі основні терміни і поняття, якими оперують автори. Зроблені ними висновки підтверджено статистичними даними, різноманітними інформаційно-довідковими матеріалами. Праця буде цікавою і зрозумілою не лише вузьким спеціалістам, а й широкому колу читачів, які цікавляться фінансово-економічною літературою.

Раціональне поєднання теорії і практики

У підручнику висвітлено специфіку кадрової роботи в комерційних банках України, вимоги до персоналу, що впливають із цієї специфіки. Розглянуто методи планування чисельності та кваліфікаційної структури персоналу, його залучення, відбору, оцінки, атестації і стимулювання, управління професійним розвитком та службовими кар'єрами працівників. Ряд наведених у посібнику методик має інноваційний характер.

Підручник призначений для студентів вищих навчальних закладів, які опановують спеціальність "Банківська справа", для слухачів курсів підвищення кваліфікації. Він прислужиться також працівникам соціальних і кадрових служб банків України.

Хміль Ф.І., Хміль Л.М. Управління персоналом комерційного банку: Навч. посібник / Під заг. ред. Ф.І.Хміля. — Рівне: РДГУ, 2001. — 245 с.

Одним із найважливіших ресурсів будь-якої організації є її персонал. Він приводить у рух усі інші ресурси і, на відміну від них, із плином часу не втрачає своєї вартості, а навпаки, збільшує її внаслідок зростання кваліфікації працівників, набуття ними професійного та життєвого досвіду. Розуміння особливої ролі персоналу вже визріло і в банківській системі України, яка переходить від екстенсивних методів його формування до управління на засадах менеджменту людських ресурсів.

Однак донедавна не було розробок, які б відображали специфіку управління персоналом у банках. На нашу думку, цю прогалину успішно заповнено працею Ф.І.Хміля та Л.М.Хміль. У посібнику органічно поєднано комплекс теоретико-методологічних поглядів на розуміння сутності, змісту, цілей, завдань, принципів, критеріїв управління людськими ресурсами із рекомендаціями організаційно-практичного характеру, конкретизованими відповідно до умов діяльності вітчизняних банків. Авторам вдалося висвітлити досить широке коло теоретичних і практичних проблем та напрямів їх вирішення. Серед розглянутих питань — особливості побудови і функціонування системи комерційного банку та вимоги, що висуваються до його працівників з огляду на специфіку банківської діяльності; методологічні основи розробки концепції, принципів, політики та стратегії управління персоналом комерційного банку; стратегічне планування й управління розвитком персоналу та кар'єрами працівників; оперативне кадрове планування; методи залучення, оцінки та відбору персоналу; порядок підготовки й реалізації управлінських рішень із кадрових питань; заходи з профорієнтації і трудової адаптації працівників; порядок визначення та регламентації службових прав, повноважень та обов'язків; раціональна організація робочих місць; способи оцінки якості роботи й атестації персоналу; принципові основи побудови систем оплати і стимулювання праці в банківських установах.

Уперше сформульовано критерій ефективності уп-

равління банківським персоналом: максимізація співвідношення між одержаним результатом і витратами на утримання персоналу. Виходячи із цього критерію, запропоновано диференційовані показники для визначення чисельності основних категорій працівників банків.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують рекомендації авторів щодо оцінки якості праці банківських працівників. Пропонована система дає змогу кількісно оцінити складність роботи певних категорій персоналу, професійно-кваліфікаційний рівень працівників, їхні

ділові якості, складність виконуваних ними функцій і вийти на підсумкову оцінку результативності праці кожного працівника. Комплекс цих оцінок можна використати як для вирішення питань управління службовим розвитком працівників, так і для встановлення обґрунтованих розмірів оплати праці та систем винагород. Зокрема, кількісні оцінки якості праці, на нашу думку, можуть слугувати об'єктивною основою атестації банківських працівників.

Реальну практичну цінність мають розробки авторів стосовно порядку визначення розмірів і структури заробітної плати працівників, диференціації посадових окладів, структури винагород.

На жаль, у рецензованій праці недостатньо (на наш погляд) приділено уваги таким важелям зростання продуктивності й ефективності праці

персоналу банків як форми морального стимулювання працівників, формування позитивного соціально-психологічного клімату в колективах банківських установ.

Та попри зазначений недолік, маємо справу із цінною, оригінальною новою працею, в якій високий науковий рівень викладення проблематики управління персоналом поєднується з практичною вагомістю більшості рекомендацій. Це дає підставу стверджувати, що рецензована книга буде корисною як для студентів банківських навчальних закладів, так і для керівників установ та працівників кадрових служб комерційних банків.

Ніна Ушакова,

перший проректор Київського національного торговельно-економічного університету, професор.

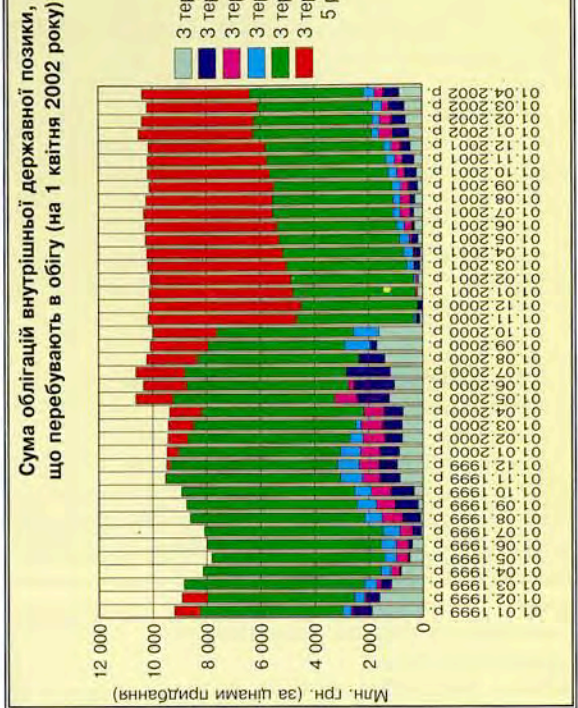

Ринок державних цінних паперів України в березні 2002 року

Номер аукциону	Дата проведення аукциону	Пропозиція					Результати аукциону				
		Виставлено облігацій, шт.	Номінал облігацій, грн.	Проголошена ставка дохідності, %	Термін погашення облігацій	Розміщено облігацій, шт.	Залучено коштів до бюджету, тис. грн.	Відсічна дохідність, %	Середньо-зважена дохідність, %		
21	06.03.2002 р.	25 000	1 000	—	26.06.2002 р.	25 000	23 994.50	13.50	13.47		
22	06.03.2002 р.	25 000	1 000	—	09.10.2002 р.	18 000	16 617.60	13.80	13.80		
23	06.03.2002 р.	—	1 000	—	26.02.2003 р.	0	—	0.00	0.00		
24	13.03.2002 р.	—	1 000	—	26.06.2002 р.	187 162	180 087.28	13.47	13.47		
25	13.03.2002 р.	—	1 000	—	16.10.2002 р.	25 000	23 080.00	13.80	13.80		
26	13.03.2002 р.	—	1 000	—	13.11.2002 р.	0	—	0.00	0.00		
27	20.03.2002 р.	10 000	1 000	—	17.07.2002 р.	10 000	9 578.00	13.44	13.33		
28	20.03.2002 р.	20 000	1 000	—	16.10.2002 р.	20 000	18 522.00	13.70	13.68		
29	27.03.2002 р.	10 000	1 000	—	24.07.2002 р.	10 000	9 585.90	13.07	13.07		
30	27.03.2002 р.	20 000	1 000	—	23.10.2002 р.	20 000	18 538.75	13.60	13.51		
31	27.03.2002 р.	—	1 000	—	26.03.2003 р.	0	—	0.00	0.00		
32	27.03.2002 р.	—	1 000	16.00	24.09.2003 р.	0	—	0.00	0.00		
Разом		X	X	X		315 162	300 004.03	X	X		

Результати аукционів із розміщення облігацій внутрішньої державної позики за січень — березень 2002 року*		
Період	Розміщено облігацій, шт.	Залучено коштів до бюджету, тис. грн.
Січень	52 238	49 878.43
Лютий	30 950	29 352.71
Березень	315 162	300 004.03
I квартал	398 350	379 235.17
Квітень		
Травень		
Червень		
II квартал	0	0.00
I півріччя	398 350	379 235.17
Липень		
Серпень		
Вересень		
III квартал	0	0.00
Жовтень		
Листопад		
Грудень		
IV квартал	0	0.00
Усього з початку року	398 350	379 235.17

* За станом на 01.04.2002 р.

На замовлення "Вісника НБУ" матеріали підготовлено працівниками департаменту монетарної політики Національного банку України.

Викуп акціонерним товариством власних акцій

З якою метою акціонерне товариство викуповує власні акції? Це його невід'ємне право чи обов'язок? Яких процедур воно повинно дотримуватися стосовно викуплених акцій? Відповіді на ці запитання сьогодні нелегко, адже в чинному законодавстві однозначних відповідей немає.

З метою захисту прав акціонерів законодавством передбачено конкретні випадки, коли емітент зобов'язаний викуповувати власні акції. Так, рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 року № 221 затверджено Положення “Про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств”. У пункті 1.7 цього положення зазначено: “З метою захисту прав акціонерів акціонерне товариство, що прийняло рішення про реорганізацію, зобов'язане здійснити оцінку та викуп акцій акціонерів, які вимагають цього, у випадку, коли ці акціонери не голосували за прийняття загальними зборами рішення про реорганізацію і звернулися до товариства з письмовою заявою. Викуп акцій здійснюється за ціною, що визначається за домовленістю сторін, але не нижчою за номінальну вартість акцій”. Цілком зрозуміло, що акціонери більшістю голосів можуть прийняти рішення про реорганізацію, яка зачіпатиме інтереси меншості. Згідно з міжнародною практикою її права мають бути захищені. Як правило, такий захист здійснюється через законодавчо встановлений обов'язок акціонерного товариства викупити власні акції.

Українське законодавство не забороняє акціонерному товариству встановлювати певні випадки, коли воно буде зобов'язане викупити власні акції за зверненням їх власника. Це може бути одним із заходів забезпечення прав акціонера при неліквідному ринку таких акцій. Однак із практики такі випадки автору не відомі.

Рішення про викуп власних акцій може диктуватися різними причинами. Зокрема, його приймають з метою перерозподілу частки в статутному фонді або з метою захисту від поглинання конкурентом. Зважаючи, що на викуплені папери дивіденди не нараховуються, курс акцій, які залишаться в обігу, може підвищитися.

У практиці роботи професійних учасників фондового ринку нерідко виникають проблеми стосовно викуплених емітентом акцій. Розглянемо одну з них, пов'язану з існуванням документарної та бездокументарної форм цінних паперів. Якщо акції випущено в документарній формі, чи може емітент знерухомити їх у зберігача чи в депозитарії?

Згідно із Законом “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” знерухомилення — це “переведення цінних паперів, випущених у документарній формі в бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів у сховищах зберігача цінних паперів та/або депозитарію з метою забезпечення подальшого їх обігу у вигляді облікових записів на рахунках зберігача цінних паперів та/або депозитарію”.

Цим законом встановлено, що клієнтами депозитарію можуть бути тільки емітенти, які обрали бездокументарну форму випуску цінних паперів, уклали з депозитарієм договір на обслуговування емісії цінних паперів і розмістили в ньому глобальний сертифікат. При документарній формі акцій встановлення між їх емітентом та депозитарієм договірних відносин чинним законодавством не передбачено. Отже, емітент не може знерухомити викуплені акції в депозитарії та відкрити рахунок у цінних паперах для їх подальшого розміщення чи анулювання.

Розглянемо ситуацію, коли акціонерним товариством прийнято рішення знерухомити викуплені акції у зберігача (документарна форма випуску). У пункті 5.2 Положення “Про депозитарну діяльність”, затвердженого рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 року № 61, зазначено: “Депонентами зберігачів можуть бути власники цінних паперів, яким депозитарні послуги надаються на підставі договору про відкриття рахунку у цінних паперах”. Постають цікаві питання: чи є емітент власником викуплених акцій та чи може він стати депонентом зберігача?

Щоб відповіді на них, звернемося до законодавчих актів. Законом України “Про цінні папери і фондову біржу” (стаття 1) визначено поняття цінних паперів: “Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають відносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам”. У статті 4 цього закону уточнено характеристику такого різновиду цінних паперів як акція: “Акція — цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства”. Отже, з природи акції випливає, що це документ, який засвідчує взаємовідносини між власником акції — кредитором та акціонерним товариством — боржником. Статтею 5 Закону “Про цінні папери і фондову біржу” визначено права власника акцій: “Власник акції має право на частину прибутку акціонерного товариства (дивіденди), на участь в управлінні товариством (крім власника привіле-

Віктор Лісовий

Президент Асоціації учасників фондового ринку України, доцент кафедри економіки підприємств Київського національного економічного університету, Кандидат економічних наук

йованої акції), а також інші права, передбачені цим Законом, іншими законодавчими актами України, а також статутом акціонерного товариства". Коли йдеться про викуп акціонерним товариством в акціонера акцій, слід обов'язково зважати на положення статті 8 закону, а саме: "Акціонерне товариство може викупувати в акціонера акції, що належать йому, для їх наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. Ці акції повинні бути реалізовані або анульовані в строк не більше одного року. Протягом цього періоду розподіл прибутку, а також голосування і визначення кворуму на загальних зборах акціонерів провадиться без урахування придбаних акціонерним товариством власних акцій".

Як бачимо, в момент викупу акцій боржник і кредитор збігаються в одній особі, а всі права й обов'язки щодо випущених акцій припиняються. Це зазначено у статті 219 Цивільного кодексу України: "Зобов'язання припиняється збігом боржника і кредитора в одній особі. Якщо згодом цей збіг припиняється, зобов'язання виникає знову".

Отже, можемо зробити висновок, що акція як цінний папір після викупу не має власника. Більше того, навіть якщо сертифікат акції потрапляє після викупу до емітента, цей документ згідно із законом уже не можна вважати цінним папером. Акція як цінний папір розпочне своє нове існування тільки після продажу, розміщення серед працівників. Акціонерне товариство лише обліковує кількість викуплених акцій.

Розглянемо, як чинним законодавством регламентується облік викуплених акцій. Згідно з пунктом 3.4.1 Положення "Про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів", затвердженого рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 року № 60, такий облік здійснюється за документарної форми випуску іменних акцій у реєстрах їх власників на особових рахунках емітента. Якщо ж останній обрав бездокументарну форму випуску, то облік власників акцій здійснюється виключно зберігачами. Що ж до викуплених емітентом власних цінних паперів, то оскільки емітент не є їх власником, вони обліковуються на спеціальному рахунку, який відкривається емітенту в депозитарії. Це передбачено Положенням "Про депозитарну діяльність", затвердженим рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 року № 61, у пункті 7.1 якого зазначено: "Для обліку цінних паперів, що можуть бути викуплені емітентом у власників, договором про обслуговування емісії, укладеним між емітентом та депозитарієм, має бути передбачено відкриття в депозитарії рахунку викуплених емітентом цінних паперів".

Отже, акціонерне товариство, яке випустило іменні акції в документарній формі, не може знерухомити викуплені в акціонерів акції у зберігача.

Це підтверджується низкою таких міркувань.

По-перше, статтею 8 Закону "Про цінні папери і фондову біржу" передбачено, що акції викупуються лише "для їх наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання". Емітенту не надано право знерухолювати викуплені цінні папери.

По-друге, акціонерному товариству не може бути оформлений сертифікат на викуплені акції, оскільки таким документом встановлюються певні відносини між емітентом та набувачем; встановити ж відносини акціонерного товариства із самим собою неможливо в принципі. Згідно із чинним законодавством емітент не є власником випущених ним цінних паперів, оскільки не має права користуватися ними.

По-третє, якщо емітент вирішив розмістити акції у бездокументарній формі, то слід керуватися нормами розділу 6

Положення "Про депозитарну діяльність", де визначено порядок обслуговування операцій емітента щодо розміщення таких паперів. Якщо певну частину статутного фонду акціонерного товариства буде зареєстровано окремим випуском у бездокументарній формі, обслуговувати розміщення та обіг акцій будуть депозитарні установи.

Свого часу Державна комісія із цінних паперів та фондового ринку рішенням від 19 квітня 2000 року № 42 спробувала відрегулювати дії емітента стосовно викуплених акцій. Однак у затвердженому Положенні "Про придбання, реалізацію та анулювання акціонерними товариствами власних акцій" питання взаємодії емітента з прямими учасниками Національної депозитарної системи стосовно викуплених акцій не розглядалося. У подальшому на підставі постанови Вищого арбітражного суду від 29 вересня 2000 року рішенням ДКЦПФР від 19 квітня 2000 року № 42 "Про затвердження Положення про придбання, реалізацію та анулювання акціонерними товариствами власних акцій" було визнане недійсним із дати прийняття. Таким чином, діяльність акціонерного товариства щодо викупу власних акцій та їх подальшого розміщення чи анулювання необхідно чіткіше регламентувати на законодавчому рівні. Зокрема це стосується спрощення процедури взаємодії акціонерного товариства з учасниками Національної депозитарної системи та визначення статусу власності на викуплені акції.

Деякі конфліктні моменти знайшли своє розв'язання в проекті Закону України "Про емісійні цінні папери та фондовий ринок". Однак не з усіма його положеннями можна погодитися. Приміром, із таким визначенням: "Розміщення цінних паперів — відчуження емісійних цінних паперів емітентом шляхом укладення цивільно-правових договорів із першими власниками". Якщо йдеться про відчуження, то тим самим визнається, що емітент є повноцінним власником цінних паперів до моменту їх розміщення. Та й деякі інші моменти потребують уточнення. Сподіваємося, що Верховна Рада четвертого скликання оперативно вирішить організаційні питання й розпочне плідну законотворчу роботу. □

Література.

1. Цивільний кодекс України, № 1540-06 від 18 липня 1963 року.
2. Проект Закону України "Про емісійні цінні папери та фондовий ринок".
3. Закон України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" від 10 грудня 1997 року № 710/97-ВР.
4. Закон України "Про цінні папери і фондову біржу" від 18 червня 1991 року № 1201-ХІІ.
5. Положення "Про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств", затверджене рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 року № 221.
6. Положення "Про депозитарну діяльність", затверджене рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 року № 61.
7. Положення "Про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів", затверджене рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 року № 60.
8. Положення "Про придбання, реалізацію та анулювання акціонерними товариствами власних акцій", затверджене рішенням Державної комісії із цінних паперів та фондового ринку від 19 квітня 2000 року № 42.

Платіжні системи /

Функціонування кредитної установи в Національній системі масових електронних платежів: досвід Імексбанку

АКБ "Імексбанк" (м. Одеса) можна із цілковитою підставою вважати однією з найбільш представницьких "візитівок" Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП). За лічені місяці банк успішно подолав шлях від пілотного проекту до тестової промислової експлуатації вітчизняного смарт-процесингу. Перші плідні підсумки діяльності банку в НСМЕП становлять безсумнівний інтерес для кредитних установ України і заслуговують широкої популяризації. Автори запропонованої читачам статті — голова правління Імексбанку та куратор рішень НСМЕП в Одеській області, а також керівник підрозділу, на базі якого, власне, й упроваджується проект, — не лише висвітлюють економічні та програмно-технічні аспекти реалізації нової перспективної платіжної системи, а й формулюють стосовно неї низку системуютьоворюючих положень, які вочевидь зацікавлять широке коло банківських фахівців.

ІМЕКСБАНК — ПЕРШИЙ ПІЛОТНИЙ БАНК НСМЕП В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

Реалії сучасного ринку кредитної сфери послуг свідчать про природний перехід банківської галузі від екстенсивних методів діяльності, характерних для періоду становлення вітчизняних банків, на шляхи інтенсифікації. Як правило, першоосною інтенсивних напрямів розвитку установи — якісного зростання її інфраструктури, розширення переліку послуг тощо — є активне вдосконалення діючих і впровадження сучасних, новітніх технологій та програмно-технічних систем. Звичайно, застосування у банку високотехнологічних схем роботи не є самоціллю — ефективність функціонування системи виявляється у її результативності. Таким результатом, зокрема, є виникнення додаткових грошових потоків. У цьому плані особливо важливий напрям розвитку сфери банківських послуг становлять масові карткові технології. Адже зрозуміло, що з їх інтенсифікацією фінансові потоки в розрізі клієнтської бази фізичних осіб набудуть значно динамічнішого характеру, порівнянного з рухом коштів на рахунках юридичних осіб. Отож цілком логічно, що в ході активного пошуку нових прибуткових банківських технологій і перспективних напрямів розвитку банківської галузі на перший план вийшла смарт-карткова технологія Національної системи масових електронних платежів.

Одним із перших в Україні (і першим на Одещині¹) цю

¹ У 2000—2001 роках в Одесі лише АКБ "Імексбанк" провадив активну роботу за проектом НСМЕП.

технологію почав освоювати АКБ "Імексбанк". 5 січня 2001 року він став учасником НСМЕП, пілотним банком національної смарт-карткової системи в одеському регіоні.

На той час Імексбанк як складова частина фінансово-промислової групи "Примор'я" вже мав значний досвід і необхідний рівень розвитку. Зареєстрований НБУ 29 березня 1994 року, має представництво (філію) в Києві, 25 філій на Одещині і належить до категорії середніх банків². Інтенсивна динаміка зростання забезпечила йому репутацію провідного банку одеського регіону, що, до речі, засвідчив і рейтинг Асоціації українських банків. Від початку своєї діяльності АКБ "Імексбанк" виконував і виконує усі встановлені НБУ нормативи, що, як відомо, є ознакою міцного фінансового становища, стійкості та платоспроможності кредитної установи. Про довіру до нього населення свідчить постійне зростання чисельності його клієнтів — сьогодні банк обслуговує понад 30 000 фізичних і більш як 3 000 юридичних осіб. Це результат не лише кількісного, а й якісного зростання інфраструктури банку, його постійної роботи над розширенням переліку і підвищенням якості банківських послуг.

Чим зацікавив АКБ "Імексбанк" проект НСМЕП? Насамперед — перспективою надання нових, заснованих на смарт-технологіях, послуг широкому колу клієнтів. Кон-

² Див. Вісник НБУ // 2002. — № 3. — С. 9—20.

Микола Скорик

Голова правління АКБ "Імексбанк", член ради Національної системи масових електронних платежів

Олена Герасимова

Начальник управління інформаційних технологій і платіжних систем АКБ "Імексбанк"

цепція НСМЕП ґрунтується на ідеології **масового** використання національних карток, за допомогою яких у майбутньому передбачається здійснити глобальну автоматизацію розрахунків за роздрібні послуги. Інакше кажучи, зазначеним проектом інтенсифіковано механізм упровадження безготівкового грошового обігу для населення України³.

Виходячи з живої практики пілотного проекту, спробуємо конкретизувати зміст “нових послуг”, ініційованих НСМЕП, окресливши визначальні, на наш погляд, напрями використання банківськими установами карткових технологій та пов’язані з ними можливості. Перелічимо найголовніші з них.

1. Обслуговування зарплатних і пенсійних проектів у рамках НСМЕП забезпечує банку додаткові переваги щодо залучення нових корпоративних клієнтів та збереження вже наявної в нього клієнтурі.

2. Технологія безготівкових платежів із використанням пластикових карток безумовно є привабливою для клієнтів банку — юридичних осіб.

3. Відкривається перспектива залучення таких клієнтів — юридичних осіб, як торговельні підприємства, що обслуговуватимуть покупців за платіжними картками. Зауважимо також перспективу залучення зазначених клієнтів з інших банків, котрі не є учасниками НСМЕП, та можливості щодо реалізації дисконтних схем.

4. Виникають додаткові можливості щодо обслуговування комунальних платежів фізичних осіб або ж якісного поліпшення даної послуги шляхом участі в загальноміському проекті з обслуговування зазначених платежів.

5. Масовість проекту сприятиме розвитку в Україні інтернет-комерції, коли кожен учасник національної платіжної системи завдяки **інтернет-терміналам**⁴ зможе взяти участь в організації розрахункового обслуговування інтернет-магазинів на базі НСМЕП (що сприятиме залученню насамперед заможних клієнтів)⁵.

6. Застосування технологій оф-лайн завантажень інструментів (чек, гаманець) карти НСМЕП (а в програмно-технічній реалізації чіпу цієї карти передбачено таку функціональну можливість) дасть змогу докорінно змінити усталені технології зарплатних проектів, насамперед у плані поліпшення сервісу послуги.

7. Застосування технологій “додаткових валют” (у першу чергу при реалізації бензинових проектів).

8. Одна з вельми привабливих рис смарт-технологій полягає у можливості повнофункціонального рішення для мікрокредитування й обслуговування кредитних ліній у розрізі всіх груп клієнтів.

9. У практику банків увійде така послуга як електронна ошадна книжка, що дасть змогу автоматизувати обслуговування вкладників; у цьому разі смарт-картка слугуватиме ідентифікатором клієнта, забезпечуючи оператору миттєвий доступ до інформації про рахунки власника картки⁶.

10. У клієнтів — юридичних осіб, без сумніву, матимуть попит розрахункові послуги на засаді так званої електронної чекової книжки.

³ А. Савченко, Б. Дяченко. Національна система масових електронних платежів // Вісник НБУ. — 1999. — № 8. — С. 3—12.

⁴ Здійснення інтернет-провайдингу для завдань національної платіжної системи дозволено компанії-розробнику “Юнісистем” за рішенням ради НСМЕП від 21 грудня 2001 р. № 10.

⁵ В Імексбанку такі технології вже уважно вивчаються в аспекті їх практичного використання.

⁶ Зазначені технології, без сумніву, будуть найефективнішими при використанні РС-терміналів — завдяки гнучкій програмованості їх інтерфейсів.

УЧАСТЬ ІМЕКСБАНКУ В ПРОЕКТІ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Рік роботи в ролі пілотного банку Національної системи масових електронних платежів збагатив АКБ “Імексбанк” цінним практичним досвідом, сприяв глибшому розумінню завдань проекту і способів досягнення його

Графік 1. Динаміка емісії карт НСМЕП в АКБ “Імексбанк”

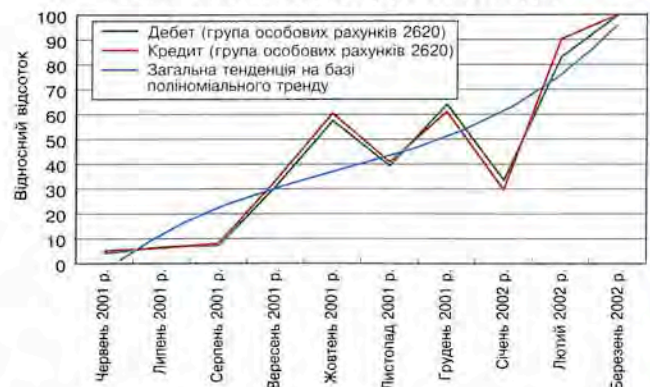

го цілей.

У стислий термін спеціалісти установи освоїли технологію автономного процесингу, втілюючи зарплатні проекти для працівників головного офісу, 25 міських і районних філій банку, а потому і для понад 30 організацій-клієнтів, зокрема найбільших вузів Одеси — Економічного і Політехнічного університетів, Морської академії.

У головному офісі та філіях Імексбанку встановлено вже більше 70 банківських сервісних терміналів, значна частина яких діє на базі персональних комп’ютерів (РС-термінали). Зазначимо, що в умовах специфічної банківської інфраструктури останні мають незаперечну перевагу, яка полягає у використанні одного телекомунікаційного каналу для роботи в автоматизованій банківській системі та НСМЕП водночас.

Графік 2. Динаміка оборотів АКБ “Імексбанк” в НСМЕП у розрізі групи особових рахунків 2620 на етапі пілотного проекту (2001—2002 рр.)

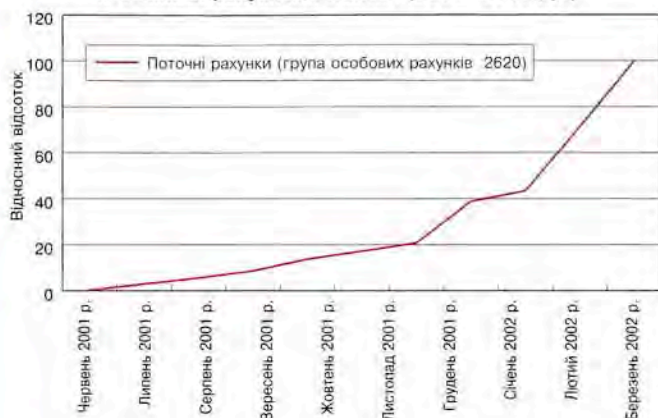
Паралельно з організацією термінальної мережі активно розвивається еквайрингова, яка нині охоплює цілу низку торговельних і сервісних підприємств. Серед них — торговельна мережа “Одеський коровай”, автозаправні станції, аптечна мережа “Фармацея”, ЦУМ, мережа супермаркетів “Таврія”, гіпермаркет “Рорус”, мережа магазинів “Ненажера”, паркінги, а також добре відомий готельний комплекс “Чорне море”.

Важливим здобутком у розвитку карткової індустрії

Імексбанку стало освоєння таких видів еквайрингу, як оплата різноманітних зборів, прийом орендних платежів на міських ринках, зокрема найбільшому в південному регіоні будівельному ринку "Малиновський". Особливої уваги заслуговує досвід використання у специфічних ринкових умовах мобільного термінального устаткування, у зв'язку із чим не можна не згадати компанії "Юнісистем", "Техноконсалтинг", "Фінтронік" (усі — з м. Києва), "Аргус" (м. Харків) — провідних розробників і постачальників периферійного обладнання для НСМЕП.

Окремо варто сказати про започаткований АКБ "Імексбанк" і ТОВ "Герц" спільний проект із прийому комуналь-

Графік 3. Динаміка залишків за поточними рахунками НСМЕП (2001–2002 рр.)

них платежів за допомогою смарт-карт НСМЕП. Першим етапом реалізації цього проекту передбачено використання карти в режимі ідентифікатора платника комунальних платежів; другим — оплату зазначених послуг за допомогою інструментів національної смарт-карти. Нині в такому режимі працюють пункти прийому комунальних платежів міських відділень банку.

Встановлено та введено в експлуатацію перші дев'ять банкоматів НСМЕП. Причому три з них функціонують на значній відстані від головного офісу — в районних центрах Котовську, Балті, Кодимі. Для організації зв'язку були використані наявні телекомунікаційні засоби — канали "Укртелекому", устаткування Національної мережі передачі даних Укрпак. Зазначимо, що Імексбанк першим серед учасників НСМЕП істотно розширив зону обслуговування, надавши можливість населенню регіону користуватися національною смарт-карткою для отримання готівки, оплати товарів і послуг, здійснення комунальних платежів.

Істотну роль у розширенні еквайрингової мережі в регіоні відіграв Котовськ — один із найбільших районних центрів Одещини. Запропоновані банком ініціативи місцевого керівництва сприйняло з розумінням і зацікавленням, усвідомлюючи, що запровадження сучасних технологічних рішень дасть змогу якісно поліпшити ситуацію у сферах обліку виробництва, комунального обслуговування, перевезень, постачання паливно-енергетичних ресурсів, спростити відповідні розрахунки та платежі. У Котовську було створено єдиний Розрахунковий центр із прийому та обліку комунальних платежів. Система, на першому етапі розрахована на використання смарт-карт НСМЕП у режимі ідентифікатора особового рахунку платника комунальних платежів, а в подальшому — і на прийом цих платежів із використанням платіжних інструментів НСМЕП, функціонує успішно, активно зростають обороти. Таким чином, місто переходить на нову технологію обробки ко-

мунальних платежів населення. Крім очевидних зручностей для платників, цією технологією передбачено скасування абонентських книжок, суттєве прискорення розрахунків, також вона дає змогу керівництву міста оперативніше аналізувати отриману інформацію.

Завершено цикл робіт щодо підключення Імексбанку до ГПЦ (головного процесингового центру) НСМЕП — для відпрацювання багатомітентної фази проекту. Невдовзі банк, а потім і його київська філія ввійдуть до числа учасників міжбанківського режиму НСМЕП⁷. Водночас вирішуються технологічні питання стосовно залучення ряду одеських банків до роботи в національній смарт-системі на умовах агентських угод із делегуванням повноважень Імексбанку, який виступатиме в ролі квазі-банку платіжної системи.

Стрімкий розвиток проекту спонукає установу коригувати власні бізнес-плани. Щодо цього розумним прикладом може слугувати кількість випущених Імексбанком смарт-карток НСМЕП порівняно із запланованою. Впродовж 2001 року було введено в обіг близько 15 000 карт, тоді як заявлена в бізнес-плані цифра їх річної емісії не сягала й 1 000 (див. графік 1). Не менш вражаючими як для етапу пілотного проекту є обороти дебетних платежів (виданої готівки) — близько 5.5 млн. гривень (див. графік 2), причому без урахування зарплатних проектів, які на час підготовки цієї статті ще проходили апробацію. Додатковою ілюстрацією до сказаного може слугувати також динаміка зростання залишків у платіжній смарт-системі (див. графік 3), яку, очевидно, теж зауважать спеціалісти, аналізуючи здобутки Імексбанку як учасника НСМЕП.

Графік 4. Динаміка введення в експлуатацію термінального устаткування НСМЕП (2001–2002 рр.)

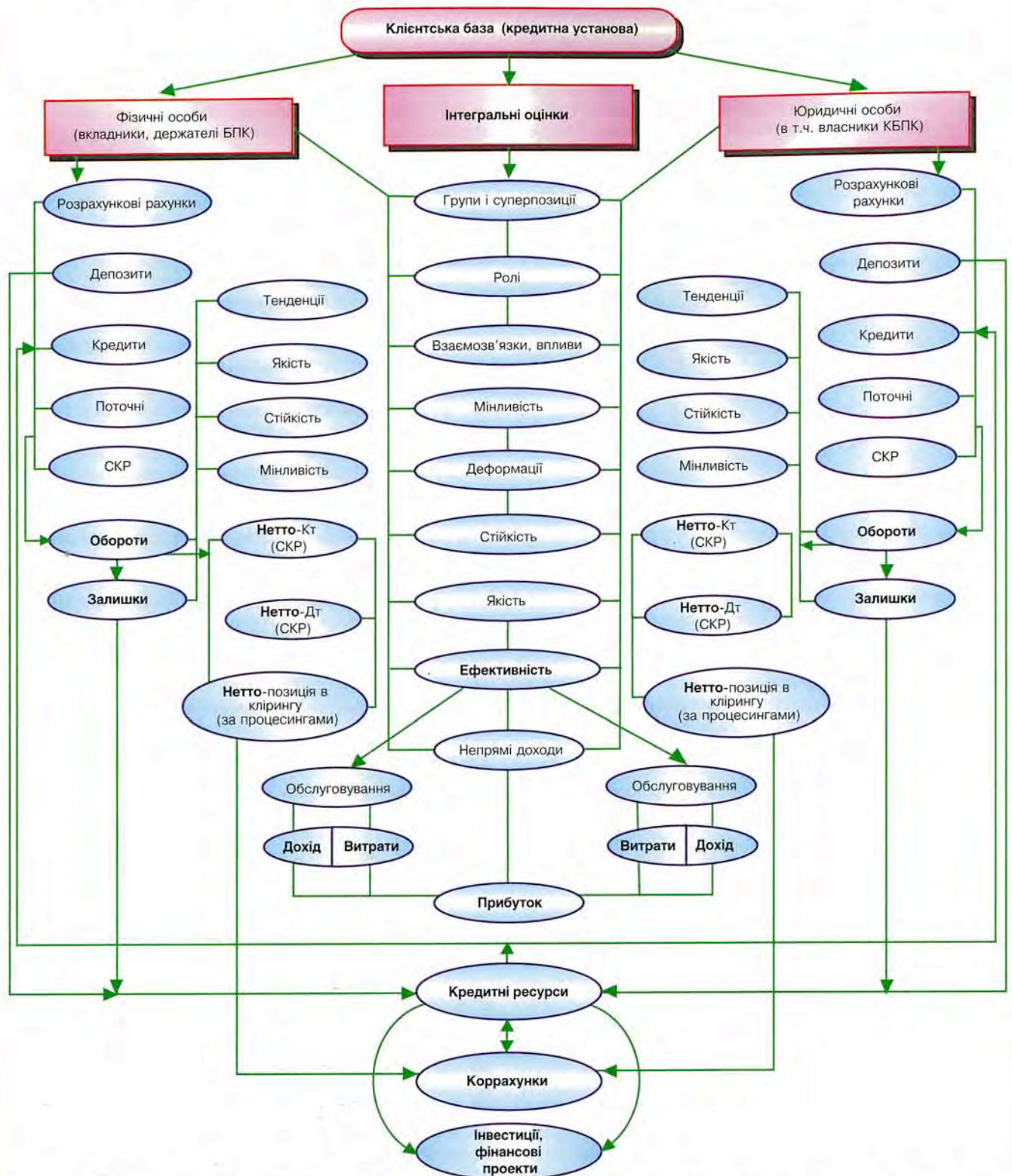

ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ ОЦІНКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКУ В НСМЕП

Кожний новий проект проходить певні стадії становлення і розвитку. Тим більше такий масштабний і технологічно складний, як НСМЕП, де передбачені стадії локальних пілотних проектів, промислове тестування міжбанківської взаємодії та власне експлуатація національної смарт-системи. Визначивши для себе карткове обслуговування як один зі стратегічних напрямів діяльності та зважаючи на високий потенціал одеського регіону, де лише номінальна емісія карток НСМЕП найближчим часом може сягнути близько 400 тисяч штук, АКБ "Імексбанк" уже тепер закладає підґрунтя перспективного планування й оптимального управління в аспекті смарт-технологій.

⁷ Зазначимо, що Імексбанк разом із київськими Експресбанком і Кредитпромбанком, харківськими "Грантом" і Мегабанком та чернігівським "Демарком" є учасником тестування міжбанківського режиму НСМЕП.

Узагальнена схема аналізу грошових потоків / клієнтської бази у кредитній установі в розрізі платіжної системи

Скорочення: СКР — спецкарткові рахунки, БПК — банківські платіжні картки, КБПК — корпоративні банківські платіжні картки, Кт — кредит, Дт — дебет.

Фахівці банку, накопичивши багатий і цінний досвід на пілотній стадії втілення проекту, враховуючи плани та перспективи власної емісії смарт-карт, проробляють низку питань, пов'язаних з оцінкою нинішніх і майбутніх реалізацій у національній платіжній системі.

З виходом НСМЕП на етап стабільного функціонування, тим більше з налагодженням повноцінної між-

банківської взаємодії, перед Імексбанком як емітентом значної кількості карток цієї системи (нижній поріг своєї емісії при початковому запуску повнофункціонального міжбанку НСМЕП банк оцінює щонайменше у 100 тисяч карт, причому — тільки в Одесі, не враховуючи можливостей, пов'язаних з агентськими угодами) безперечно поставити актуальні завдання оцінки та прогнозування мас-

штабів і руху грошових потоків у розрізі **клієнтської бази** — першооснови банківської діяльності. Головним і найважливішим складником комплексної оцінки клієнтської бази для банку була й лишається задача оцінки впливу клієнтів на формування його дохідних і витратних статей у кількісному та якісному вимірах, де віддзеркалюються прямі (операційні) й опосередковані (скажімо, використання грошей вкладників у розрізі кредитних ресурсів банку) доходи-витрати, функціонально пов'язані як із конкретним клієнтом, так і з їх групами. Спеціалістам цілком зрозуміло, що практичний інтерес має прогнозування тенденцій розвитку і стану клієнтської бази в певному інтервалі часу, насамперед із точки зору оцінки клієнтських коштів, доступних для розміщення. Зазначимо, що реалізація підходів і методик для фінансових оцінок клієнтської бази як юридичних, так і фізичних осіб у більшості банків уже давно стала актуальною. Частина задач, пов'язаних з отриманням узагальнених статистичних оцінок фінансових показників, може бути розв'язана в банках тим чи іншим способом, — наприклад, на основі SQL-запитів у спеціалізованих аналітичних системах. Водночас актуальним завданням лишається **динамічне** прогнозування стану клієнтської бази та супутніх грошових потоків, тенденцій їх розвитку, передусім в аспекті об'єктивної оцінки їх *економічної ефективності* для конкретної кредитної установи.

Якщо відштовхуватися від завдань, поставлених проектом НСМЕП, то вірогідні напрями аналізу базуються саме на оцінках економічної ефективності⁸, які в свою чергу можуть становити основу для моделювання стратегій розвитку проекту на рівні конкретного банку. Саме в цьому ракурсі слід розглядати пропонувану нами узагальнену схему, на засаді якої можна окреслити неформальні підходи до реалізації відповідних методик аналізу **грошових потоків у платіжній смарт-системі**. Із "симетричністю" цієї схеми аналізу для клієнтської бази як фізичних, так і юридичних осіб можна легко погодитися, якщо завважити досить близьку природу смарт-умов їх формування. Цілком очевидно, що багато елементів такого аналізу можуть бути використані й для розв'язання більш осяжних задач, передусім тих, які стосуються загального фінансового становища банку та прогнозування загальних тенденцій його розвитку (див. схему).

Для забезпечення оптимального функціонування та перспективного розвитку платіжної системи банку велике значення мають також кількісні та якісні оцінки її інфраструктури і базових складових, насамперед у розрізі комплексу термінального устаткування (див. графік 4). У найпростішому й найпоширенішому варіанті — це спеціалізований програмно-технічний моніторинг периферійного устаткування та економіко-математична обробка набору спеціальних техніко-економічних даних, на основі яких можна отримати певні статистики (рух коштів у розрізі операцій, виконуваних за конкретним терміналом, частота операцій, статистика робочого часу устаткування, його відмовистість тощо), а відтак і емпіричні оцінки функцій розподілу їх імовірностей як підґрунтя прогнозування та реалізації завдань масового обслуговування.

Завершуючи розгляд питань стосовно співпраці банку в Національній системі масових електронних платежів, хочемо зазначити таке. Якщо НСМЕП становитиме вагому складову діяльності банківської установи (а керівництво й акціонери АКБ "Імексбанк" саме так розцінюють свої перспективи в цій системі), то для неї, без сумніву, буде акту-

альною (особливо коли йдеться про багатoproфільний банк) низка таких задач:

- ♦ аналіз і класифікація грошових потоків (у бюджетній сфері — комунальних платежів, насамперед внутрібанківських і міжбанківських у розрізі клієнтури — фізичних осіб і корпоративних, фінансово-промислових груп тощо);

- ♦ прогноз і визначення **суперпозицій грошових потоків** у взаємозв'язку із **суперпозицією груп клієнтів** — для оперативної оцінки, в тому числі й імовірнісної, деформацій таких асоційованих утворень і необхідних банку деталізацій, передусім стосовно **клієнтської бази**;

- ♦ ранжування фінансових потоків за заданими критеріями (бізнес-правилами) з метою їх обслуговування та вирішення задач оперативного резервування коштів для проведення термінових взаєморозрахунків;

- ♦ аналіз грошових потоків у розрізі їх складових (напряму, наповненість, пікові стани, частота, періодичність, належність клієнту / групі клієнтів тощо);

- ♦ оцінка стійкості того чи іншого потоку, його рівно визначених складових, у тому числі їх точок біфуркації;

- ♦ оцінка мінливості потоку (верхня й нижня межі, інтервали достовірності мінливості);

- ♦ оцінка тенденцій певного фінансового потоку (як похідна оцінок його мінливості);

- ♦ оцінки прямої та опосередкованої дохідності від обслуговування потоку, зокрема в розрізі його окремих складових;

- ♦ інтегральна оцінка якості потоку — на основі оцінок прямої та опосередкованої дохідностей і певних базових співвідношень, таких, наприклад, як:

- [грошова наповненість потоку]/[транзакційність];

- [пікові стани за оборотами]/[період] і т. д., а також пов'язаних із потоком ризиків;

- ♦ аналіз взаємозв'язків потоків (у тому числі афілійованість у розрізі клієнтів) та їх складових на основі побудови, скажімо, матриць множинної кореляції між складовими потоками;

- ♦ вирішення ідентифікаційних та верифікаційних задач, пов'язаних з оцінкою параметрів фінансового потоку — для вирішення завдань прогнозування та імітаційного моделювання, які постають при уточненні нетто-позицій кореспондентських рахунків банків на потрібний інтервал часу;

- ♦ оцінка ризиків банку, вирішення питань управління ними в аспекті обслуговування фінансових потоків, зокрема пов'язаних із НСМЕП.

Цілком очевидно, що детально розглянути зазначені вище питання в межах журнальної статті неможливо. Автори сподіваються підняти весь пласт складних і нетривіальних питань стосовно нової платіжної системи у низці подальших публікацій. Напередодні переходу системи на якісно вищий рівень функціонування — міжбанківську взаємодію в НСМЕП — такі публікації були б важливими і злгоденними.

Насамкінець хотілося б висловити щиру вдячність фахівцям департаменту інформатизації Національного банку України, зокрема його директору, голові ради Національної системи масових електронних платежів Анатолію Савченку, начальнику управління масових електронних платежів НБУ Борису Дяченку за підтримку в питаннях реалізації смарт-системи в АКБ "Імексбанк", за постійну увагу до розвитку проекту в регіоні, за практичну допомогу тим, чиїми руками, інтелектом і відданістю справі Національна система масових електронних платежів стала реальністю.

⁸ Б.Дяченко, В.Денисов. Оцінка ефективності платіжної системи // Корпоративні системи. — 2000. — № 2. — С. 59—67.

Андрій Скрипник

Доцент кафедри математики та математичних методів в економіці Академії державної податкової служби України. Кандидат фізико-математичних наук

Сергій Литвиненко

Пошукач Академії державної податкової служби України

Роками точаться дискусії щодо проекту Податкового кодексу, і вкотре черговий державний бюджет Верховна Рада приймає на старій податковій основі. Проблема надмірного податкового тиску давно вийшла за сучасні економічні рамки, зокрема активно експлуатується політиками. Сподіваємося, її вирішенню сприятиме стаття фахівців Академії державної податкової служби України. У ній розглянуто оптимізаційні моделі оподаткування, які дають змогу знайти компроміс між інтересами держави та бізнесу.

Оптимізація податкових ставок та їх вплив на детінізацію економіки

Як відомо, нинішня податкова система не задовольняє ні представників бізнесу, ні офіційні кола: всім зрозуміло, що низькі темпи розвитку української економіки, тінізація економічних процесів пов'язані з надмірним податковим тиском. У посиленнях на те, що сучасний рівень оподаткування (податкові ставки) в Україні не вищий, ніж в інших державах (ідеться про країни з розвинутою ринковою економікою), не враховано надзвичайно низького рівня розвитку вітчизняної економіки. Офіційно ВВП на душу населення становить, за різними оцінками, від 1/10 до 1/8 від середнього світового рівня [5]. За цим показником ми не досягли (і напевно не досягнемо в найближчі роки) навіть рівня розвитку Російської імперії 1914 року. Слід також зважати, що в країнах із розвинутою економікою податкові ставки на етапі становлення ринкових відносин були значно нижчими, ніж сучасні; відповідно меншими були й державні витрати [16]. Відомо, що до нинішнього високого рівня оподаткування ці країни прийшли у 1960–80-х роках — уже за розвинутої структури ринкової економіки. Проте й тут підвищення податкових ставок супроводжувалося значним зростанням тіньового сектору економіки.

Через значну величину неофіційного сектору української економіки виникають питання щодо оцінки його обсягу. Це важливо для визначення реальної ВВП і реального державного та податкового тиску на економіку. Крім того, визначення реального (потенційного) ВВП має надзвичайно велике значення для оцінки потенційних можливостей країни (отримання кредитів, вступу до міжнародних політичних і торговельних організацій). Прийнято вважати, що неофіційний сектор економіки становить в Україні від 40 до 60% від її загального ВВП [13], тобто його потужність практично еквівалентна по-

тужності офіційного сектору. Крім того, між ними існує тісний взаємозв'язок. Поширеною є точка зору, що нині офіційний сектор функціонує лише завдяки фінансовій підтримці неофіційного сектору (неповної сплати податків). Тобто можна говорити про те, що нині в державі функціонує “сіра” економіка — з ризиками і тінью, і легальною (хоча інколи при побудові моделей краще відокремлювати ці сектори).

Проблему детінізації можна розв'язати кількома шляхами. Один із них — зміцнення каральних органів, запровадження жорстких санкцій за ухилення від сплати податків. Однак цей шлях веде до зниження ефективності роботи податкових органів: кожна додаткова гривня, отримана у вигляді податків, обходиться державі все дорожче. Нині збір податковою службою України 100 гривень коштує приблизно 2 гривні, тоді як у США збір 100 доларів податкових надходжень коштує лише 0.6 долара [15]. Тому єдиний шлях до підвищення ефективності збирання податків — це досягнення громадського компромісу щодо такого рівня оподаткування, який би не руйнував економічну систему. При цьому важливою компонентою є наявність контролю з боку суспільства за видатковими статтями бюджету.

Розглянемо оптимізаційні моделі, які дали б змогу знайти компроміс між інтересами держави та бізнесу.

ОПТИМІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ФІРМИ

Загальні витрати на виробництво згідно з працею Яковлева [17] можна подати у вигляді:

$$S = wL + M + rK + \tau,$$

де wL — фонд заробітної плати працівників;

M — витрати на придбання сировини;

rK — вартість капіталу, вкладеного у виробництво (r — дисконтна процент-

на ставка, приведена до тривалості виробничого циклу);
 τ — сплачені податки.

Загальна сума податків, яку сплачує фірма, залежить від фонду заробітної плати (wL), вкладеного капіталу, обсягів придбаної сировини (M). У Яковлева [17] ця залежність вважається лінійною:

$$\tau = a_1 M + a_2 wL + a_3 K + E,$$

де коефіцієнти a_1, a_2, a_3 розраховуються за діючими податковими ставками, при яких виконуються умови: $a_2 > a_1, a_3 > a_1$; E включає податки, які не залежать від витрат на процес виробництва. Для спрощення вважають, що $E = 0$. Оскільки фактори wL та K оподатковуються за ставками, більшими, ніж M , керівнику вигідніше зменшити їх в офіційній звітності при можливому збільшенні M . Цей підхід дуже спрощений і не дає змоги об'єктивно врахувати особливості оподаткування, за якого різні податки частково мають спільну податкову базу [7].

Нехай $Y = Y(L, M)$ — виробнича функція, яка залежить від вкладеної праці L та обсягу сировини M . Виробнича функція залежить також від обсягу основних фондів, який на короткому проміжку часу вважається сталою величиною (фактор A). Тоді загальний дохід фірми можна подати у вигляді виробничої функції типу Кобба-Дугласа:

$$V = P \times Y(L, M) = PA \times L^\alpha \times M^\beta, \quad (1)$$

де P — ринкова ціна одиниці продукції з урахуванням ПДВ.

Величини ефективності окремих факторів виробництва α і β (еластичності) не обов'язково відповідають умові незалежності від масштабів виробництва:

$$\alpha + \beta \neq 1. \quad (2)$$

Конкуренція вважається досконалою, тобто у фірми немає можливості підвищити рівень цін P з метою збільшення доходу. Витрати виробництва залежать від вартості праці та сировини і мають вигляд:

$$S = wL + M,$$

де w — вартість одиниці праці, яка визначається за умови рівноваги на ринку праці.

Тоді можна вважати величину $V - S$ прибутком фірми до оподаткування, однак частина податків (ПДВ) уже сплачена при придбанні сировини. Нехай τ_1 — ставка податку на додану вартість (ПДВ), τ_2 — ставка податку на прибуток (ППП), τ_3 — ставка податку на фонд заробітної плати (соціальні платежі). За діючої системи оподаткування виконується умова $\tau_1 < \tau_2 < \tau_3$. Щоб зменшити величину сплачених податків (збільшити прибуток), використовують таку поширену схему: підприємець збільшує обсяг придбаної сировини на величину M_ϕ , використовуючи фіктивну фірму, яка бере за свої послуги $r\%$ від суми, що переводиться у готівку. При цьому зменшується податкова база як для ПДВ, так і для ППП. Підприємець сплачує ПДВ у розмірі:

$$T_1 = \frac{(PY - M - M_\phi) \tau_1}{1 + \tau_1}. \quad (3)$$

ППП сплачується у розмірі:

$$T_2 = (PY - wL(1 + \tau_3) - M - M_\phi) \tau_2. \quad (4)$$

Якщо $PY - M - M_\phi < 0$, маємо випадок відшкодування з ПДВ. До витрат слід віднести також ціну конвертування rM_ϕ (за нинішніх умов r належить проміжку [0.01; 0.1] [10]) та величину податку на фонд праці (соціальні платежі):

$$T_3 = \tau_3 \times wL. \quad (5)$$

Стосовно величини фонду оплати праці, то підприємець фактично є платником податку на прибуток фізичних осіб, оскільки він повинен забезпечити потрібний для працівника рівень заробітної плати після оподаткування.

Тому можна вважати, що загальна ставка оподаткування фонду заробітної плати дорівнює $\tau_3 + \tau_4$, де τ_4 — переважна податкова ставка для рівня заробітної плати, характерного для великих підприємств. Тоді:

$$T_3 = (\tau_3 + \tau_4)wL. \quad (6)$$

Величина реального (а не декларованого) прибутку після оподаткування:

$$V = (PY - wL(1 + \tau_3) - M - M_\phi) (1 - \tau_2) - \frac{(PY - M - M_\phi) \tau_1}{1 + \tau_1} + M_\phi (1 - r) - (\tau_3 + \tau_4)wL, \quad (7)$$

$$\text{де } Y = A \times L^\alpha \left[\frac{M}{1 + \tau_1} \right]^\beta.$$

Якщо на початок виробничого циклу підприємець має фінансові резерви обсягом K , то бюджетне обмеження підприємця має вигляд:

$$K - (M + wL + M_\phi r) = 0. \quad (8)$$

ВИПАДОК ВЕЛИКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Розглянемо оптимізаційну задачу для прибутку після оподаткування (7) та бюджетного обмеження (8). Керівник має змогу змінювати обсяги праці L , сировини M та обсяги фіктивної сировини M_ϕ для досягнення максимального прибутку. Звідси, з урахуванням бюджетного обмеження, функція Лагранжа:

$$F(L, M, M_\phi) = \left(APL^\alpha \left[\frac{M}{1 + \tau_1} \right]^\beta - wL(1 + \tau_3) - M - M_\phi \right) (1 - \tau_2) - \frac{\left[APL^\alpha \left[\frac{M}{1 + \tau_1} \right]^\beta - M - M_\phi \right] \tau_1}{1 + \tau_1} + M_\phi (1 - r) - (\tau_3 + \tau_4)wL + \lambda(K - M - wL - M_\phi r). \quad (9)$$

Умова оптимізації:

$$\begin{cases} \frac{\partial F}{\partial L} = AP\alpha L^{\alpha-1} M_1^\beta (1 - \tau_2 - \tau_1') - w(1 + \tau_3)((1 - \tau_2) + \tau_3 + \tau_4 + \lambda) = 0 \\ \frac{\partial F}{\partial M} = APL^\alpha \beta M_1^{\beta-1} (1 - \tau - \tau_1') - (1 - \tau_2 - \tau_1' + \lambda) = 0 \\ \frac{\partial F}{\partial M_\phi} = -1 + \tau_2 + \tau_1' + 1 - r - \lambda r = 0 \\ \frac{\partial F}{\partial \lambda} = K - M - wL - M_\phi r = 0, \end{cases} \quad (10)$$

$$\text{де } \tau_1' = \frac{\tau_1}{1 + \tau_1}; \quad M_1 = \frac{M}{1 + \tau_1}.$$

Із перших двох рівнянь після алгебраїчних перетворень отримаємо співвідношення обсягів вартості праці та сировини, яке дорівнюватиме:

$$\frac{Lw}{M_1} = \frac{\alpha}{\beta} \times \frac{1 - \tau_2 - \tau_1' + \lambda}{(1 - \tau_2(1 + \tau_3) + 2\tau_3 + \tau_4 + \lambda)}. \quad (11)$$

Із третього рівняння системи (10) отримаємо:

$$\lambda = \frac{\tau_2 + \tau_1'}{r} - 1. \quad (12)$$

Оскільки для ППП існує прогресивна шкала оподаткування від 10 до 40%, вважатимемо $\tau_4 = 20\%$, що відповідає середньому рівню оплати праці на виробництві.

Підставимо цей вираз у рівняння (11) і знайдемо співвідношення витрат на оплату праці та сировини:

$$\frac{Lw}{M_1} = \frac{\alpha(1-c)}{\beta(1+b)} \quad (13)$$

$$\text{де } a = \frac{\tau_2 + \tau_1'}{r} - \tau_2; \quad b = \frac{2\tau_3 + \tau_4 - \tau_2\tau_3}{a}; \quad c = \frac{\tau_1'}{a}.$$

Враховуючи, що при діючих ставках оподаткування та конвертування ($r = 0.055$ для середини існуючого проміжку) a наближається до 10 і отже, $b, c < 0.1$, співвідношення витрат на оплату праці та сировини (реальної) можна подати як:

$$\frac{Lw}{M_1} \approx \frac{\alpha}{\beta} - (1 - (b + c)). \quad (14)$$

Оскільки величина відкинутих членів на порядок менша порівняно з тим, що залишився у круглих дужках, доходимо висновку, що оптимальне співвідношення між грошовими обсягами праці та сировини зміщується на користь сировини завдяки високому рівню оподаткування фонду праці $2\tau_3 + \tau_4' - \tau_2\tau_3 > 0.8$. У подальшому позначимо співвідношення $\frac{Lw}{M_1} = m$. Оптимальні обсяги закупівлі сировини та робочої сили визначаються із двох перших рівнянь системи (10) і залежать від діючого на ринку рівня цін P та фактора виробництва A . У подальшому ці величини вважаються відомими. Обсяги фіктивних закупівель сировини для зменшення суми сплачуваних податків визначаються із бюджетного обмеження:

$$M_\phi = \frac{K - M_1 \left[1 + \frac{\alpha}{\beta} m \right]}{r} \quad (15)$$

Позначимо декларований прибуток до оподаткування:

$$D = PY - wL(1 + \tau_3) - M - M_\phi. \quad (16)$$

Наступний крок — зменшення величини невиробничих витрат, до яких, крім податків, можна віднести витрати на конвертування:

$$T = T_1 + T_2 + T_3 + rM_\phi. \quad (17)$$

Тоді з урахуванням (3, 4, 6):

$$T = \frac{(D + wL(1 + \tau_3))\tau_1}{1 + \tau_1} + D\tau_2 + wL(\tau_3 + \tau_4) + rM_\phi. \quad (18)$$

Тобто конвертування має сенс, коли:

$$-M_\phi \frac{\tau_1}{1 + \tau_1} - M_\phi \tau_2 + rM_\phi < 0,$$

$$\text{або } \frac{\tau_1}{1 + \tau_1} + \tau_2 > r. \quad (19)$$

Неважко помітити, що останнє співвідношення виконується за діючих податкових ставок. Якщо у випадку бюджетного обмеження підприємству недостатньо коштів, воно може використати позикові кошти для конвертування. Тоді у виразі (19) r змінюється на $r + r_n$, де r_n — процентна ставка за короткостроковими кредитами. За нинішніх реалій позикові кошти також забезпечують зменшення витрат, тобто зробити конвертування не вигідним можна лише при зменшенні податкових ставок до сотих. Величина r визначається ризиком операції конвертування для власника конвертаційної фірми. Тоді можливий шлях зменшення ефективності конвертування — збільшити ризик існування конвертаційної фірми, а це призведе до збільшення r .

Деякі автори вважають, що ризик іншого учасника конвертування (підприємства) дорівнює нулю [7], що неправильно. Податківці, скажімо, можуть довести, що використовуються надмірні порівняно з потребами виробництва обсяги сировини. Крім того, існує небезпека, що фірма-одноденка, за допомогою якої виконується конвертування, вже перебуває у полі зору податкової служби. Щодо кількісних оцінок, то підвищення ризику існування фірм-одноденок веде до збільшення r та зменшення стимулів до запобігання сплати податків. На жаль, сучасні реалії не підтверджують цю тенденцію. Так, у Росії наприкінці 1990-х років конвертаційні ставки зменшилися до 1–2% [10]; стабільність конвертаційних ставок упродовж останніх років спостерігається і в нас. Нинішній тип економіки в Україні, за деякими модельними оцінками, навряд чи сприяє скороченню тіньового сектору тільки шляхом зменшення податкових ставок [3]. За класифікацією Радаєва [10], їх зниження можна віднести до утилітарного підходу, тоді як r можна збільшити шляхом силового впливу. Зрозуміло, доцільнішим є збалансований підхід, який включає обидва із зазначених шляхів.

На підставі наведених міркувань доходимо таких висновків. Якщо розглядати зменшення податкових ставок як інструмент впливу на тіньовий сектор економіки, то важко знайти величину, при якій, скажімо, конвертаційні операції стануть не вигідними. Цілком можливо, що це призведе до надмірного зменшення податкових ставок. Однак існує інший підхід до розрахунку величин оптимальних ставок із точки зору умов оптимального розвитку країни [5, 11]. Не виключено, що в Україні головним фактором при визначенні податкового тиску є прийнятні темпи економічного розвитку за умови виконання бюджетних обмежень. Тобто податковий тиск повинен забезпечити виконання мінімально можливої дохідної частини бюджету, щоб забезпечити максимально можливі темпи розвитку економіки.

ВИПАДОК МАЛОГО ПІДПРИЄМСТВА

Якщо вплив фактора праці на оподаткування розглядати окремо, то податки, сплачені з фонду заробітної плати, матимуть вигляд:

$$T_n = (\tau_3 + \tau_4 - (1 - \tau_3)\tau_2)wL. \quad (20)$$

Тоді величину $\tau_n = \tau_3 + \tau_4 - (1 - \tau_3)\tau_2$ можна вважати фактором (ставкою) оподаткування праці. При цьому враховується, що збільшення фонду заробітної плати зменшує величину податку на прибуток із підприємств. Якщо розглянути залежність діючої ставки оподаткування фонду заробітної плати від ставки прибуткового податку з громадян у нині діючому проміжку (див. графік 1), то величина τ_n при доходах від 171 до 1020 гривень ($\tau_4 = 0.2$) — інтервал, у якому знаходиться величина заробітної плати більшості українських підприємств, — є не дуже значною ($\tau_n = 0.21$). Коли заробітна плата працівників перевищує 1020 гривень, $\tau_n = 0.39$, і, нарешті, при заробітній платі понад 1700 гривень (315 доларів США) оподаткування фонду заробітної плати зростає до 63%.

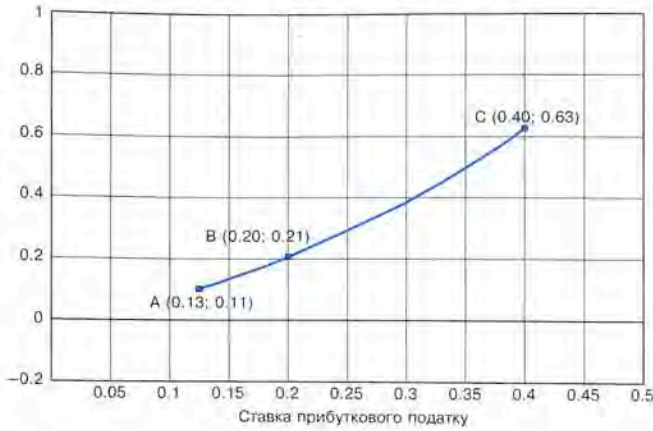
Це дає підстави для певних висновків:

- 1) безпосередньо соціальні платежі не є для підприємців надмірно важкими;
- 2) вага частки соціальних платежів зростає у міру збільшення рівня оплати праці;
- 3) при значному (за стандартами України) рівні оплати праці ставка оподаткування фонду заробітної плати стане надмірною ($\tau_n > 60\%$).

Для великого підприємства величина заробітної плати в обсязі 400—800 гривень вважається достатньою, однак

Графік 1. Фактор оподаткування праці

для малого підприємства, існування якого безпосередньо залежить від якості праці кожного працівника, такий рівень оплати є незадовільним. Річ у тому, що рівень ризику для малого підприємства суттєво вищий. Воно має обмежені фінансові ресурси для компенсації помилкових рішень (наприклад, похибка бухгалтера може призвести до штрафу з боку податкової служби, який перевищує фінансові можливості підприємця). Відтак поряд із офіційною працівникам сплачується тіньова заробітна плата:

$$wL = wL_b + wL_0, \quad (21)$$

де wL_b — тіньова заробітна плата;

wL_0 — офіційна заробітна плата.

Частки тіньової та офіційної зарплати зручно записати так:

$$\begin{aligned} wL_b &= pwL; \\ wL_0 &= (1-p)wL, \end{aligned} \quad (22)$$

де $0 \leq p \leq 1$ — частка тіньової заробітної плати.

Прибуток після оподаткування у цьому разі має вигляд:

$$\begin{aligned} \Phi(L, K, M, M_\phi) &= (APL^\alpha M_1^\beta - wL(1-p)(1+\tau_3) - \\ &- M - M_\phi)(1-\tau_2) - wLp - \frac{(APL^\alpha M_1^\beta - M - M_\phi)\tau_1}{1+\tau_1} + \\ &+ M_\phi(1-r) - (\tau_3 + \tau_4)wL(1-p). \end{aligned} \quad (23)$$

Маргінальна величина прибутку відносно частки тіньової заробітної плати p :

$$\begin{aligned} \frac{\partial \Phi}{\partial p} &= wL(1+\tau_3)(1-\tau_2)wL + wL(\tau_3 + \tau_4) = wL - \\ &- wL\tau_2 + wL\tau_3 - wL\tau_2\tau_3 + wL + wL\tau_3 + \\ &+ wL\tau_4 = wL(2\tau_3 + \tau_4 - \tau_2 - \tau_2\tau_3). \end{aligned} \quad (24)$$

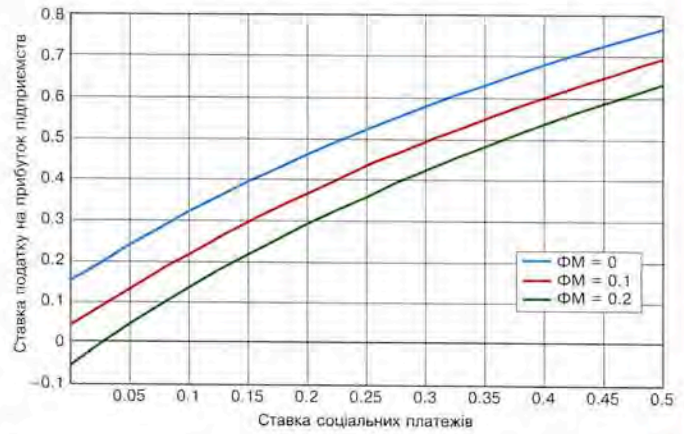
За діючих ставок $\frac{\partial \Phi}{\partial p} > 0$. Це свідчить про існування мотивації до збільшення тіньової частки оплати праці. Зі співвідношення (24) випливає, що при повному переході до тіньової оплати праці власник отримає прибуток у розмірі 58% від фонду заробітної плати при $\tau_4 = 0,2$, і 100% від заробітної плати при $\tau_4 = 0,4$ (найвищої ставки за прибутковим податком громадян).

За діючої системи оподаткування та відносно високої зарплати працівників малих фірм запобігти переходу до тіньової оплати праці важко, оскільки існує суттєва економічна мотивація до виплати значної частини заробітку в "конвертах". При переході на єдиний 13-відсотковий податок із громадян ситуація поліпшується [13]. Розглянемо можливі варіанти співвідношень τ_2 та τ_3 (див. графік

2), за яких зменшиться економічна мотивація до "конвертної" оплати праці.

Величина маргінального доходу вважається сталою.

Графік 2. Залежність величини ставки податку на прибуток підприємств від ставки соціальних платежів

Розглянуто три випадки співвідношення ставок, коли перехід до тіньової оплати заробітної праці:

- ♦ не збільшує прибутку ($\Phi M = 0$);
- ♦ збільшує прибуток на 10% від фонду оплати праці;
- ♦ збільшує прибуток на 20% від фонду оплати праці.

На жаль, перший випадок неможливий, оскільки ставці на прибуток підприємств — 30% — сьогодні відповідає 10-відсоткова ставка соціальних платежів. Реальнішим є випадок, коли $\Phi M = 20\%$, якому відповідають ставка соціальних платежів 20% і ставка податку на прибуток із підприємств 27%.

ВЕЛИЧИНА ЗАГАЛЬНОГО ПОДАТКОВОГО ТИСКУ НА ПІДПРИЄМСТВО

Для порівняння різних варіантів оподаткування важливо знайти єдиний критерій податкового тиску на підприємця. За аналогією з державним податковим тиском (часткою податків у ВВП) визначимо податковий тиск на підприємство як частку сплачених податків у його валовому доході:

$$\tau = \frac{T}{PY}, \quad (25)$$

де $T = T_1 + T_2 + T_3$.

Інші податки, які не залежать від параметрів виробництва, ми не враховуємо. У цьому разі вважатимемо, що підприємець не використовує ніяких схем запобігання сплати податків, а останні розраховуються за діючими процентними ставками. Тоді відповідно до виразів (3, 4, 6):

$$\begin{aligned} \tau &= \frac{1}{PY} ((PY - M\tau_1' + PY\tau_2 - wL(1+\tau_3)\tau_2 - M\tau_2 + \\ &+ wL(\tau + \tau_4')) = (\tau_1' + \tau_2) \left[1 - \frac{M}{PY} \right] + \frac{wL}{PY} (\tau_3 + \tau_4' - \\ &- (1 + \tau_3)\tau_2). \end{aligned} \quad (26)$$

Нехай повна ціна складається з витрат на сировину (M), на працю (wL) та очікуваного прибутку (ΔPY), ресурсні платежі враховуються у вартості сировини. Тоді відносна вартість праці дорівнюватиме:

$$\frac{wL}{PY} = 1 - \frac{M}{PY} - \frac{\Delta PY}{PY}.$$

Після нескладних алгебраїчних перетворень отримаємо:

$$\tau = \frac{wL}{PY} \left[(\tau_1' + \tau_2) \left[1 + \frac{\Delta PY}{wL} \right] + \tau_3 + \tau_4' - (1 + \tau_3)\tau_2 \right]. \quad (27)$$

Згідно з останнім виразом збільшення прибутку до оподаткування ΔPY при фіксованому фонді заробітної плати призводить до зростання податкового тиску.

Розглянемо найпростіший випадок, коли складові ціни дорівнюють одна одній:

$$\frac{wL}{PY} = \frac{M}{PY} = \frac{\Delta PY}{PY} = \frac{1}{3}. \quad (28)$$

Тоді величина податкового тиску відносно валового доходу становитиме приблизно 34%. Якщо розглянути величину податкового тиску відносно прибутку до оподаткування, отримаємо:

$$\tau' = \frac{T}{PY - M - wL}. \quad (29)$$

Шляхом алгебраїчних перетворень знаходимо величину податкового тиску відносно прибутку до оподаткування:

$$\tau' = \tau_1' + \tau_2 + \frac{wL}{\Delta PY} (\tau_3 + \tau_4' + \tau_1' - \tau_3 \times \tau_2). \quad (30)$$

При $wL = \Delta PY$ діючих податкових ставках ($\tau_4 = 0.2$) величина податкового тиску відносно прибутку становитиме приблизно 70%.

Якщо повернутися до сучасних реалій та розглянути результати діяльності кращих вітчизняних підприємств, скажімо, у 2000 році (за валовим доходом, сплаченими податками, прибутком після оподаткування [4]), то виявиться, що чимало з них (див. таблицю 1) не отримують жодних податкових пільг.

Є й інша група підприємств, податкове навантаження на яких становить лише 4–5% від валового доходу та 20–30% від прибутку. До неї входять підприємства гірничо-металургійного комплексу, які отримали значні податкові пільги із середини 1999-го до середини 2001 року, що збереглися і донині. Оскільки податок на прибуток цих підприємств дорівнює 10%, а фонд заробітної плати становить незначний відсоток від вартості продукції, розрахункові величини податкового тиску відносно обох показників (27, 28) відповідають наведеним у таблиці 1. Заробітна плата сплачується за українськими стандартами, а продукція реалізується за цінами світового ринку [2].

За допомогою нескладних розрахунків можна довести, що фонд заробітної плати експортоорієнтованих підприємств становить не більше 10% від їх валового доходу. Крім того, з виразу (20) безпосередньо випливає, що незбалансоване зменшення прибуткового податку з підприємств збільшило податкове навантаження на фонд заробітної плати і, таким чином, природно обмежило її зростання на успішно працюючих підприємствах гірничо-металургійного комплексу. Відомо, що величина сплачених податків для цієї галузі збільшилася за 2000 рік [4], незважаючи на зниження податкових ставок. Якщо розглянути другий показник податкового тиску (відносно прибутку), то значення даного параметра свідчить, що ці підприємства мають змогу оновити основні виробничі фонди. Для них суттєво зменшено також екологічні платежі [2] (низькі екологічні платежі та низька заробітна плата дають можливість встановлювати демпінгові ціни). Сповна наслідки цього кроку можна оцінити лише через кілька років, однак певні результати маємо вже нині:

1. Незважаючи на зменшення податкових ставок, сума

податків, сплачених підприємствами, які взяли участь в експерименті, збільшилася.

2. Завдяки створенню сприятливих умов підприємства гірничо-металургійного комплексу забезпечили приплив валюти, який дав змогу протягом півтора року стабілізувати курс гривні, сплатити державний борг та поповнити резерви НБУ.

3. В інтересах суспільства змінювати податкові ставки необхідно збалансовано.

Із точки зору оптимальності за Парето [1] навряд чи цей експеримент можна вважати успішним, оскільки більшість мешканців відповідних регіонів не отримала від того суттєвих переваг. Але його результати є важливими у плані загального реформування податкової системи.

Очікувані наслідки реформування податкової системи повинні задовольняти таким вимогам:

- 1) сприяти зростанню реальних доходів населення;
- 2) зменшувати мотивацію до використання різних схем ухилення від оподаткування;
- 3) забезпечити достатні податкові надходження для видаткових статей бюджету;
- 4) податкова система має бути збалансованою; головним її пріоритетом є збільшення доходів населення.

МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ПОДАТКОВИХ СТАВОК

Розглянемо різні варіанти оподаткування. Для зменшення ступеня невизначеності вважатимемо, що величина податку на прибуток із фізичних осіб становить 13% [13]. Для визначення решти ставок використаємо умови фіксованих величин податкового тиску відносно валового доходу та валового прибутку. Нехай перша константа дорівнює τ , друга τ' , при цьому виконуються умови $0 < \tau < \tau' < 1$. Позначимо також частку фонду заробітної плати у загальній вартості продукції як m , а відношення прибутку до фонду заробітної плати — k .

$$\frac{wL}{PY} = m < 1; \quad \frac{\Delta PY}{wL} = k > 0.$$

Для розрахунків податкових ставок використовуються такі умови:

$$\begin{cases} m((\tau_1' + \tau_2)(1 + k) + \tau_3 + 0.13 - (1 + \tau_3)\tau_2) = \tau, \\ \tau_1' + \tau_2 + k(\tau_3 + 0.13 + \tau_1' - \tau_3\tau_2) / k = \tau'. \end{cases} \quad (31)$$

При законодавчому визначенні τ та τ' , тобто частки податків у валовому доході та частки податків у валовому прибутку, можна знайти прийнятне співвідношення між основними податковими ставками. За виконання умови $\frac{\tau}{m} = \tau' k$ ці два рівняння стають тотожними, тобто для визначення податкового тиску можна використати будь-яке з них. Для рівних часток складових ціни (28) $[m = \frac{1}{3}; k = 1; 3\tau = \tau']$, що визначає, наприклад, еквівалентність 30-відсоткового податкового тиску відносно прибутку 10-відсотковому податковому тиску відносно валового доходу, у протилежному випадку $[\frac{\tau}{m} \neq \tau' k]$ система (31) не-сумісна, тобто не існує таких поєднань $(\tau_1, \tau_2, \tau_3, \tau_4)$, які б задовольняли обидва рівняння.

Розглянемо варіант під умовною назвою “Яблуко”, який свого часу запропонувала однойменна парламентська фракція: ПДВ = 0 ($\tau_1 = 0$). Визначимо рівень максимального податкового тиску на прибуток у 30%. Ця величина відповідає середньому податковому тиску на підприємства в успішно працюючій гірничо-металургійній галузі (див. таблицю 1). Тоді для прибуткового податку з громадян ($\tau_4 = 13\%$) знайдемо такі можливі варіанти податкових ставок τ_2, τ_3 : $\tau_2 = 8\%$ (ППП) і $\tau_3 = 10\%$ (соціальні платежі).

Таблиця 1. Економічні показники найкращих платників податків за 2000 рік за даними рейтингу 100 провідних компаній України

Порядковий номер	Назва підприємства	1	2	3	4	5	6
		Валовий дохід, млн. грн.	Прибуток після оподаткування, млн. грн.	Сплачені податки, млн. грн.	Прибуток до оподаткування, % (2+3)	Податкове навантаження, % (3/1)	Податкове навантаження, % (3/4)
1	"УКРНАФТА"	2 928.7	991.7	1 575.9	2 567.3	53.8	61.4
2	"УКРТЕЛЕКОМ"	2 918.8	297.9	876.2	1174	30	74.6
3	"ФІЛІП МОРИС — УКРАЇНА", Харків	855.1	96.2	302.6	398.8	35.4	75.9
4	УТЕЛ	1 217.1	301.5	246.7	566.2	21.7	46.2
5	НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ "ЛИБІДЬ", Київ	983.7	10.9	232.7	243.6	23.6	95.5
6**	МАРІУПОЛЬСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМБІНАТ ім. ІЛЛІЧА	5 094.1	719.3	217.1	936.4	4.3	23.2
7	"ЗАХІДЕНЕРГО"	1 125.4	-37.5	202.3	164.8	18	123.2
8	"УКРТАНАФТА"	683.3	7.6	179.9	187.5	26.3	95.9
9**	"ЗАПОРІЖСТАЛЬ"	3554	603.4	179.5	782.9	5.1	22.9
10**	"ЗАПОРІЖКОКС"	961	110.9	160.1	271	16.7	59.1
11	"ДНІПРОЕНЕРГО"	1 770.6	55	159.8	214.8	9.1	74.4
12**	"АЗОВСТАЛЬ"	3 754.5	649.3	158.1	807.4	4.2	19.6
13	"ДОНБАСЕНЕРГО"	2 231.1	1	128.2	129.2	5.7	99.2
14	"КІЇВМІСЬКБУД"	586.7	23.4	102.8	126.2	17.5	81.5
15	"ДНІПРОВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМБІНАТ"	829	38	101.5	139.5	12.2	72.8
16	ОДЕСЬКИЙ ПРИПОРТОВИЙ ЗАВОД	925.3	251.2	97.8	349	10.6	28
17	"УКРПОШТА"	718.2	23.8	74.4	98.2	10.3	75.8
18	ЛИСИЧАНСЬКНАФТО-ОРГСИНТЕЗ	821.7	-50.8	72.7	21.9	8.8	33.2
19**	ІНГУЛЕЦЬКИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ	804.2	4	62.9	66.9	7.8	94
20	"ЗОРЯ", Миколаїв	348.8	114.1	62.8	176.9	18.0	35.5
21	"ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО"	595.9	23.5	60.3	83.8	10.1	72
22	"РОГАНЬ"	184.6	27.5	59.7	87.2	32.3	68.5
23**	АВДІЇВСЬКИЙ КОКСОХІМІЧНИЙ ЗАВОД	810.6	306.3	57.9	364.2	7.1	16
24	"СТИРОЛ"	798.4	130.4	56.5	186.9	7.1	30.2
25	ОДЕСЬКИЙ НАФТОПЕРЕРОБНИЙ ЗАВОД	169.1	29.1	56.5	85.6	33.4	66
26	"ДНІПРОГІДРОЕНЕРГО"	1 770.6	55	52.9	107.9	3	49
27	"МОТОР-СІЧ"	733.2	54.8	52.5	107.3	7.2	48.9
28	ВИДАВНИЦТВО "БЛІЦ-ІНФОРМ"	284.1	45	52	97	18.1	53.6
29*	ПРИВАТБАНК*	849.4	29.7	43.2	340.2	5.1	12.9
30	"КІЇВХЛІБ"	428	7.9	49.1	57	11.5	86.1
31	ПІВДЕННИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ	871.3	60.6	47.9	108.5	5.5	44.1
32**	АЛЧЕВСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМБІНАТ	1 921.6	89.8	43	132.8	2.2	32.4
33	ОДЕСЬКИЙ КОНЬЯЧНИЙ ЗАВОД	169.1	29.1	56.5	85.6	33.4	66
34	"ІТЕРА УКРАЇНА"	704.8	350.1	15.6	365.7	2.2	4.3
35	ПОЛТАВСЬКИЙ АЛМАЗНИЙ ЗАВОД	75.6	24.9	13.2	38.1	17.4	34.6

* Дані за 1999 рік.

** Підприємства гірничо-металургійного комплексу.

Загалом система оподаткування “Яблуко” має такий вигляд: податок на додану вартість дорівнює нулю ($\tau_1 = 0\%$), податок на прибуток підприємств $\tau_2 = 8\%$, соціальні платежі $\tau_3 = 10\%$, прибутковий податок із громадян ($4 = 13\%$) (неоподатковуваний мінімум — 50 грн. [13]).

Якщо законодавчо запровадити податковий тиск відносно прибутку 40%, то 20-відсотковим соціальним платежам відповідатиме 10% податку на прибуток підприємств. ПДВ, як і раніше, відсутній, ППГ = 13% (див. таблицю 2).

Таблиця 2. Можливі варіанти податкових ставок залежно від податкового тиску на прибуток підприємств

Податковий тиск, відсоток	30	30	40	40	50
Ставки податків, відсоток					
Податок на додану вартість	0	0	0	0	5
Податок на прибуток підприємств	8	11	10	15	15
Соціальні платежі	10	10	20	14	14
Прибутковий податок із громадян	13	10	13	13	13

Зазвичай визначення податкового тиску значною мірою залежить від співвідношень витрат на працю, сировину, енергоносії та від ринкового рівня цін (рентабельності виробництва). Таким чином, для встановлення оптимальних податкових ставок необхідно не тільки законодавчо визначити податковий тиск, а й об'єктивно проаналізувати витрати на виробництво окремих галузей.

Розглянемо інший варіант оподаткування — під умовною назвою “Десятина”, який пропонує народний депутат О.Балашов. Вважатимемо, що 10% дорівнює найважливіший податок, оскільки він стосується особистих прибутків: прибутковий податок із громадян $\tau_4 = 10\%$. Тоді 10-процентному рівню соціальних платежів відповідає 11-процентна ставка на прибуток підприємств. ПДВ, як і в попередньому варіанті, відсутній (запровадження ПДВ значною мірою збільшує податковий тиск). Податковий тиск відносно прибутку дорівнює 30%.

Запровадження 5-відсоткового ПДВ стає можливим лише при 50-відсотковому тиску на прибуток підприємств.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто можливості зменшення тіньового сектору економіки ліберальним шляхом, тобто шляхом зменшення податкових ставок.

На основі виведених співвідношень податкових ставок і процентної ставки на конвертування доходимо висновку: важко суттєво зменшити мотивацію до ухилення від сплати податків шляхом конвертування, використовуючи лише зменшення податкових ставок. Можливий варіант розв'язання проблеми — це поєднання ліберального та силового шляхів, коли поряд зі зменшенням податкових ставок зростає ризик діяльності конвертаційних центрів, що впливає на збільшення процентних ставок.

Значну увагу приділено оподаткуванню фонду заробітної плати. При цьому вважається, що підприємець є платником не лише податків, пов'язаних із виробництвом, а й прибуткового податку з громадян, оскільки він повинен забезпечити працівникам рівень доходів, необхідний для виживання. Зроблено висновки про надмірне оподаткування фонду заробітної плати — його рівень становить 50–70%. Це неминує призводити до “конвертної” виплати зарплати на малих підприємствах. Щодо тих підприємств, де “конвертна” оплата праці пов'язана зі значним ризиком, то високий рівень оподаткування фонду заробітної плати спричиняється

до суттєвих негативних наслідків: затримки виплат, низького рівня заробітної плати, що в свою чергу призводить до плинності кадрів, низької рентабельності виробництва і врешті — зменшення прибутків як держави, так і громадян.

На прикладі експериментів у гірничо-металургійному комплексі доведено неефективність незбалансованого зменшення податків. Так, зниження ставки податку на прибуток на 2/3 дало змогу збільшити прибутки, але не сприяло відповідному збільшенню фонду заробітної плати. З другого боку, наслідком зменшення рівня оподаткування у гірничо-металургійному комплексі стало значне зростання податкових надходжень від підприємств галузі.

Для проведення збалансованої податкової реформи пропонується використовувати два кількісних показники податкового тиску щодо валового прибутку. Шляхом законодавчого встановлення цих показників для українських підприємств з урахуванням перспектив їх розвитку можна розрахувати збалансовані процентні ставки за основними податками.

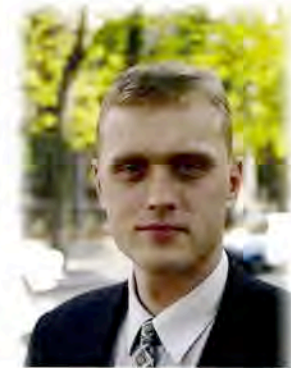
Література.

1. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Д.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора. М.: Аспект Пресс, 1995. — С. 457–460.
2. Баюра Д. Жизнь на полуфабрикатах // Инвестиционная газета. — 2001. — № 22. — С. 47–52.
3. Бродский Б.Е. Теневые структуры и виртуальные “ловушки” модели неформального сектора в переходных экономиках // Экономический журнал ВШЭ. — 2000. — № 4. — С. 433–453.
4. Вовк С. Бюджетные наполнители // Инвестиционная газета. — 2001. — № 22. — С. 35–37.
5. Илларионов А. Уровень государственной нагрузки на экономику и темпы ее развития // Вопросы экономики. — 2000. — № 1. — С. 4–20.
6. Каламбет С.В., Антонов А.В. Удосконалення формування податкової системи // Фінанси України. — 2001. — № 5. — С. 82–86.
7. Ковальчук К.Ф., Рева Т.М. Податковий менеджмент на промисловому підприємстві // Фінанси України. — 2001. — № 5. — С. 87–94.
8. Панченко Г. Мы идем экстенсивным путем // Инвестиционная газета. — 2001. — № 22. — С. 9–12.
9. П'ятаченко Г.О. Удосконалення механізму наповнення доходної частини бюджету // Фінанси України. — 2001. — № 5. — С. 75–77.
10. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в Российской хозяйственной деятельности // Вопросы экономики. — 2001. — № 6. — С. 60–80.
11. Скрипник А. Який він, оптимальний рівень оподаткування? // Вісник НБУ. — 1999. — № 6. — С. 10–12.
12. Скрипник А., Дудко В. Оцінка тіньового сектора економіки України // Вісник НБУ. — 2000. — № 4. — С. 16–19.
13. Скрипник А. Про співвідношення неоподатковуваного мінімуму та ставки на прибуток з громадян України // Вісник НБУ. — 2001. — № 5. — С. 50–53.
14. Шум С. Наш пятый элемент // Инвестиционная газета. — 2001. — № 22. — С. 4–7.
15. International Revenue Service 1995 Data Book // Department of the Treasury. NW Washington. — 1995. — P. 26.
16. Vito Tanzi. Users and abuses of estimates the underground economy // The Economic Journal. — 1999. — V. 109. — P. 338–347.
17. Yakovlev A. “Black Cash” Tax Evasion in Russia: It's form, incentives and consequences at firm level // Europ-Asia studies. — 2001. — № 1. — P. 33–55.

Дослідження

Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні

У пропонованій статті аналізуються детермінанти експортної орієнтації та конкурентоспроможності України з урахуванням впливу міжнародної конкуренції і реальної вартості валюти на експортні потоки

Сергій Кульпінський

Заступник керівника Експертно-аналітичного центру з питань грошово-кредитної політики апарату Ради Національного банку України. Кандидат економічних наук

МОДЕЛЬ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ТОРГІВЛІ

Україна — досить відкрита країна: її експорт становить понад 60% від ВВП. Причому за структурою він доволі однорідний — частка сировини перевищує 70%, на відміну від країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), де вона зменшилася з 20% у 1995 р. до 15% у 2000 р. Це суттєво знижує ціни та наш експортний потенціал. Зазначимо, що в перерахунку на душу населення експорт України вдвічі менший, ніж у Росії, і вдесятеро — ніж в Угорщині. До того ж, його реальна вартість упродовж перехідного періоду не зросла.

Незважаючи на реальну переорієнтацію торговельних потоків щодо інших країн і диверсифікацію експортної структури, інтенсивність торгівлі між Україною та Росією залишається високою. Щоб емпірично визначити, як впливають на торгівлю членство у зонах вільної торгівлі (Україна не є членом Світової організації торгівлі (СОТ) чи Угоди між країнами Центральної Європи про вільну торгівлю CEFTA, на відміну від інших східноєвропейських та балтійських країн) або такі фактори, як роль пільгових торговельних режимів і транспортних витрат, застосовується класична гравітаційна модель. Згідно з нею експорт та імпорт оцінюються за відносною масою країни (тобто величиною номінального ВВП і населення) та відстанню. Відтак очікується, що коефіцієнт відносної маси країни буде позитивним. Це означає, що країна експортує до (або імпортує із) більших за відносною масою країн. Відповідно коефіцієнт щодо відстані очікується негативним, оскільки транспортні витрати негативно впливають на торговельні потоки.

За моделлю, експорт представлятиметься виразом:

$$\ln E_{ij} = \alpha + \beta_1 \ln GDP_j + \beta_2 POP_j + \beta_3 \ln Dist_{ij} + \sum \gamma_k D_{kij}$$

а імпорт —

$$\ln M_{ij} = \alpha + \beta_1 \ln GDP_j + \beta_2 POP_j + \beta_3 \ln Dist_{ij} + \sum \gamma_k D_{kij}$$

де E_{ij} та M_{ij} — вартості експорту країни i до країни j та імпорту країни i з країни j ;

GDP_j — номінальна вартість ВВП країни j ;

POP_j — населення країни j ;

$Dist_{ij}$ — відстань між країнами i та j ;

D_{kij} — фіктивні змінні, якими означено членство i та j у спільній торговій зоні або пільговому режимі торгівлі;

α та $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \gamma_k$ — оцінювані параметри.

Відтак з'ясуємо значення традиційних торговельних парт-

нерів України та партнерів з ЄС. Спочатку оцінюємо загальне рівняння гравітації, в якому змінна населення вилучається, оскільки при розрахунках показники її t -статистики виявляються незначними; крім того, ця змінна охоплює ті ж параметри, що й ВВП, а саме: величину країни — торгового партнера.

Використовуючи метод найменших квадратів, оцінюємо загальне рівняння гравітації для українського експорту та імпорту в 1993—1999 роках. Для оцінки крос-секційної моделі використано: дані Міністерства статистики України щодо експорту й імпорту до/з 26 найважливіших торговельних партнерів із країн колишнього СРСР, ЄС та Східної Європи (протягом 1993—1994 років) і до/з 35 інших країн (протягом 1995—1999 років); дані Світового банку щодо ВВП і населення для всього періоду.

Як і очікувалося (див. таблиці 2, 3, де подано значення маси торговельних партнерів України і торговельних витрат), коефіцієнти щодо відстані є значними й від'ємними. Коефіцієнти щодо ВВП з експортом як з ендогенною змінною із часом зменшуються, що спонукає до тестування з метою з'ясувати, наскільки важливими є режими торгівлі.

Таблиця 1. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для експорту

Рік	Константа	Log (GDP)	Log (відстань)	R ²
1993	19.99 (7.47)*	0.42 (3.41)*	-1.9(-4.88)*	0.4
1994	19.17 (5.43)*	0.3 (2.4)*	-1.22 (-2.78)*	0.4
1995	15.46 (4.91)*	0.37 (3.01)*	-0.92 (-2.21)*	0.42
1996	20.82 (9.48)*	0.17 (1.86)*	-1.01 (-2.71)*	0.2
1997	19.28 (7.14)*	0.2 (1.81)*	-0.88 (-2.14)*	0.16
1998	17.63 (7.66)*	0.24 (2.86)*	-0.77 (-2.51)*	0.27
1999	17.62 (8.12)*	0.22 (2.51)*	-0.72 (-2.55)*	0.22

Таблиця 2. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для імпорту

Рік	Константа	Log (GDP)	Log (відстань)	R ²
1993	16.14 (9.71)*	0.53 (5.05)*	-1.68 (-4.51)*	0.61
1994	13.8 (3.37)*	0.38 (2.38)*	-0.75 (-1.47)**	0.3
1995	18.12 (3.27)*	0.18 (0.86)	-0.71 (-1.37)**	0.1
1996	14.69 (4.93)*	0.4 (3.41)*	-0.91 (-1.71)*	0.32
1997	14.44 (5.28)*	0.43 (3.81)*	-0.95 (1.8)*	0.38
1998	13.96 (4.34)*	0.58 (7.17)*	-1.5 (-3.21)*	0.61
1999	12.27 (4.45)*	0.48 (3.63)*	-0.9 (-1.64)**	0.4

Примітка. У дужках подано гетероскедастично-зважену t -статистику; (*) означає значимість на однопроцентному рівні; (**) — на двадцятипроцентному рівні.

ВПЛИВ ТОРГОВОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ В ЄВРОПІ НА ІНТЕНСИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГІВЛІ

Щоб оцінити інтенсивність торгівлі України з країнами колишнього СРСР і ЦСЄ, введемо у модель фіктивні змінні для обох груп країн (константа вилучається, оскільки в даному разі t-статистика є незначною). Коефіцієнти щодо СНД та ЦСЄ (див. таблиці 3, 4) є доволі високими, причому щодо СНД вони — порівня-

цій світового ринку.

Перелічені вище причини, а також широкі антидемпінгові заходи Європейського Союзу щодо вітчизняного експорту сталі й текстилю, брак законодавчих механізмів експортного стимулювання, високий рівень взаємних тарифів і квот — головні перешкоди до поглиблення торговельних зв'язків між Україною та ЄС.

Результати розрахунків за моделлю свідчать (див. таблиці 5, 6), що коефіцієнти для змінних ЄС є від'ємними і суттєвими протягом усього досліджуваного періоду —

Таблиця 3. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для експорту зі змінними СНД та ЦСЄ

Рік	Log (ВВП)	Log (відстань)	Змінна СНД	Змінна ЦСЄ	R ²
1993	0.91 (14.06)*	-0.96 (-4.13)*	3.03 (7.17)*	2.89 (5.86)*	0.65
1994	0.85 (8.03)*	-0.58 (-1.35)**	2.49 (2.57)*	1.81 (2.07)*	0.2
1995	0.86 (9.76)*	-0.69 (-2.0)*	3.14 (5.77)*	2.43 (4.86)*	0.55
1996	0.86 (16.51)*	-0.75 (-3.81)*	4.21 (14.46)*	2.74 (7.39)*	0.67
1997	0.84 (11.88)*	-0.66 (-2.47)*	3.9 (9.83)*	2.36 (5.22)*	0.5
1998	0.82 (15.9)*	-0.5 (-2.58)*	3.33 (10.16)*	2.07 (6.31)*	0.56
1999	0.77 (14.91)*	-0.38 (-2.01)*	3.19 (9.08)*	2.26 (6.14)*	0.5

Таблиця 4. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для імпорту зі змінними СНД і ЦСЄ

Рік	Log (ВВП)	Log (відстань)	Змінна СНД	Змінна ЦСЄ	R ²
1993	0.93 (14.71)*	-0.95 (-3.98)*	2.64 (8.01)*	2.13 (6.34)*	0.81
1994	0.81 (6.25)*	-0.47 (-0.91)	2.33 (2.63)*	1.63 (2.52)*	0.32
1995	0.77 (6.56)*	-0.54 (-1.24)**	4.04 (4.05)*	3.14 (3.82)*	0.31
1996	0.88 (10.28)*	-0.73 (-2.16)*	3.08 (5.72)*	2.38 (8.53)*	0.6
1997	0.9 (10.08)*	-0.78 (-2.2)*	2.93 (6.36)*	1.98 (5.79)*	0.57
1998	1.03 (13.13)*	-1.28 (-4.17)*	2.7 (6.54)*	1.9 (5.27)*	0.74
1999	0.91 (7.93)*	-0.87 (-1.95)*	2.7 (5.63)*	1.61 (4.93)*	0.55

Примітка. У дужках подано гетероскедастично-зважену t-статистику; (*) — значимість на однопроцентному рівні, (**) — значимість на двадцятипроцентному рівні. ЦСЄ включає країни Балтії, Болгарію, Хорватію, Чехію, Угорщину, Польщу, Румунію, Словаччину та Словенію.

но вищі майже для всього періоду; значними також є коефіцієнти щодо ВВП. Отже, можна стверджувати, що торгівля із цими партнерами залишається для України важливою (внаслідок торгової залежності від Росії та Казахстану, передусім як від постачальників енергії, про що свідчить доволі високий коефіцієнт для імпорту). Значення фіктивного коефіцієнта (додатного в усіх випадках) стосовно країн ЦСЄ свідчить про вищий ступінь їх реінтеграції до ЄС та про брак ефективних законодавчих механізмів для поглиблення торгівлі між ними й Україною.

Значення коефіцієнта щодо СНД можна пояснити високою часткою Росії у торговій структурі. Однією з ознак початку перехідного періоду для більшості країн СРСР була висока частка бартеру в торговельних операціях. Незважаючи на те, що вона зменшилася майже до 10%, урахування частки бартерних операцій між Україною і Росією щодо нафти та газу могло б підвищити цей коефіцієнт.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ТОРГІВЛІ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Через недостатнє інвестування української промисловості питома вага працемістких товарів у вітчизняній експортній структурі підвищилася, тоді як у більшості країн ЦСЄ, які переорієнтували свою промисловість на капіталомісткі товари, знизилася. Брентон (1998) показав, що порівняно з 1980-ми роками частка продукції, чутливої до кон'юнктурних коливань, в експорті Болгарії та Угорщини до ЄС зменшилася. В українському ж експорті до ЄС більш як 50% становить продукція, попит на яку є доволі чутливим, що ставить нашу країну в залежність від

тобто про низьку ефективність торгівлі України з Європейським Союзом. Законодавче підґрунтя співробітництва України з ЄС базується на Угоді про партнерство і співробітництво 1994 року, якою передбачено (стаття 49) принцип вільної конкуренції між компаніями. Проте на практиці торгівля залишається малоефективною через антидемпінгові заходи Євросоюзу щодо України, од-

Таблиця 5. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для експорту зі змінною ЄС

Рік	Log (ВВП)	Log (відстань)	Змінна ЄС	R ²
1993	0.97 (14.79)*	-0.74 (-3.22)*	-3.28 (-7.57)*	0.64
1994	0.94 (8.99)*	-0.53 (-1.44)**	-3.77 (-5.5)*	0.46
1995	0.88 (8.41)*	-0.35 (-0.96)	-3.01 (-5.05)*	0.5
1996	0.84 (12.57)*	-0.14 (-0.65)	-3.43 (-7.81)*	0.38
1997	0.81 (10.43)*	-0.08 (-0.31)	-3.19 (-7.04)*	0.35
1998	0.79 (12.52)*	-0.09 (-0.04)	-2.74 (-7.97)*	0.4
1999	0.77 (12.79)*	0.01 (0.08)	-2.83 (-7.32)*	0.4

Таблиця 6. Результати розрахунків за гравітаційною моделлю для імпорту зі змінною ЄС

Рік	Log (ВВП)	Log (відстань)	Змінна ЄС	R ²
1993	0.97 (13.79)*	-0.74 (-3.01)*	-2.63 (-7.89)*	0.8
1994	0.88 (6.92)*	-0.37 (-0.81)	-3.32 (-5.51)*	0.44
1995	0.81 (6.54)*	-0.12 (-0.28)	-3.94 (-3.99)*	0.29
1996	0.89 (8.81)*	-0.38 (-1.01)	-2.76 (-6.39)*	0.5
1997	0.9 (8.77)*	-0.4 (-1.04)	-2.56 (-6.47)*	0.53
1998	1.93 (12.25)*	-0.93 (-3.11)*	-2.4 (-6.31)*	0.71
1999	0.89 (6.97)*	-0.46 (-0.96)*	-2.21 (-5.56)*	0.5

Примітка. У дужках подано гетероскедастично-зважену t-статистику; (*) — значимість на однопроцентному рівні; (**) — значимість на двадцятипроцентному рівні.

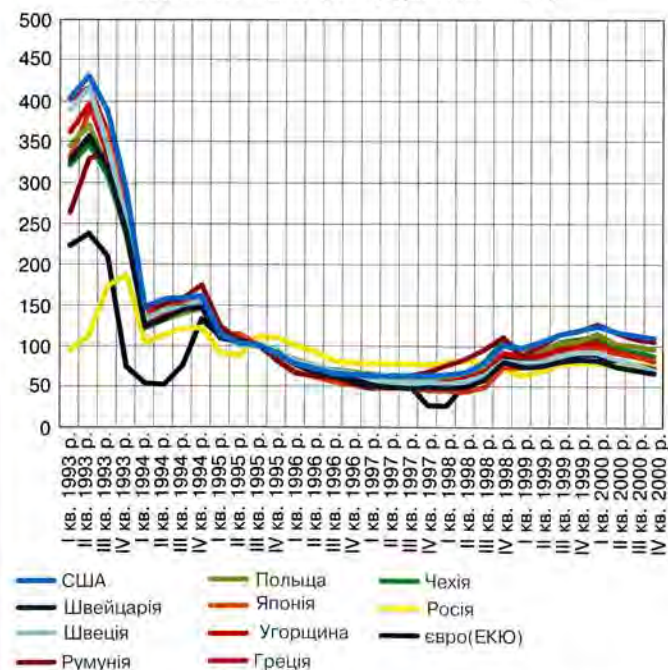
норідність вітчизняного експорту до ЄС, обмеженість торгового партнерства (крім Німеччини та Італії, з найбільших країн ЄС з нами майже ніхто не торгує). Про це недвозначно свідчать значення коефіцієнтів змінних щодо ЄС. Нестабільність коефіцієнтів щодо ВВП доводить, що в 1993—1999 роках у структурі торгівлі України відбувалися суттєві коливання.

ВПЛИВ ВАЛЮТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗРОСТАННЯ ЕКСПОРТУ

Щоб визначити, які фактори впливають на попит на вітчизняний експорт, необхідно зважити конкурентоспроможність української продукції. За монетарною теорією міжнародної торгівлі, до підвищення попиту на продукцію певної країни спричиняється номінальна девальвація її національної валюти. Проаналізуємо, як змінювалася реальна вартість українських грошей. Перші роки перехідного періоду характеризувалися зростанням інфляції та високим рівнем доларизації економіки, який у періоди стрімкої девальвації гривні сягав 50%. Цінова конкурентоспроможність залежить не лише від оцінки валюти даної країни на зовнішніх валютних ринках, а й від її відносної ціни та позиції вартості.

Розрахуємо індекс реального ефективного обмінного курсу (РЕОК). Валютний курс (у гривнях за одиницю іноземної валюти) перераховуватимемо до бази 1995, яка дорівнюватиме 100. Цей номінальний валютний курс помножимо на індекс споживчих цін (ІСЦ) відповідного торгового партнера, потім поділимо на ІСЦ в Україні; обидва перерахуємо до бази 1995. Із розрахунків випливає (див. графік 1), що протягом 1993—2000 років реальний валютний курс гривні суттєво знизився. Комбінований РЕОК — це середній геометричний індекс курсів гривні щодо валют 22 країн (для яких знайдено дані на весь період, що розглядається), де за вагу береться частка кожної із цих країн в українському експорті. За браком даних

Графік 1. Реальні ефективні валютні курси гривні щодо валют інших країн (курс 1995 = 100)¹

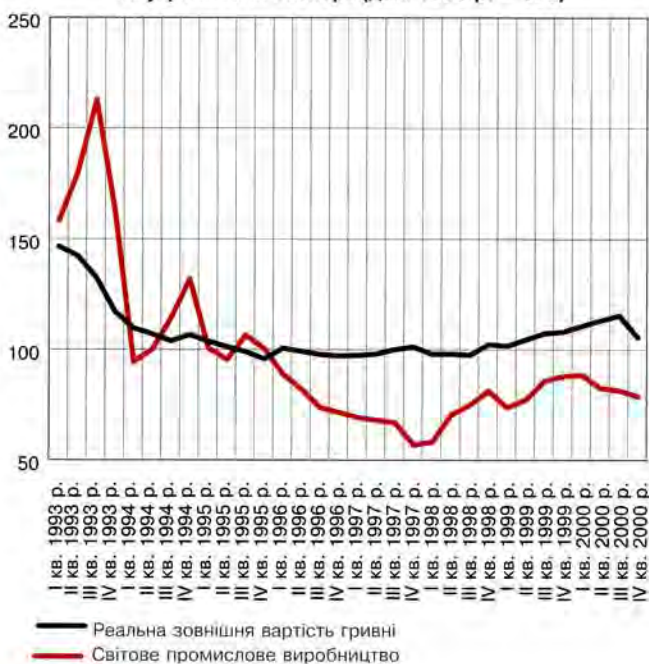
¹ Підрахований як номінальний валютний курс (одиниць гривень за одиницю іноземної валюти), скоригований з урахуванням відношення іноземного індексу споживчих цін до українського.

ступінь репрезентації сягає 55%. За визначенням, очікується позитивний вплив експорту на РЕОК.

Іншим фактором, який потребує оцінки, є світове промислове виробництво. Ми використовуємо цей показник замість ВВП передусім тому, що це дає змогу пояснити, чому відбуваються зміни в експорті. В іноземному виробництві українські товари використовуються як сировина, оскільки попит на них формується з огляду не лише на їх відносну ціну, а й на рівень виробництва у світі, який служить параметром переміщення функції попиту. За постійних прибутків і стандартних припущень стосовно взаємозамінності українських товарів і товарів іноземних партнерів еластичність експорту щодо світового виробництва мала б наближатися до одиниці. Однак у процесі глобалізації економіки експорт перевищує промислове виробництво. В розрахунках ми використовували дані для найважливіших торгових партнерів України з СНД, ЦСЄ, ЄС та деяких інших країн².

Щоб увести в модель світове промислове виробництво (СПВ), необхідно було розраховувати його індекс. Для цього визначили частку кожної країни в українському експорті, використовуючи сезонно зважені квартальні спостереження (від першого кварталу 1993 р. до четвертого кварталу 2000 р.) змін промислового виробництва у 24

Графік 2. Фактори впливу на український експорт (дані 1995 р. = 100)

країнах³. Затим розраховували коефіцієнти репрезентації, підсумовували добуток кожного із цих коефіцієнтів на відповідне спостереження для кожної країни і ділили його на 100.

Розрахунки свідчать (див. графіки 1 і 2), що реальна ре-

² Країни, які використовуються для побудови індексу СПВ: Австрія, Бельгія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Великобританія, США.

³ Країни, які використовуються для побудови індексу РЕОК: Австрія, Бельгія, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Японія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Великобританія, США.

⁴ Дані МВФ: IFS 2001 (CD ROM).

вальвація гривні у перехідний період була нижчою від рівня промислового виробництва торгових партнерів України.

Оцінка моделі коригування похибок (ЕСМ) для України

Щоб оцінити вплив реальної вартості валюти та динаміки світового виробництва на динаміку експорту, використаємо модель коригування похибок. Передбачається, що ця модель описуватиме зміни ендогенної змінної навколо її довготривалої тенденції і коригування похибок, які є похибками рівноваги в коінтеграційній моделі (Грін). Ми регресуємо індекс реального українського експорту (сезонно скоригований) щодо СПВ та РЕОК і оцінюємо таке рівняння:

$$dlog(x) = c_0 + c_1 \log(x(-1)) + c_2 \log(ipa(-1)) + c_3 \log(reer(-1)) + c_4 dlog(x(-1)) + c_5 dlog(x(-2)) + c_6 dlog(ipa) + c_7 dlog(ipa(-1)) + c_8 dlog(ipa(-2)) + c_9 dlog(reer) + c_{10} dlog(reer(-1)) + c_{11} dlog(reer(-2)) + v,$$

де *ipa* — індекс промислового виробництва за кордоном;
x — реальний експорт;
reer — реальний ефективний обмінний валютний курс;
v — стандартна похибка.

Оцінюємо рівняння, використовуючи модель коригування похибок (ЕСМ). Вилучивши з нього всі лагові коефіцієнти, що є незначними, з урахуванням F-тесту одержимо:

$$dexp = -0.24 [\ln(exp(-1)) - 1.01 \ln(ira(-1)) - 0 reer] + (-2.68) (2.7) + 0.83 \ln dipa - 0.14 \ln dreer_{t-2} + v. (2.2) (-1.56)$$

Довгострокова еластичність експорту як частка від ділення коефіцієнта *ipa*(*t* - 1) на коефіцієнт навантаження дорівнює 1.01. Тобто зі зростанням індустріального виробництва за кордоном на 1% український експорт збільшується на 1.01%, а реальна девальвація гривні на 1% призводить до зменшення реального експорту на 0.24% у довгостроковому періоді. Незважаючи на те, що розрахунок проведено за даними для короткострокового періоду, його результати дають змогу пояснити деякі типові риси українського експорту, а саме: довгострокову еластичність виробництва, низьку чутливість валютного курсу, що свідчить про вже згадану високу частку сировини в експортній структурі та короткострокову реакцію на зміни у світовому виробництві.

У цій характеристиці нульова гіпотеза про відсутність коінтеграційного зв'язку відкидається щонайменше на 25-відсотковому рівні значимості⁴. Довгостроковий коефіцієнт РЕОК є незначним і тому вилучається з моделі. З технічних причин ми вводимо фіктивну змінну для другого кварталу 2000 року (*dum* 002). Через низький рівень значимості тесту на коінтеграцію та неможливість з'ясувати суттєвий вплив валютного курсу, фіксуємо коефіцієнт щодо індексу промислового виробництва за кордоном на одиниці, тобто *ipa*=1. Імовірність нульової гіпотези рівності коефіцієнтів для експорту та СПВ становить (за тестом Уолда) 0.3. Оцінка зафіксованої моделі дає такі результати⁵:

⁴ Згідно з Банджері (1998) критичне значення для ЕСМ без урахування часового тренду з 25 спостереженнями і 2 регресорами становить -2.60 на 25-відсотковому і -3.24 — на 10-відсотковому рівнях значимості.

⁵ У цій зафіксованій моделі довгостроковий коефіцієнт РЕОК і t-статистика розраховуються із перетворення Бьютлі (Hansen, 1993) рівняння коригування похибок з використанням двостадійного методу найменших квадратів.

$$dexp = -0.24 [\ln(exp(-1)) - 0.05 \ln(ipa(-1))] + (-2.91) (4.23) + 0.95 dlog ipa(-1) + 0.12 dlog(reer_{t-2}) - 0.14 dum 002 + v. (2.69) (-1.61) (-2.27)$$

Значення t-статистики коефіцієнта навантаження, який можна використати для перевірки гіпотези про існування довготривалого економічного зв'язку, є в даному разі вищим за абсолютним значенням, але нульову гіпотезу про відсутність коінтеграційного зв'язку не можна відхилити на 10-відсотковому рівні. З огляду на невеликий ряд спостережень можна очікувати, що зв'язок із часом стає чіткішим. Коефіцієнт навантаження (-0.24) вказує на те, як швидко коригуються відхилення реального експорту від їх довготривалої тенденції. (Інші важливі ознаки зафіксованої моделі див. у таблиці 7).

Експортну динаміку країни можна пояснити, аналізуючи реальну вартість грошей і динаміку світового промислового виробництва. Після періоду гіперінфляції внаслідок обмежувальної грошово-кредитної політики в Україні протягом 1993—1999 років було досягнуто стабілізації.

Таблиця 7. Статистичні характеристики моделі

Параметр	Значення (початкова модель)	Значення (кінцева модель)
R2 (скоригований)	0.55 (0.25)	0.41 (0.31)
Стандартна похибка регресії	0.07	0.06
Статистика Дурбін-Уотсона	1.69	1.38
LM-тест на кореляцію першого порядку	[0.31]	[0.05]
LM-тест на кореляцію четвертого порядку	[0.7]	[0.29]
Тест Уайта на гетероскедастичність	[0.31]	[0.15]
Тест Жаркі-Бера на нормальність розподілу	0.52	0.59

Примітка. У квадратних дужках зазначено ймовірності.

Зауважимо, що одержані результати значною мірою визначаються високою часткою Росії у торговельних відносинах з Україною, і через її високу частку в індексі залежать від повільнішого зростання індексу світової промислової продукції.

ВИСНОВКИ

При значному обсязі українського експорту його структура є досить однорідною, а торгова подібність — високою. Чутливий до коливань експорт сировини має тенденцію до зростання. Оцінка гравітаційного рівняння для вітчизняної торгівлі незаперечно свідчить про незначну порівняно з європейською відкритість економіки та інерційну залежність України в торговельних відносинах.

Як впливає з аналізу розрахунків РЕОК, перехідний період характеризувався високою реальною ревальвацією гривні. Це, однак, суттєво не вплинуло на український експорт, не надто чутливий до цінних коливань унаслідок міцних торговельних зв'язків із Росією.

Незважаючи на короткий ряд спостережень, можна

зробити висновок, що існує коінтеграційний зв'язок між експортом, РЕОК і світовим промисловим виробництвом з єдиною еластичністю.

***

Висловлюю подяку Хуберту Штраусу за допомогу в підготовці статті.

Література.

1. Banerjee A., Dolado J.J., Mestre R. *Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single-Equation Framework* // *Journal of Time Series Analysis*. — 1998. — № 19(3). — P. 267—283.
2. Brenton P., Di Maura F. *Trade in sensitive Industrial Products between EU and the CEECs: A Potential Yet to be Fulfilled*. — CEPS working document #119. — Brussels, 1998.
3. Brenton P., Gros D. *Trade Reorientation and Recovery in Transition Economies*. — CEPS working document #109. — Brussels, 1997.

4. Cheikbossian G., Maurel M. *The New Geography of Eastern European Trade*. — Centre National de la Recherche Scientifique. — Paris, 1997.
5. Fidrmuc J. *Integration, disintegration and trade in Europe: evolution of trade relations during the 1990s*. Center for Economic Research. — 2000. — № 2000—12.
6. Greene W. *Econometric Analysis*. Prentice-Hall International. — London, 1997.
7. Hansen G. *Quantitative Wirtschaftsforschung*. — Muenchen, 1993.
8. Strauss H. *Eingleichungsmodelle zur Prognose des deutschen Aussenhandels*. Kieler Arbeitspapier Nr.987. — Institut fuer Weltwirtschaft. — Kiel, 2000.
9. Thoenig M., Verdier T. *Trade-induced technical bias and wage inequalities: a theory of defensive innovations*. — CEPR Discussion Paper. — London, 2000.
10. *Ukrainian Economic Trends*. — Kiev: UEPLAC. — February 2001.
11. Van Selm, Gijsbertus. *Gravity Model of the Former Soviet Union*. — University of Groningen, 1993.

Церковні нагороди керівникам НБУ

15 березня 2002 року Предстоятель Української православної церкви Блаженніший митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) вручив найвищі церковні нагороди першим особам Національного банку.

Голову НБУ В.С.Стельмаха нагороджено орденом святого рівноапостольного князя Володимира другого ступеня (орденом третього ступеня Голову НБУ відзначено 2001 року), а першого заступника Голови НБУ А.В.Шаповалова — орденом князя Володимира третього ступеня.

Орден святого рівноапостольного

Вручення В.С.Стельмаху ордена святого рівноапостольного князя Володимира другого ступеня.

князя Володимира засновано 1999 року як найвищу відзнаку Української православної церкви на честь хрестителя Русі рівноапостольного князя Володимира.

При врученні нагороди митрополит Володимир зазначив, що вона вручається за вагомий внесок у справи доброчинності та активні соціально-економічні проекти.

Орденом святого рівноапостольного князя Володимира третього ступеня нагороджується перший заступник Голови НБУ А.В.Шаповалов.

Якби Володимиру Стельмаху знову довелось обирати свій шлях у житті, він, безперечно, знову взяв би із собою в дорогу свою улюблену роботу — банк. Не кожному в житті випадає така доля: раз і назавжди, ще в юності, серед тисяч професій вгадати свою. Володимир Стельмах сорок років тому прийшов працювати в банк і більше ніколи йому не зраджував.

Сьогодні над Україною яскраво сяє зірка Банкіра з великої літери — Голови Національного банку Володимира Стельмаха. У день народження своєї мрії серед найближчих колег, співро-

бітників НБУ, він справді щасливий. І не приховує, що його мрія — досі в польоті: Володимир Стельмах усією душею бажає нашій рідній Україні достойного, заможного життя, щастя, до-

бробуту, процвітання. Задля цього він і живе, задля цього доля обрала його керівником центрального банку держави.

НУМІЗМАТИКА І БОНІСТИКА

Монети України

Про введення в обіг ювілейної монети “Микола Лисенко”

Національний банк України 26 березня 2002 р. ввів у обіг ювілейну монету номіналом 2 гривні “Микола Лисенко”, присвячену 160-річчю від дня народження видатного українського композитора, засновника української класичної музики, піаніста, педагога, хорового диригента, громадського діяча, етнографа Миколи Віталійовича Лисенка, який народився в с. Гриньках на Полтавщині. Значення творчості композитора в історії вітчизняної музики виняткове. Він автор дев’яти опер (“Наталка Полтавка”, “Тарас Бульба”, “Енеїда”, “Різдвяна ніч”, “Утоплена”, “Коза-дереза” та інших), багатьох інструментальних та хорових творів, під його безпосереднім впливом сформувався плеяда талановитих українських композиторів, серед яких — К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, С. Людкевич, Л. Ревуцький та інші.

Монету виготовлено з нейзильберу.

Діаметр монети — 31,0 мм, вага — 12,8 г, якість виготовлення — звичайна, тираж — 30 000 штук. Гурт монети — рифлений.

На лицьовому боці (аверсі) монети зображено нотний уривок із композиції “Молитва за Україну” (1885 р.), над яким розміщено малий Державний герб України; вгорі — напис по колу: **УКРАЇНА**, внизу — стилізовані квітки й написи: **2 / ГРИВНІ / 2002** та логотип Монетного двору НБУ.

На зворотному боці (реверсі) монети зображено портрет Миколи Лисенка, по колу — написи: **МИКОЛА ЛИСЕНКО** (праворуч) та роки життя **1842 — 1912** (ліворуч).

Художники — Лариса Корень, Микола Кочубей. Скульптори — Володимир Дем’яненко, Володимир Атаманчук.

Ювілейна монета номіналом 2 гривні “Микола Лисенко” є дійсним платіжним засобом України й обов’яз-

кова до приймання за її номінальною вартістю без будь-яких обмежень до всіх видів платежів, а також для зарахування на розрахункові рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Вексельний обіг і деякі питання регулювання банківської діяльності: практичні правові аспекти

Фахівці юридичного департаменту Національного банку України підготували черговий номер інформаційного довідника з правових питань банківської діяльності. Подаємо деякі відповіді на запитання банків, бюджетних установ та організацій, органів влади, комерційних структур щодо порядку застосування окремих положень нормативно-правових актів із питань вексельного обігу, використання платіжних карток, інспекційних перевірок, порядку застосування до банків письмових застережень тощо. Гадаємо, шановні читачі, ця інформація буде для вас корисною.

Чи можна оформити векселями дебіторську заборгованість за наданими банком кредитами та відсотками за ними?

Згідно зі статтею 4 Закону “Про обіг векселів в Україні” видавати переказні та прості векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Тобто нормами цього закону заборонено випуск “безтоварних векселів”, у тому числі й банківських.

У пункті 5 статті 1 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” зазначено, що фінансові послуги — це операції з фінансовими активами, які здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб (а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів) з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Отже, надання банківського кредиту слід вважати послугою, а сплату відсотків за користування кредитом — платою за послугу. Тому законодавчих перешкод для оформлення сплати відсотків векселями немає.

Водночас необхідно звернути увагу на таке: оскільки прийняття будь-яких векселів створює додаткові ризики для банку, при проведенні операцій з векселями слід дотримуватися вимог Положення “Про операції банків з векселями”, затвердженого постановою Правління НБУ від 28.05.1999 р. № 258. Зокрема, банк повинен ретельно вивчати фінансовий стан, кредитоспроможність платників за векселями та зобов'язаних за векселями осіб, з якими він укладає угоди про проведення операцій.

У яких випадках банки зобов'язані ідентифікувати осіб, які здійснюють розрахунки з використанням платіжних карток?

Відповідно до частини 1 статті 64 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банкам заборонено вступати у договірні відносини з анонімними особами. У частинах 2 та 7 цієї статті зазначено, в яких випадках банки зобов'язані проводити ідентифікацію, та випадки, коли її проведення є не обов'язковим.

У прийнятому 5 квітня 2001 року Законі “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” (стаття 1, пункт 1.27) дається поняття платіжної картки як “спеціального платіжного засобу у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку платіжкової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором”.

Основним нормативним документом, який регламентує порядок емісії та використання платіжних карток на території України, є Положення “Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням”, затверджене постановою Правління НБУ від 27.08.2001 р. № 367. Згідно із цією постановою платіжна картка є власністю емітента, надається клієнту і використовується ним або його довіреною особою відповідно до

умов договору з клієнтом про відкриття картрахунку. Вона має містити реквізити, які дають змогу ідентифікувати її власника.

Отже, банки можуть і зобов'язані ідентифікувати всіх осіб, які здійснюють значні та/або сумнівні й інші передбачені законом операції, незалежно від того, за допомогою якого платіжного засобу вони проводяться.

Роз'ясніть, будь ласка, положення Закону України “Про банки і банківську діяльність” стосовно операцій сумнівного характеру.

Згідно зі статтею 62 “Порядок розкриття банківської таємниці” Закону України “Про банки і банківську діяльність” (надалі — Закон) “положення цієї статті не поширюються на випадки повідомлення банками відповідно до законодавства про операції, що мають сумнівний характер, та інші передбачені законом випадки повідомлень про банківські операції спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю”.

Стаття 64 Закону розкриває характер та обсяг інформації стосовно клієнта і його операцій, що носять сумнівний характер або є значними. Щодо клієнта банку, то інформація, викладена у повідомленні, повинна бути достатньою для ідентифікації уповноваженими органами юридичної або фізичної особи, яка здійснила такі операції.

У частині 3 статті 64 визначено межі сум, при перевищенні яких операція вважається значною, а в частині 4 цієї ж статті розкрито поняття сумнівних операцій. Роз'яснення щодо виконання норм статті 64 Закону Національний банк України виклав у своєму листі від 19.04.2001 року

№ 18-112/1467-2599 наголосивши, що обов'язок банку полягає в тому, щоб ідентифікувати осіб, які здійснюють операції, визначені Законом як значні та/або сумнівні, та направляти цю інформацію спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю.

Проте в кожній конкретній ситуації при визнанні операції сумнівною банк повинен виходити з того, чи відповідає характер здійснюваної операції її кінцевим результатам, а також чи існує зв'язок між здійснюваною операцією та характером діяльності, фінансовим станом клієнта, а також регулярністю проведення ним операцій за рахунком.

Оскільки Законом України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" не визначено механізм і форму повідомлення банками інформації щодо здійснення їх клієнтами значних та/або сумнівних операцій, НБУ до врегулювання цього питання в установленому порядку рекомендував банкам надавати таку інформацію спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України обласного рівня за місцезнаходженням банку у довільній формі.

Щодо обсягу інформації, яку повинні повідомляти банки, згідно з частиною 6 статті 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність" органам, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, визнаним такими Законом України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", то в частині 8 статті 62 Закону прямо зазначено, що такі відомості можуть містити банківську таємницю, зокрема й відомості про третіх осіб, пов'язаних зі значними та/або такими, які носять сумнівний характер, операціями клієнта.

Які повноваження мають працівники Національного банку України, що проводять інспекційну перевірку?

Відповідно до частини 4 статті 71 Закону України "Про банки і банківську діяльність" (надалі — Закон) "банки зобов'язані забезпечити інспекторам Національного банку України та іншим уповноваженим ним особам вільний доступ до всіх документів та інформації. Тому всі службовці Національного банку, які проводять інспекційну перевірку, мають рівний

доступ до всіх документів банку.

У частині 7 статті 71 Закону та частині 1 статті 57 Закону "Про Національний банк України" зазначено, що для здійснення своїх повноважень щодо нагляду Національний банк України має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність та пояснення з окремих питань діяльності банку. Оскільки службовці Національного банку при проведенні інспекційної перевірки безпосередньо здійснюють функцію НБУ щодо нагляду за діяльністю комерційних банків, останні зобов'язані безоплатно надавати уповноваженим працівникам Національного банку України інформацію про свою діяльність, у тому числі й ту, яка становить банківську таємницю.

Під інформацією згідно зі статтею 1 Закону України "Про інформацію" розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі й навколишньому природно-мужовому середовищі.

Статтею 27 цього закону визначено документ як передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання та поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Отже, інформація, на безоплатне отримання якої службовці Національного банку мають право при здійсненні ними своїх службових обов'язків із нагляду за діяльністю банків, може мати документальну форму.

У ході інспекційних перевірок банків службовці НБУ керуються як законодавчими актами, так і актами Національного банку, виданими на підставі й на виконання законів та інших нормативно-правових актів, що регламентують порядок їх проведення, згідно з якими вони мають право на безоплатне отримання як оригіналів, так і копій документів, у тому числі й тих, які становлять банківську таємницю.

З метою збереження банківської таємниці статтею 61 Закону банки зобов'язано здійснювати організацію спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю. Отже, банкі зобов'язані надавати інспекторам Національного банку будь-які документи, в тому числі і ті, які становлять банківську таємницю, а службовці Національного банку, при необхідності, мають право на отримання їх копій. Але порядок надання таких документів та їх копій повинен бути встановлений нормами

внутрібанківського діловодства.

При цьому слід мати на увазі, що статтею 62 Закону встановлено, що **обмеження стосовно отримання інформації, яка містить банківську таємницю, передбачені цією статтею, не поширюються на службовців НБУ або уповноважених ними осіб, котрі в межах повноважень, наданих Законом "Про Національний банк України", здійснюють функції банківського нагляду або валютного контролю.**

З іншого боку, згідно зі статтею 66 Закону "Про Національний банк України" службовцям НБУ забороняється розголошувати інформацію, що становить службову таємницю або має конфіденційний характер і стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Усі службовці Національного банку при прийнятті їх на роботу підписують зобов'язання про нерозголошення відомостей, які стали їм відомими в ході виконання ними своїх службових обов'язків, та попереджаються, що за розголошення або втрату документів, які становлять банківську таємницю, вони несуть відповідальність згідно із законодавством.

Крім того, статтею 61 (частина 4) Закону передбачено, що в разі заподіяння банку чи його клієнту збитків унаслідок витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважено здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

Який порядок застосування територіальними управліннями НБУ такого заходу впливу щодо банків як письмове застереження?

Згідно із пунктом 5 Постанови Правління НБУ "Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства" від 28.08.2001 року № 369, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 27.09.2001 року за № 845/6036, яка є нормативно-правовим актом Національного банку України, такий захід впливу як письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, скорочення невинуватених витрат банку, зниження надміру високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій застосовується територіальними управліннями НБУ за поданням

банківського нагляду цих управлінь або на пропозицію інших їх структурних підрозділів.

У пункті 1.3 Положення “Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства” зазначено, що письмове застереження на рівні територіальних управлінь підписується керівником (його заступником) територіального управління НБУ.

Отже, письмове застереження готується тими структурними підрозділами територіального управління, які виявили порушення, підписується його керівництвом та видається банкам.

Згідно з пунктом 1.6 зазначеного положення контроль за виконанням банком вимог, які містяться у письмовому застереженні, здійснює відповідне територіальне управління НБУ або відповідний структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату.

Як здійснюється часткова компенсація ставок за кредитами комерційних банків, наданими підприємствам агропромислового комплексу?

Постановою Кабінету Міністрів України “Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу” від 27.01.2001 року № 59 визначено розмір компенсації, порядок його погодження, процедуру її отримання та порядок надання.

Так, пунктом 4 постанови передбачено, що в кредитних угодах, укладених позичальниками і банками, окремо визначається розмір часткової компенсаційної плати за користування кредитами комерційних банків, який відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету. При цьому зазначено, що Державне казначейство спрямовує кошти на здійснення часткової компенсації за вказаними кредитами комерційним банкам, що надали кредити.

Міністерство фінансів України як центральний орган державної виконавчої влади, який здійснює загальне керівництво у сфері державного фінансування та організує виконання держбюджету за доходами й видатками, розглянуло питання про часткове відшкодування плати за користування кредитом і листом від 26.03.2001 р. № 033-26/13-2100 повідомило, що згідно з діючим по-

рядком часткова компенсація ставки за користування кредитами комерційних банків має бути перерахована виключно відповідним комерційним банком, позичальник же повинен сплатити решту, що має бути відображено в угоді про отримання кредиту.

Отже, встановлений чинним законодавством механізм часткової компенсації сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу за рахунок державного бюджету плати за користування кредитами не передбачає її надання безпосередньо позичальникам або банкам-кредиторам для подальшого перерахування позичальникам.

Чи потрібна згода НБУ як заставодержателя на здачу в оренду майна банку “Україна”?

Статтею 91 (пункт 7) Закону України “Про банки і банківську діяльність” (надалі — Закон) визначено, що з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора скасовуються арешт, накладений на майно банку (у тому числі на власні кошти установи на її рахунках) та інші обме-

ження щодо розпорядження його майном.

Отже, передбачене Законом “Про заставу” та відповідними договорами застави обмеження прав заставодавця — банку “Україна” в частині отримання згоди заставодержателя — Національного банку на передачу в оренду майна банку скасовано із часом прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора.

У пункті 6 статті 91 Закону зазначено, що укладення угод, пов'язаних із відчуженням чи передачею майна банку третім особам, допускається в порядку, передбаченому цим Законом.

Аналіз змісту пункту 2 статті 92 Закону, яким визначено, що ліквідатор виконує функції з управління та розпорядження майном банку, врахування мети ліквідатора щодо поповнення накопичувального рахунку для якомога повнішого задоволення вимог кредиторів банку та обмеження процедури ліквідації трьома роками дають підставу вважати, що ліквідатор має право самостійно приймати рішення про передачу майна банку “Україна” в оренду з дотриманням вимог чинного законодавства України.

УКРАЇНСЬКА ФІНАНСОВО-БАНКІВСЬКА ШКОЛА

при Київському національному економічному університеті

Державна акредитація 4 рівня (ліцензія АА № 233159).

• Очно-заочна МАГІСТРАТУРА за програмами:

- ◆ “Банківський менеджмент”
- ◆ “Фінансовий менеджмент”
- ◆ “Страховий менеджмент”.

Тривалість навчання 1–2 роки

(залежно від базової вищої освіти).

Диплом магістра — від імені КНЕУ.

• КВАЛІФІКАЦІЙНА ПІДГОТОВКА:

- ✓ ВАЛЮТНИХ ДИЛЕРІВ,
- ✓ ОЦІНЮВАЧІВ за програмами ФДМ:
- ◆ оцінка нерухомого майна, в т. ч. земельних ділянок;
- ◆ оцінка землі.

• ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ:

- ◆ касирів із визначення фальшивих грошей.

Вул. Дегтярівська, 49 - Г, м. Київ, 03113.

Тел./факс: (044) 456-32-93; 241-75-52; 441-76-43.

E-mail: ufbs@ufbs.kiev.ua.

www.ufbs.kiev.ua

Ганна Карчева

Начальник управління економічного аналізу та звітності генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України. Кандидат економічних наук

Як свідчить досвід, прийняття адекватного та зваженого рішення залежить не лише від оперативного аналізу поточної ситуації, що склалася в банку, а й від системного аналізу основних показників за тривалий час, виявлення тенденцій, проблем, банківських ризиків та чинників, які їх зумовлюють, за допомогою побудови аналітичних трендів, факторних моделей, прогнозування як основних показників діяльності банків, так і наслідків управлінських рішень.

Щоб розв'язати ці складні завдання, необхідно мати сформовану згідно із цілями й завданнями банківського нагляду ефективну інтегровану базу даних, з якою в реальному режимі часу могли б працювати відповідні структурні підрозділи центрального апарату і територіальних управлінь. Вони повинні володіти однією і тією ж інформацією, мати можливість бачити не лише фінансовий стан і розвиток банку в динаміці, а й порівнювати його з іншими банками, отримувати якісні показники ефективності їх функціонування.

У Національному банку України вже почали створювати таку інформаційну систему банківського нагляду (див. схему 1). Вона містить:

- ♦ статистичну звітність, отриману за допомогою системи "New-stat";
- ♦ автоматизовану інформаційну систему "Досьє банків" (надалі — АІС "Досьє банків");
- ♦ реєстр кореспондентських рахунків;
- ♦ єдину інформаційну систему обліку позичальників (боржників), які мають прострочену заборгованість за банківськими кредитами (надалі — ЄІС "Реєстр позичальників").

Статистична звітність надходить до

Національного банку за допомогою системи "New-stat", яка дає змогу користувачам одночасно отримувати інформацію. Службою банківського нагляду вже впроваджено 30 форм статистичної звітності, які всебічно відображають діяльність банків (див. схему 2), а саме:

- стан кредитного портфеля (6 форм);
- регулювання діяльності банків (9 форм), у тому числі:
  - ♦ нормативи (2 форми);
  - ♦ заходи впливу (2 форми);
  - ♦ резерви (5 форм);
  - валютні операції (5 форм);
  - активи й пасиви за строками погашення (1 форма);
  - дані щодо акціонерів, афілійованих осіб, власників істотної участі (4 форми, 3 з яких впроваджені в 2001 році);
  - зобов'язання банків (4 форми);
  - інформація про роботу ліквідатора (ліквідаційної комісії) банку (1 форма).

Оптимізація обсягів інформації, яка отримується за допомогою статистичної звітності, має розглядатися в контексті підвищення якості інформації, вдосконалення її структури, вилучення малоінформативних і дублюючих показників, яке, однак, не призводить до зниження рівня інформаційного забезпечення банківського нагляду.

Основні шляхи поліпшення інформаційного забезпечення банківського нагляду такі:

1. Підвищення якості, суттєвості та надійності інформації щодо фінансового стану банків з метою виявлення проблем, системних ризиків у їх діяльності на етапі раннього реагу-

вання;

2. Підвищення достовірності інформації, уникнення помилок та її викривлення, що сприятиме прийняттю правильних управлінських рішень;

3. Оптимізація кількості форм звітності шляхом об'єднання форм, близьких за економічним змістом, та формування їх як вихідних документів на базі існуючих файлів. При цьому обсяг інформації, кількість показників мають не скорочуватись, а навпаки — розширюватись. Так, на сьогодні інформаційна база "New-stat" дає змогу конструювати форму № 301 із ширшим переліком показників і в подальшому скасувати її, не знизивши рівня інформаційного забезпечення банківського нагляду;

4. Уніфікація форм звітності. Значення і методика розрахунку одного й того ж показника мають бути єдиними для всіх форм звітності;

5. Конструювання нових вихідних форм на базі існуючих файлів. Робота у цьому перспективному напрямі вже ведеться. З'явиться можливість значно збільшити обсяг інформації щодо фінансового стану банків без запровадження нових форм звітності.

Зауважимо, що система "New-stat" не позбавлена певних недоліків. З точки зору користувача її застосування має обмеження щодо форми подання даних. Робота з форматами, в яких представлена інформація, змушує і далі використовувати пакети MSOffice, що не дає можливості оперативно генерувати звіти.

Застосування так званих "клієнт-серверних систем" сприяє подальшому розвитку автоматизованих систем обробки інформації. Крім файл-сер-

Розвиток інформаційного забезпечення банківського нагляду НБУ

Якісне інформаційне забезпечення на всіх рівнях банківського нагляду — від кураторів банків до керівництва НБУ — дає змогу здійснювати ефективний нагляд і приймати оптимальні управлінські рішення. Недостовірна або неповна інформація може стати причиною необґрунтованих розпоряджень.

У НБУ створюється ефективна інтегрована база даних банківського нагляду, сформована з урахуванням його цілей і завдань.

Схема 1. Інформаційна система банківського нагляду НБУ

вера, вони містять спеціальний сервер бази даних, який працює з ними за запитом користувача. Запити повністю обробляються сервером бази даних. Ще одним плюсом таких систем є вмонтований механізм захисту інформації. В НБУ за цим принципом побудовано автоматизовану інформаційну систему "Досьє банків".

Упровадження АІС "Досьє банків" дає змогу:

- організувати накопичення і зберігання даних у єдиному інформаційному середовищі з використанням однакових засобів захисту, механізму доступу до даних, адміністрування бази даних, технології архівування тощо;

- забезпечити користувачів — працівників центрального апарату повнофункціональними АРМами — клієнтськими місцями АІС "Досьє банків" для введення й отримання даних безпосередньо на сервер та із сервера. Це дає змогу об'єднати інформацію з локальних баз даних у різних підрозділах банківського нагляду та уникнути її дублювання на кожному робочому місці, створити в кожному підрозділі своє програмне забезпечення для вирішення внутрішніх завдань інформаційного забезпечення.

Способи введення вхідної інформації:

- АРМ інтерактивного введення (клієнтське програмне забезпечення встановлюється безпосередньо на робочих місцях у підрозділах);

- АРМ пакетного введення (шлюзове програмне забезпечення для завантаження інформації, що надходить від банків і територіальних управлінь

Національного банку в стандартизованих форматах електронною поштою НБУ).

Способи отримання вихідної інформації:

- он-лайн (застосовується в АРМх працівників центрального апарату НБУ);

- оф-лайн (застосовується для надання вихідної інформації на підставі запиту від територіальних управлінь.

Розробляти АІС "Досьє банків" почали в 1995—1996 роках, коли поставало питання щодо поліпшення інформаційного забезпечення системи банківського нагляду. Із 1998 року в НБУ почалася дослідна експлуатація АІС "Досьє банків", підготовленої на СУБД Informix. Вихідна інформація надається у вигляді звітів. Їх нині формується близько 160. Майже 120 працівників Національного банку України є користувачами цієї інформаційної системи.

У складі АІС "Досьє банків" у повному обсязі функціонує п'ять модулів:

- "Реєстрація банків";
- "Ліцензування банків";
- "Інспектування банків";
- "Узагальнена інформація по системі банків";

- "Моніторинг банків". Останній модуль включає такі блоки: "Фінансовий стан банку", "Найбільші кредитори банку", "Картотека великих кредитів та інсайдерських позик". Розроблений на основі системи "Newstat", цей модуль створено для забезпечення контролю за максимальними розмірами великих кредитних ризиків і ризику на одного позичальника, а також для запобігання виникненню

системних ризиків.

"Фінансовий стан" містить основні показники діяльності банків у динаміці, обов'язкові економічні нормативи, показники раннього реагування, передбачає графічне зображення даних. Це сприяє здійсненню оперативного та стратегічного аналізу діяльності банків, формуванню ефективної політики нагляду за ними, вчасному застосуванню заходів впливу.

Основними завданнями щодо функціонування та розвитку АІС "Досьє банків" є створення нових модулів, розширення обсягів інформації, деталізація показників і застосування їх для виявлення системних ризиків, ефективності (результативності) діяльності банків, забезпечення доступу територіальних управлінь до інформаційних ресурсів АІС "Досьє банків" та інші.

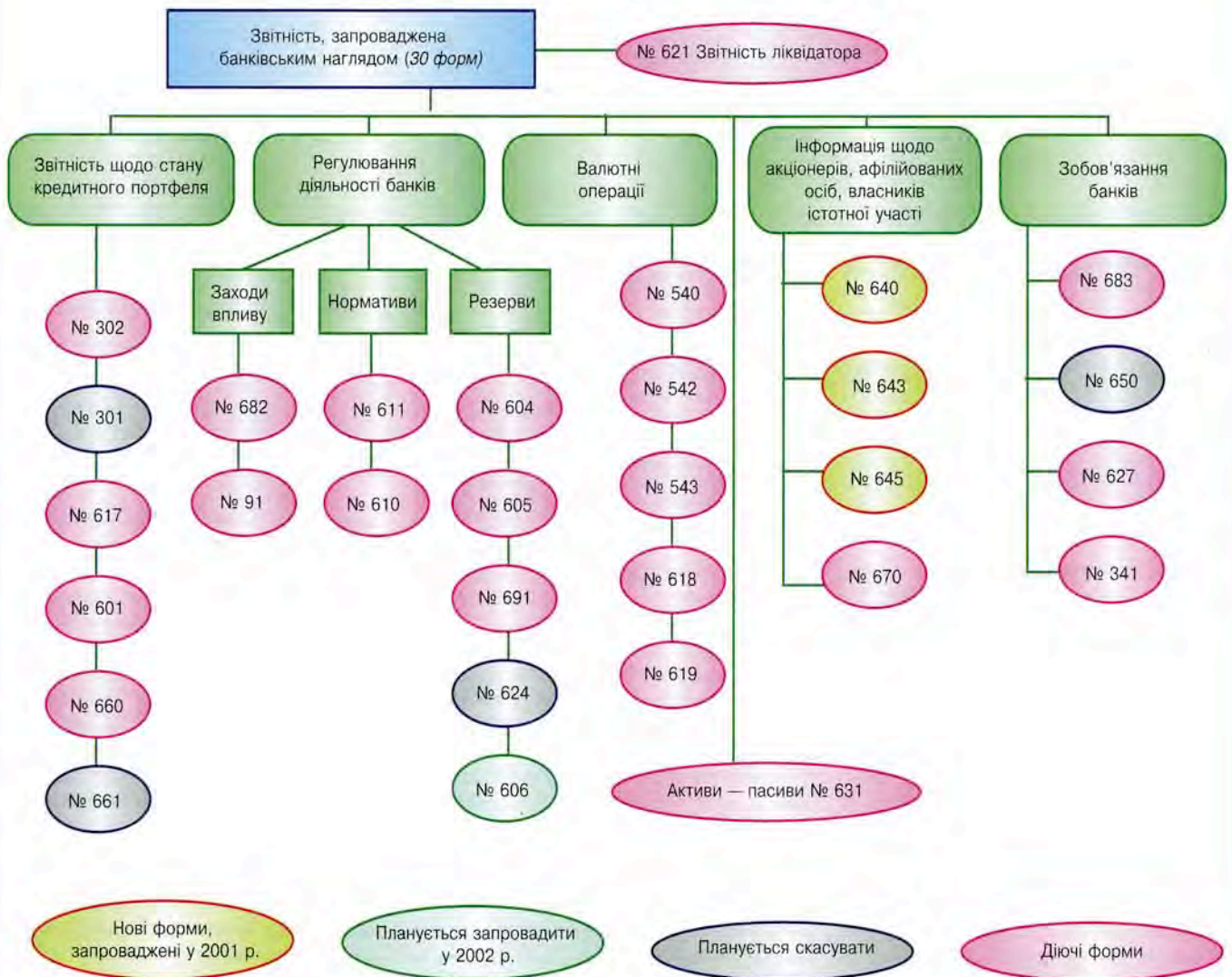
Із розвитком АІС "Досьє банків" передбачається створення таких нових модулів:

- "Реорганізація та ліквідація банків";
- "Звіти територіальних управлінь";
- "Заходи впливу";
- "Паспорт банку". Цей модуль

буде інтегральним і міститиме узагальнену інформацію, яка є в інших модулях АІС "Досьє банків".

Ще одним із прикладів впровадження сучасних інформаційних технологій є створення єдиної інформаційної системи обліку позичальників (ЕІС "Реєстр позичальників"), які мають прострочену заборгованість за кредитами (постанова Правління Національного банку України від

Схема 2. Звітність, запроваджена банківським наглядом НБУ

27.06.2001 р. № 245). Цю інформаційну систему створено з метою підвищення надійності банків, зміцнення довіри до них та банківської системи в цілому, зменшення ризиків, які виникають при обслуговуванні клієнтів.

Згіданою вище постановою затверджено також Положення "Про єдину інформаційну систему "Реєстр позичальників" (надалі — Положення), типову форму договору на участь банку в системі, форми надання даних та отримання інформації із системи при забезпеченні необхідного рівня захисту інформації та недопущення несанкціонованого доступу до неї.

Згідно з Положенням ЄІС "Реєстр позичальників" функціонує на добровільних (договірних) засадах. Для участі в ній банки мають укласти з НБУ договір на отримання інформаційно-довідкових послуг. ЄІС "Реєстр позичальників" забезпечує облік клієнтів комерційних банків Ук-

раїни, які мають прострочену заборгованість за кредитами, збереження інформації про клієнтів і доступ до неї уповноважених осіб банків.

Уповноважені особи банку формують запити у затверджених форматах передавання даних і надсилають їх до програми опрацювання запитів Національного банку. Запит банку перевіряється щодо повноважень, здійснюються пошук даних і попередня обробка, після чого програмним шляхом формується стандартний звіт — електронний документ визначеної структури, який містить інформацію про окремого клієнта (клієнтів) банку. Цей документ передається електронними засобами зв'язку й обов'язково захищений методами криптозахисту для запобігання зовнішнього втручання.

ЄІС "Реєстр позичальників" почала функціонувати з 01.10.2001 р. Договори на участь у ній надіслали близько 90 банків. Звертаючись до

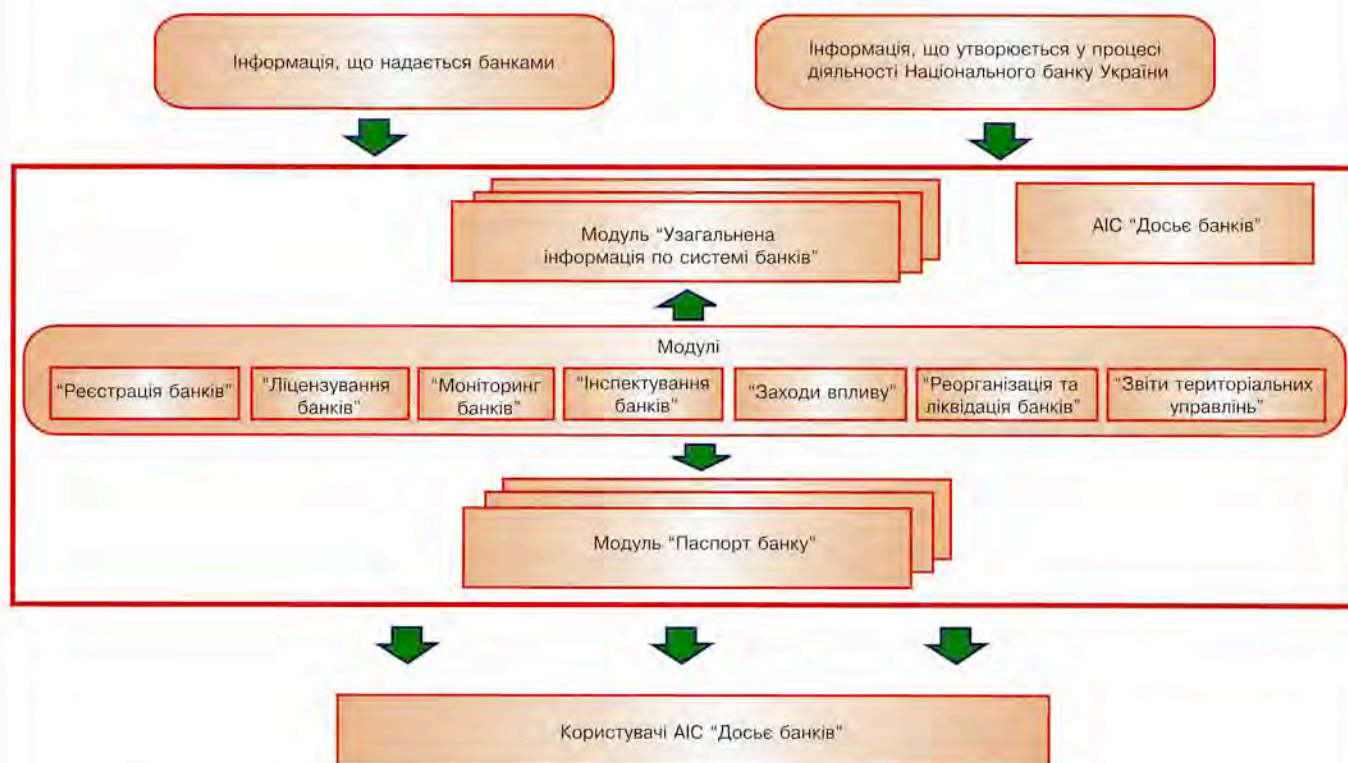
неї, банки несуть витрати тільки на електронну пошту в разі прийому і передачі інформації. Крім того, вони за свій рахунок адаптують внутрібанківські інформаційні системи для роботи з ЄІС "Реєстр позичальників".

В аспекті поліпшення ефективності банківського нагляду та аналізу діяльності як окремих банків, так і банківської системи в цілому з метою своєчасного виявлення ризиків у діяльності банків проблема вдосконалення структури, обсягів інформації, підвищення її достовірності, якості є актуальною не лише для України, а й для інших країн із перехідною економікою, зокрема для Росії. У зв'язку із цим Банк Росії дав завдання розробити основні показники, орієнтовані на виявлення системних ризиків у діяльності банків [1].

Нині для аналізу фінансового стану банку використовується багато по-

Схема 3. Інформаційні потоки АІС "Досьє банків"

казників. Прийняття управлінських рішень ускладнюється тим, що вони не завжди можуть бути своєчасно та ефективно інтерпретовані. Причому немає єдиних рекомендацій щодо кількості показників. Одні аналітики доводять, що велика кількість показників знижує точність оцінки. Інші стверджують, що чим більше показників, тим нижча чутливість оцінки, тобто значні зміни в їх динаміці не викличуть суттєвих змін рівня. Учені вважають, що показників має бути не менше 6 і не більше 25.

До того ж встановлено, що оперативна пам'ять людини здатна зберігати інформацію (і оперувати нею) з обсягом не більше 7 ± 2 одиниці. Враховуючи зазначене, рекомендується, що кількість інформативних показників, які б забезпечували ефективний аналіз і своєчасне виявлення проблем та системних ризиків у діяльності банків, має становити від 6 до 9–10 [2, с. 31].

На нашу думку, цю роботу доцільно виконувати у два етапи. На першому необхідно передбачити створення в АІС "Досьє банків" модулів, у яких би за допомогою економікоматематичних методів визначалися агреговані показники фінансового стану та рейтингова оцінка банків і банківської системи в цілому.

На другому етапі передбачається розробити моделі функціонування та

розвитку банків, які дають змогу прогнозувати поведінку банків, створити системи підтримки прийняття рішень (ситуаційних центрів тощо), впровадити технологію Аналізу середовища функціонування (АСФ) банків — високоінтелектуальну технологію кінця ХХ століття, засновану на системному аналізі та дослідженні операцій.

Одним із напрямів використання АСФ є порівняльний аналіз ефективності роботи банків, який передбачає:

- розгляд кожного банку як складної динамічної системи, що трансформує вхідні параметри у вихідні;

- аналіз фінансового стану банку порівняно з іншими банками групи, до якої він належить, і системи банків у цілому. Причому кожному банку в багатовимірному просторі вхідних і вихідних параметрів відповідає точка. Множина таких точок визначає реальні або "можливі", тобто "фінансово допустимі" банки;

- побудову ефективної гіперповерхні — верхньої межі фінансових (потенційних) можливостей банків. Точки на ній відповідають банкам із найвищою на даний момент ефективністю, яка приймається за 100%;

- оцінку фінансової стійкості, надійності банку стосовно ефективної гіперповерхні, яка дає змогу кількісно оцінити:

- а) рівень фінансової стійкості, ефективності діяльності банку (відстань до

ефективної гіперповерхні);

- б) шляхи підвищення ефективності роботи банку (виходу на ефективну гіперповерхню) шляхом варіації вхідних параметрів;

- в) еталонні банки, найближче розташовані до ефективної гіперповерхні й подібні за структурою, своїми характеристиками до аналізованого банку;

- г) область сталості, фінансової стійкості для аналізованого банку.

Отже, прагнучи підвищити ефективність банківського нагляду, поглибити економічний аналіз, необхідно вдосконалювати інформаційне забезпечення шляхом створення багаторівневої автоматизованої інформаційно-аналітичної системи, яка будувалася б не на інтуїтивних та суб'єктивістських методах автоматизації локальних процедур із подальшим механічним об'єднанням у "єдину" систему, а на науково обґрунтованих методах моделювання і побудови складних інформаційних систем.

Література.

1. Концептуальные вопросы развития банковской системы Российской Федерации // Вестник Банка России. — 2001. — № 12.

2. Ликвидность и платежеспособность кредитной организации в ordinalном измерении // Банковские технологии. — 2001. — № 6. — С. 29 — 37.

АННОТАЦИИ

Александр Толстой. *На пересечении противоречий.*

Освещая кредитную деятельность банков Запорожской области, автор заостряет внимание на некоторых проблемах кредитования, актуальных для многих банковских учреждений Украины.

Александр Сугоняко. *Некоторые актуальные вопросы развития банковской системы Украины в 2001 году.*

Статья посвящена подведению некоторых итогов деятельности банков в 2001 году, проблемам нормативно-правового обеспечения банковской деятельности.

Дмитрий Гриджук. *Соотношение банковского риска и средств обеспечения банковских обязательств.*

Автор рассматривает экономические и правовые аспекты оценки кредитных рисков.

Александр Барановский. *Борьба с "отмыванием" денег в банковском секторе экономики.*

Рассматриваются способы и методы борьбы с "отмыванием" денег в банковском секторе экономики. Особенное внимание уделено правовому обеспечению этой борьбы, разработке ведущими зарубежными банками общих стандартов деятельности в данной сфере, проблемам противодействия легализации незаконно добытых средств в Украине.

Изменения и дополнения к Государственному реестру банков и перечню операций, на осуществление которых банки получили банковскую лицензию и разрешение Национального банка Украины на осуществление операций, внесенные за период с 1 марта по 1 апреля 2002 г.

Банки, исключенные из Государственного реестра банков в марте 2002 г.

Юрий Потийко. *Особенности формирования и расчета капитала украинских банков.*

В статье в популярной форме раскрыты сущность и значение понятия "банковский капитал", определены его основные функции и методы формирования.

Динамика финансового состояния банков Украины на 1 апреля 2002 года.

Аналитические материалы в форме графиков, характеризующие финансовое состояние банковской системы Украины по основным показателям активов и пассивов банков.

Юрий Качаев. *Инвестиционная привлекательность городов как фактор инвестиционной деятельности банков Украины.*

Приведены результаты сравнительного анализа двух основных направлений инвестиционной деятельности банков — эмиссионной деятельности и вложения капитала в ценные бумаги — в зависимости от инвестиционной привлекательности городов.

Сбережения населения: экономическая сущность и значение.

Сообщение о научно-практической конференции, посвященной проблеме увеличения объемов сбережений населения Украины.

Основные монетарные параметры денежно-кредитного рынка Украины в марте 2002 года.

Учетная ставка НБУ, механизмы и объемы рефинансирования Национальным банком Украины коммерческих банков, средние процентные ставки НБУ и коммерческих банков, динамика роста денежной массы по состоянию на 01.04.2002 г.

Владислав Гончаренко. *Неприбыльная экономическая природа кредитных союзов и кооперативных банков.*

Научно обосновывается неприбыльная экономическая природа кредитных союзов и кооперативных банков, что и должно, по мнению автора, определять их роль и место в кредитно-финансовой системе страны.

Тамара Смоуженко. *Основные мотивы и факторы формирования сбережений домохозяйствами.*

Рассматриваются роль и значение сбережений населения для экономического развития страны. Анализируются основные факторы формирования, а также пути повышения уровня сбережений домашних хозяйств в Украине.

Людмила Патрикац. *Праздник украинского учебника.*

Рассказывается об издательской деятельности Львовского банковского института, о состоявшемся в вузе празднике украинской профессиональной книги.

Александр Шнирко. *Курсовая политика как инструмент влияния на конкурентоспособность экономики.*

По убеждению автора, целью долговременной курсовой политики должен быть стабильный курс гривни с использованием в разное время и девальвации, и ревальвации в качестве временных мер для повышения конкурентоспособности отдельных секторов экономики.

Официальный курс гривни к иностранным валютам, устанавливаемый Национальным банком Украины ежедневно (за март 2002 года)

Официальный курс гривни к иностранным валютам, устанавливаемый Национальным банком Украины один раз в месяц (за март 2002 года)

Владимир Бодров, Владимир Мартыненко. *Взаимосвязь банков и предприятий.*

Мини-рецензия на книгу В.А.Паламарчука, Н.Н.Федотова и О.К.Бойченко "Комерційні банки та виробничо-фінансова діяльність підприємств" ("Коммерческие банки и производственно-финансовая деятельность предприятий").

Нина Ушакова. *Рациональное сочетание теории и практики.*

Мини-рецензия на учебное пособие "Управління персоналом комерційного банку".

Рынок государственных ценных бумаг Украины в марте 2002 г. Аналитические материалы в форме таблиц и графика о результатах аукционов по размещению облигаций внутреннего государственного займа в марте 2002 года.

Виктор Лисовой. *Выкуп акционерным обществом собственных акций.*

Исследование показало, что законодательное регулирование процедуры выкупа акционерным обществом собственных акций не в полной мере отражает общественные потребности. Автор детально рассматривает проблемы, которые возникают в связи с существованием акций в документальной и бездокументарной формах.

Николай Скорик, Елена Герасимова. *Функционирование кредитного учреждения в Национальной системе массовых электронных платежей: опыт Имексбанка.*

На основе опыта работы Имексбанка (г. Одесса) в Национальной системе массовых электронных платежей рассматриваются первые практические результаты внедрения НСМЭП, а также поднимаются актуальные вопросы ее перспективного развития.

Андрей Скрипник, Сергей Литвиненко. *Оптимизация налоговых ставок и их влияние на детенизацию экономики.*

Рассмотрены оптимизационные модели налогообложения, позволяющие найти компромисс между интересами государства и бизнеса. Для проведения сбалансированной налоговой реформы предлагается использовать два количественных показателя налогового пресса на валовую прибыль.

Сергей Кульпинский. *Внешние факторы влияния на экспорт в Украине.*

Проанализированы детерминанты экспортной ориентации и конкурентоспособности Украины с учетом воздействия международной конкуренции и реальной стоимости валюты на экспортные потоки.

Церковные награды руководителям НБУ.

Сообщение о вручении церковных наград Председателю НБУ В.С.Стельмаху и его первому заместителю А.В.Шаповалову.

День рождения мечты.

Исполнилось сорок лет работы в банковской системе Председателя Национального банка Украины В.С.Стельмаха.

О выпуске в обращение юбилейной монеты "Микола Лисенко".

Официальное сообщение о выпуске в обращение и нумизматическое описание юбилейной монеты номиналом 2 гривни, посвященной выдающемуся украинскому композитору Николаю Виталиевичу Лисенко (1842 — 1912 гг.). Фотоизображение аверса и реверса монеты.

Вексельное обращение и некоторые вопросы регулирования банковской деятельности: практические правовые аспекты.

Ответы на вопросы банков, других учреждений и организаций, касающиеся порядка применения некоторых положений нормативно-правовых актов, регулирующих банковскую деятельность.

Анна Карчева. *Развитие информационного обеспечения банковского надзора НБУ.*

Рассматриваются вопросы создания эффективной интегрированной базы данных банковского надзора НБУ, сформированной с учетом его целей и задач; перспективы информационного обеспечения банковского надзора. Автор утверждает, что успешное решение этой проблемы на всех уровнях банковского надзора позволит наладить эффективную работу и принимать оптимальные управленческие решения.

ANNOTATION

Oleksandr Tolstoy. *On the Crossroad of Contradictions.*

When lighting the credit activity of banks of Zaporizhzhya region, the author pays attention to some problems of crediting which are actual for many banking institutions of Ukraine.

Oleksandr Suhonyako. *Some Actual Issues Regarding Developing the Banking System of Ukraine in 2001.*

This article is devoted to summation of banks' activity during 2001, problems of normative and legal provisions of banking activity.

Dmytro Hrydzhuk. *Bank Risk and Bank Liabilities Ratio.*

The author considers economic and legal aspects of credit risks estimation.

Oleksandr Baranovsky. *Struggle Against Washing Money in Banking Sector of Economy.*

Methods and means of struggle against washing of money in the banking sector are considered. Particular attention is paid to legal support for this struggle, elaboration of general standards by leading foreign banks within this sphere, problems of objects to legalization of illegally obtained means in Ukraine.

Changes and Amendments to the State Register of Banks and Enumeration of Operations Conducted on the Written Permission of the National Bank of Ukraine Granted to Banks, Entered During the Period Since March 1 till April 1, 2002.

Banks Withdrawn from the State Register of Banks During March 2002.

Yuri Potiyko. *Specific Features of Forming and Calculation of Capital of Ukrainian Banks.*

This article shows popularly main points and the meaning of an idea "the bank capital". Its principal functions are determined as well as methods of its formation.

Dynamics of Ukrainian Banks' Financial Position by April 2002.

Analytical materials in the form of diagrams characterizing financial position of Ukraine's banks by principal indicators of banks' assets and liabilities are presented.

Yuri Kachayev. *Investment Attractiveness of Cities as a Factor of Investment Activity of Ukraine's Banks.*

Results of a comparative analysis are presented towards two main directions in banks' investment activity — emissive activity and capital investment in securities depending on investment attractiveness of cities.

Household Savings: Economic Substance and Its Meaning.

This information concerns the Economic and Practical Conference Devoted to Problems of a Growth in Household Savings.

Main Monetary Parameters of Money and Credit Market of Ukraine in March 2002.

The NBU discount rate, mechanisms and volumes of refinancing commercial banks by the National Bank of Ukraine, average interest rates of the NBU and commercial banks, dynamics of money supply growth by April 1, 2002.

Vladyslav Honcharenko. *Unprofitable Economic Nature of Credit Unions and Cooperative Banks.*

Unprofitable Economic Nature of Credit Unions and Cooperative Banks is scientifically grounded, which must (in the author's opinion) define their role and place in the credit and financial system of the country.

Tamara Smovzhenko. *Main Motives and Factors of Forming Household Savings.*

This article considers the role and meaning of household savings for economic developing of the country. Main factors of forming are analyzed as well as ways to growth the rate of household savings in Ukraine.

Lyudmyla Patrikats. *Holiday of Ukrainian Textbook.*

This information on publishing activity of Lviv Banking Institution, on the holiday of Ukrainian professional book, which took place in the institute.

Oleksandr Shnytko. *Rate Policy as Instrument to Impact Competitiveness of Economy.*

According to the author conviction, long-term rate policy must be aimed at hryvnia stability using devaluation and revaluation as temporary measures in order to rise competitiveness of different economic sectors.

Official Exchange Rates Set Daily by the NBU for the Hryvnia against Foreign Currencies (March, 2002).

Official Exchange Rates Set Monthly by the NBU for the Hryvnia against Foreign Currencies (March, 2002).

Volodymyr Bodrov, Volodymyr Martynenko. *Interaction of Banks and Enterprises.*

This is a review of the book "Commercial Banks and Productive and Financial Activity of Enterprises" by V.A. Palamarchuk, N.N. Fedotov and O.K. Boichenko.

Nina Ushakova. *Rational Combination of Theory and Practice.*

Mini-review of the manual "Commercial Bank's Staff Management".

State Securities Market of Ukraine in March 2002.

Analytical materials in the form of tables and a diagram on auction results of T-bills placement in March 2002.

Viktor Lisovoy. *Joint-Stock Company Redeems its own Shares.*

As investigation showed that legal regulation of the procedure on redeeming by joint-stock company its own shares not completely refute social needs. The author considers in details problems concerning shares existing in documentary and non-documentary forms.

Mykola Skoryk, Olena Herasymova. *Credit Institution Functioning in National System of Mass Electronic Payments: Imeksbank Experience.*

On Imeksbank experience (the city of Odesa), the first practical results of NSMEP implementation one can consider within the system of mass electronic payments. Actual issues of its perspective developing are considered.

Andriy Skrypnyk, Serhiy Lytvynenko. *Tax Rates Optimization and Their Impact on Economy Legalization.*

Optimization taxation models are considered permitting to find a compromise between the state and business. In order to perform a balance tax reform this article suggests to use two quality indicators of tax press on gross revenue.

Serhiy Kulpinsky. *External Factors Influencing Exports in Ukraine.*

Determinants of export orientation are analyzed as well as Ukraine's competitiveness taking into account interaction between international competitiveness and real costs of currency for export flows.

Canon Rewards of the NBU Leaders.

Information on presentation to V.S. Stelmakh, the NBU Governor and A.V. Shapovalov, his First Deputy with ecclesiastic rewards.

Dream's Birthday.

Forty years have passed since V.S. Stelmakh, the NBU Governor, is engaged in the banking system.

Issue of the Commemorative Coin "Mykola Lysenko".

An official information on issue and a numismatic description of the commemorative coin of 2 hryvnias denomination, dedicated to Mykola V. Lysenko (1842-1912), outstanding Ukrainian composer. Photos of coin's obverse and reverse are presented.

Bills Circulation and Some Issues Regarding Banking Activity Regulation: Practical and Legal Aspects.

Answers questions of banks, other institutions and organizations regarding the procedure of using some statements of normative and legal acts regulating banking activity.

Anna Karcheva. *Development of Information Provision Within the NBU Banking Supervision.*

Information on creating the effective integrated database of the NBU banking supervision, formed regarding its aims and tasks; prospects of information provision in banking supervision. The author asserts that a successful decision of this problem at all levels of banking supervision will permit to arrange an effective work and to reach managerial decisions.

Передплатний індекс журналу "Вісник НБУ" і додатка до нього
"Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності"
у Каталозі періодичних видань України — 74132